

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERBORG SLOT

SØNDERBORG SLOT

FRA ALS OG SUNDEVED
HEFTE 52

Jørgen Slettebo

SØNDERBORG SLOT

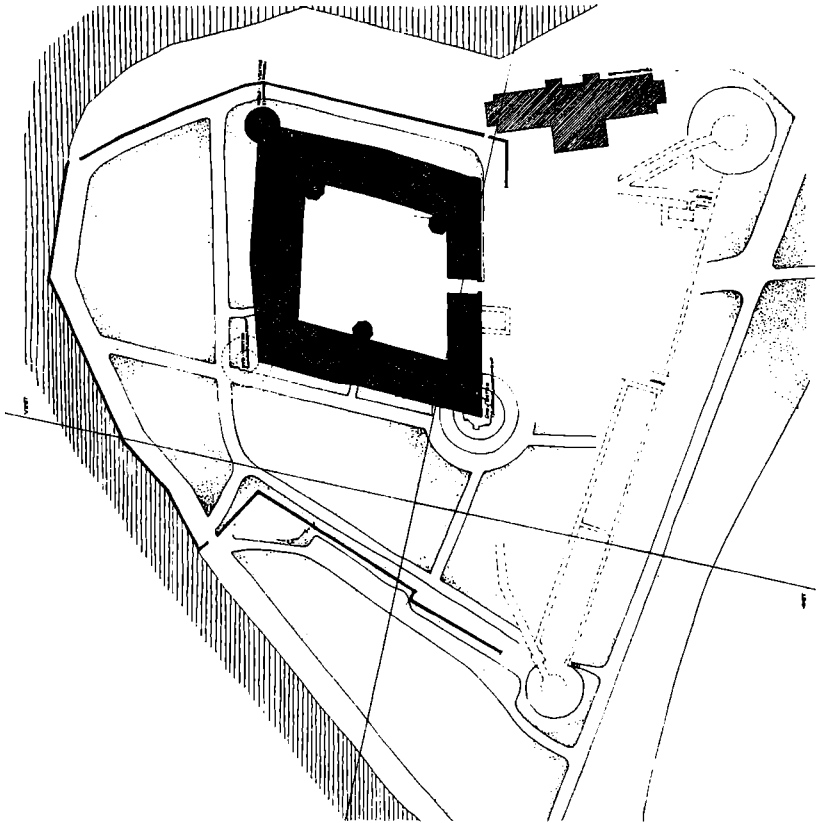
Restaurering og historie

HISTORISK SAMFUND FOR ALS OG SUNDEVED
1975

Indhold

Forord	7
Restaureringen	9
Middelalderborgen i Sønderborg	29
Renæssancen	73
Barokslottet	117
Sønderborg slot i dag	133

Beliggenhedsplan for Sønderborg slot. Toldbygningen fra 1928 er vist grå, og forborgsanlægget øst for slottet er antydnet med stiplede linier. Slottets beliggenhed på et næs, der er dannet på grundlag af en lille ø i Alsund, ses tydeligt.

Forord

I 1963 udkom det omfattende værk »Sønderborg Slot«, skrevet af O. Norn, J. Paulsen og J. Slettebo. Det var en meget grundig gennemgang af alt, hvad man vidste om slottet, og byggede dels på arkitekt Charles Christensens bygningsundersøgelser, dels på studier i litteraturen og i utrykt materiale. Denne bog vil også fortsat være hovedværket hvad angår viden om Sønderborg slots historie.

Siden udgivelsen af værket i 1963 har Sønderborg slot imidlertid været underkastet en gennemgribende restaurering, ledet af et byggeudvalg med chefarkitekt S. Albinus som formand og med arkitekt m.a.a. Peter Koch og kgl. bygningsinspektør, arkitekt m.a.a. Jørgen Stærmosé som arkitekter. Under hele arbejdet er der foretaget supplerende bygningshistoriske undersøgelser, dels ved museumsinspektørerne dr.phil. O. Norn og M. Aamand-Sørensen for Nationalmuseet, dels ved undertegnede. Ved arbejdets slutning blev der fra byggeudvalgets side udtrykt ønske om, at der udarbejdedes en oversigt over disse undersøgelser, og jeg takker udvalget, fordi det henstillede, at jeg fik dette arbejde overdraget.

Denne bog er tilrettelagt således, at den dels redegør for selve restaureringen, dels gennemgår slottets historie på samme måde som værket fra 1963, men revideret i lyset af undersøgelsesresultaterne fra de sidste 10 år. Denne fremgangsmåde er valgt dels for at kunne præsentere resultaterne i sammenhæng med bygningens almindelige udvikling, men også fordi værket fra 1963 er udsolgt og det derfor skønnes rimeligt at give en sammenfattende oversigt.

Bogen er optaget som nr. 52 i skriferækken »Fra Als og Sundeved« og jeg takker bestyrelsen for Historisk Samfund for Als og Sundeved, fordi bogen er indlemmet i denne serie, og ikke mindst for udvist tålmodighed.

J. Slettebo.

Sønderborg by og slot, tegnet 1781 af J. G. Friedrich. — Fra E. Pontoppidan: Danske Atlas, 1769. Slottet ses til højre på et fremspringende næs.

Restaureringen

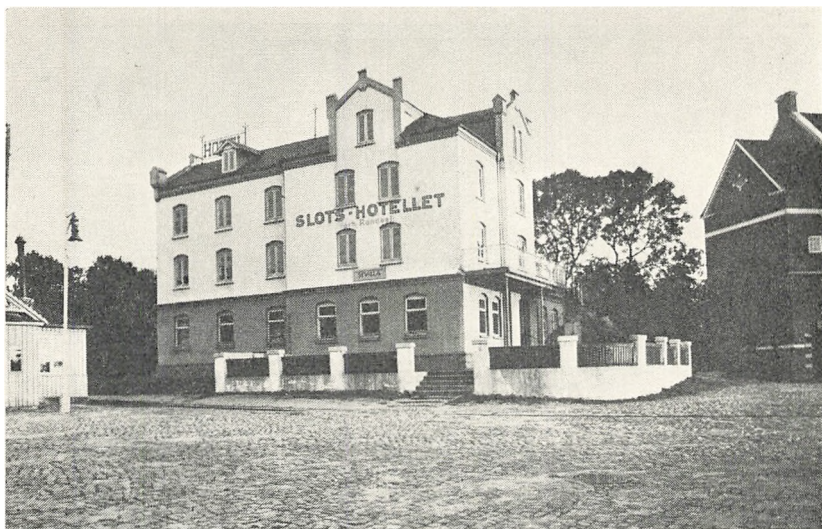
De første tilløb.

Efter krigen i 1864 blev Sønderborg slot taget i brug som kaserne. Ved afslutningen af første verdenskrig i 1918 ophørte denne anvendelse, men en del af bygningen blev midlertidig taget i brug som bolig for op til 40 husvilde familier, herunder flere af kasernens underofficerer.

Da den nye grænse var fastlagt ved genforeningen i 1920 indledte den danske stat forhandlinger med hertug Ernst Günther om køb af de augustenburgske besiddelser i Nordslesvig. Man var nået til enighed om betingelserne, men hertug Ernst Günther døde inden handelen var endelig afsluttet, og det blev hans arvinger, der i 1921 underskrev den endelige overenskomst om salget af Augustenborg, Gråsten og Sønderborg slotte og godser til den danske stat. Fra den danske stats side var der ikke hermed taget stilling til anvendelsen af de tre slotte. I 1932 blev Augustenborg slot indrettet til hospital, og de følgende år sattes hovedbygningen i stand, og der opførtes en række patientpavillioner.

I 1936 blev Gråsten slot overdraget som sommerbolig til det nygifte kronprinsepar, og den til brylluppet indsamlede folkegave blev bl.a. anvendt til istandsættelse og indretning af slottet. Dermed var disse to slotte sikret en nogenlunde vedligeholdelse. Sværere var det åbenbart at finde anvendelse for Sønderborg slot. Allerede før genforeningen havde hertug Ernst Günther sluttet overenskomst med Historisk Samfund for Als og Sundeved om at overlade det nogle lokaler i slottets vestfløj til den samling, der var udstillet i villaen Skolevej 10. Lige fra stiftelsen i 1908 havde Historisk Samfund for Als og Sundeved arbejdet på oprettelsen af et lokalmuseum, og allerede i den første bestyrelse udpegedes Jens Raben til at være samlingsleder. Denne unge samling voksede hurtigt, ikke mindst da man i 1914 fik mulighed for at overtage store dele af den tyske mindeudstilling i 50-året for krigen 1864. Samlingen var derfor flere gange flyttet, men først med placeringen på slottet skabtes der mulighed for fortsat

Et af de første tilløb til at få slottets omgivelser saneret fandt sted i 1934, da Hotel Rondél eller Slots-Hotellet blev revet ned. Det var bygget delvis ovenpå forborgens nordøstre bastion, der således blev frilagt — men ikke restaureret.

vækst. Historisk Samfunds bestyrelse var imidlertid klar over, at et så stærkt voksende museum langt oversteg dets økonomiske kræfter, og allerede i efteråret 1920, før staten havde købt slottet, godkendte Sønderborg amtsråd, at amtet overtog samlingerne og påtog sig den fremtidige drift af museet. Efter købet af slottet i 1921 godkendte den danske stat den overenskomst, der var sluttet mellem hertug Ernst Günther og Historisk Samfund for Als og Sundeved, og museet kunne flytte ind. Dets første udstilling åbnede allerede i maj 1921.

Omtrent samtidig udlejedes en del lokaler i slottets nordvestre hjørne til toldvæsenet, der savnede brugelige kontorer i Sønderborg, da det etableredes efter genforeningen. Først da det lille toldhus fra 1856 udvidedes til mere end det dobbelte og samtidig omskabtes i renaissance-stil i 1928, fik toldvæsenet egne lokaler og fraflyttede slottet. Da var der også fundet lejere til andre afsnit af den store bygning. I østfløjen og dele af nordfløjen indrettedes undervisningslokaler til Teknisk Skole. I den forbindelse fik slottet også for første gang et moderne opvarmningssystem, et damp-varmeanlæg, der sørgede for god varme ved undervisningens begyndelse og så langsomt kølnedes — et system, som de gamle bygninger ikke havde særlig

godt af. I sydfløjen blev der plads til Odd-Fellow logen, der sørgede for hårdt tiltrængte nye gulve i sine lokaler, og andre steder på slottet udlejedes enkelte lokaler til Røde Kors og andre foreninger. Endelig blev et par at underofficerslejlighederne anvendt til bolig for slotsgartner og kustode.

Således fandt Sønderborg slot anvendelse til mange forskellige ting, men man fandt foreløbig ikke nogen samlet anvendelse for det. Nogen større vedligeholdelse fandt heller ikke sted, nogle steder, som i skole og lejligheder, indlagdes elektrisk lys, et mindre område fik som nævnt centralvarme, og de overalt næsten gennemslidte gulve blev et enkelt sted udskiftet. Derimod ofredes ikke større beløb på egentlig vedligeholdelse, og helt op i 1950-erne måtte hvert år enkelte vinduer udskiftes, fordi de på grund af manglende maling var rådne. Det forfald, som havde præget slottet i kasernetiden, fortsatte uhindret efter at den danske stat havde købt det.

Det betød dog ikke, at man ikke undervejs arbejdede med tanker om at sætte slottet i stand.

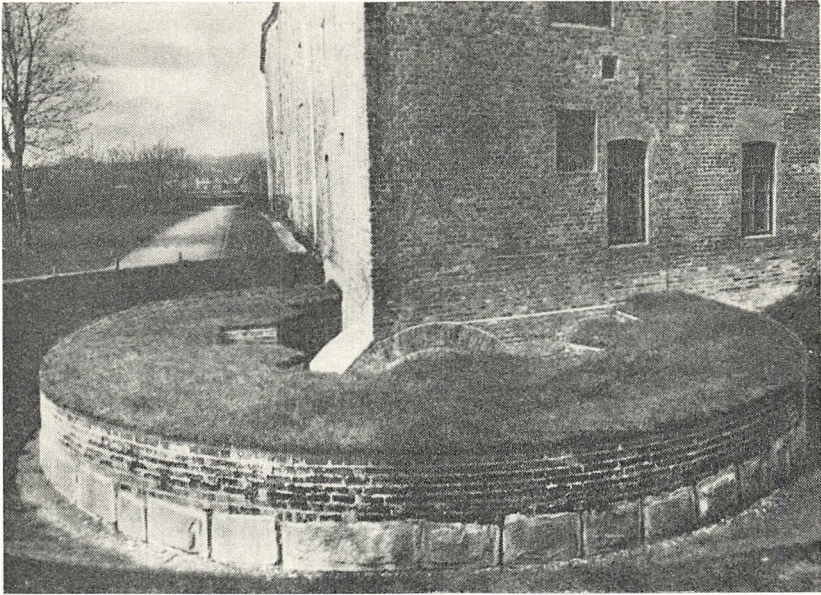
Der er ikke spor af, at man ved selve overtagelsen i 1921 arbejdede med planer om istandsættelse, men da toldvæsenet rykkede ud i 1928, overvejede man en restaurering i slottets nordvesthjørne. Det blev dog hurtigt opgivet p. gr. af landets økonomiske situation, og i stedet blev disse lokaler overladt det voksende museum, der her fik udstillingslokaler og — på 1. sal kontorer. Samtidig fik man kirken med i museets rundgang ved at bryde en dør igennem kirkens vestmur ind til udstillingerne.

I de følgende år skete der ikke noget, vel især på grund af den store økonomiske krise, men i 1935 blev de hertugelige begravelser sat i stand. Siden hertug Hans d. Yngre i 1585 havde indrettet gravrum for sin første hustru, hertuginde Elisabeth, var ialt 46 medlemmer af slægten blevet bisat her, sidst hertuginde Louise Augusta i 1843. For at få plads, var der i det ene af de små rum opbygget jernstativer, så kisterne her stod oven over hinanden. De oprindeligt meget smukke kister var efterhånden en del medtagne, og besøgende havde — især under første verdenskrig — pillet prydsøm og sølvbeslag og andre prydelser af de enkelte kister, så alt var ganske miserabelt. Derfor havde hertug Ernst Günther også ved salget af sine nordslesvigske slotte i 1921 som eneste betingelse for at ville sælge, fået indføjet i kontrakten, at der aldrig mere måtte blive offentlig

adgang til gravrummene, og at der ikke måtte holdes egentlige gudstjenester i kirken. Nu gennemførtes en grundig sanering af forholdene. De kister, der oprindeligt havde haft fløjlsbetræk, blev nybetrukket, egetræskisterne blev reparerede, og der anskaffedes nye prydsøm og beslag, ligesom et par af kisterne påny smykkedes med sølvkors. Samtidig inddroges yderligere et par lokaler øst for de oprindelige grav-rum i nordfløjens stueetage, hvorved der blev plads til en smuk og overskuelig opstilling af samtlige kister. Istandsættelsen bekostedes dels af staten, dels af kongehusets private midler. Samtidig benyttede Jens Raben lejligheden til en grundig registrering af alle 46 begravelser, og ved opstillingen opdeltes begravelserne i 5 grupper, en i hvert rum.

Efter at interessen for Sønderborg slot nu var blevet fornyet, begyndte man for alvor at overveje en mere omfattende istandsættelse. Først måtte man dog vide mere om slottets bygningshistorie. I 1936 bevilgede indenrigsministeriet, under hvem slottet sorterede, første del af et beløb til bygningshistoriske undersøgelser, og arkitekt Charles Christensen gik i gang. Hans undersøgelser og opmålinger blev grundige, men tog også tid. Hver sommer frem til 1942 tilbragte han længere eller kortere tid, i 1936-38 et par måneder årligt, derefter kun et par uger hvert år, til det store undersøgelsesarbejde var afsluttet. Der var da tilvejebragt et solidt grundlag for en historisk forsvarlig restaurering af slottet.

Endnu mens undersøgelsesarbejdet stod på, indledtes forberedelserne til restaureringen. I 1938 udarbejdede kgl. bygningsinspektør, arkitekt Knud Lehn Petersen, Odense, et forslag, der tog sigte på at føre de tre trappetårne i slotsgården tilbage til deres oprindelige udseende. De to tårne ved nordfløjen var efter 1864 ombyggede og var øverst opmurede med moderne små mursten. De skulle efter forslaget ommures i oprindelig højde, og alle tre tårne skulle forsynes med kupler, som de kendes fra flere danske 1500-tals tårne. Der var her helt klart tale om at føre de tre tårne tilbage til deres oprindelige udseende fra Chr. III's ombygning i årene efter 1550. Der var i dette synspunkt fuld enighed mellem kgl. bygningsinspektør K. Lehn Petersen, arkitekt Charles Christensen, der nok mente, at hans bygningsundersøgelser ville skaffe den fornødne sikkerhed bag forslaget, og museumsinspektør Jens Raben, der længtes efter den efterhånden stærkt tiltrængte istandsættelse af slottet.

Charles Christensen fandt 1937 fundamentet til borgens runde sydøsttårn, det såkaldte »Christiern II's tårn«. Det blev frilagt og har ligget i en fordybning, indtil der nu er muret op, så det ses over terrænet.

Projektet kom imidlertid aldrig til udførelse. Da der i 1939 skulle søges penge til ombygningen, udbrød den anden verdenskrig. Planerne måtte påny lægges til side, og selvom Charles Christensen endnu et par somre supplerede og afrundede sine undersøgelser, varede det mange år, før spørgsmålet atter kunne rejses med udsigt til succes. Krigsårene og efterkrigsårene betød blot en jævn og stille fortsættelse af forfaldet. Ganske vist begyndte man med lokale midler fra ca. 1950 at udskifte enkelte kakkelovne i boligerne med olie-kaminer, og museets kustode fik en bedre bolig på 1. sal, mens hans gamle, mørke lejlighed i SØ-hjørnet omdannedes til museumskontor, men egentlige reparationer, endsigte restaureringer, blev der ikke tale om.

Dorotheas Kapel istandsættes.

I 1953 rejstes spørgsmålet om istandsættelser på Sønderborg slot endelig påny. Nu var der dog ikke tale om en ydre restaurering, men

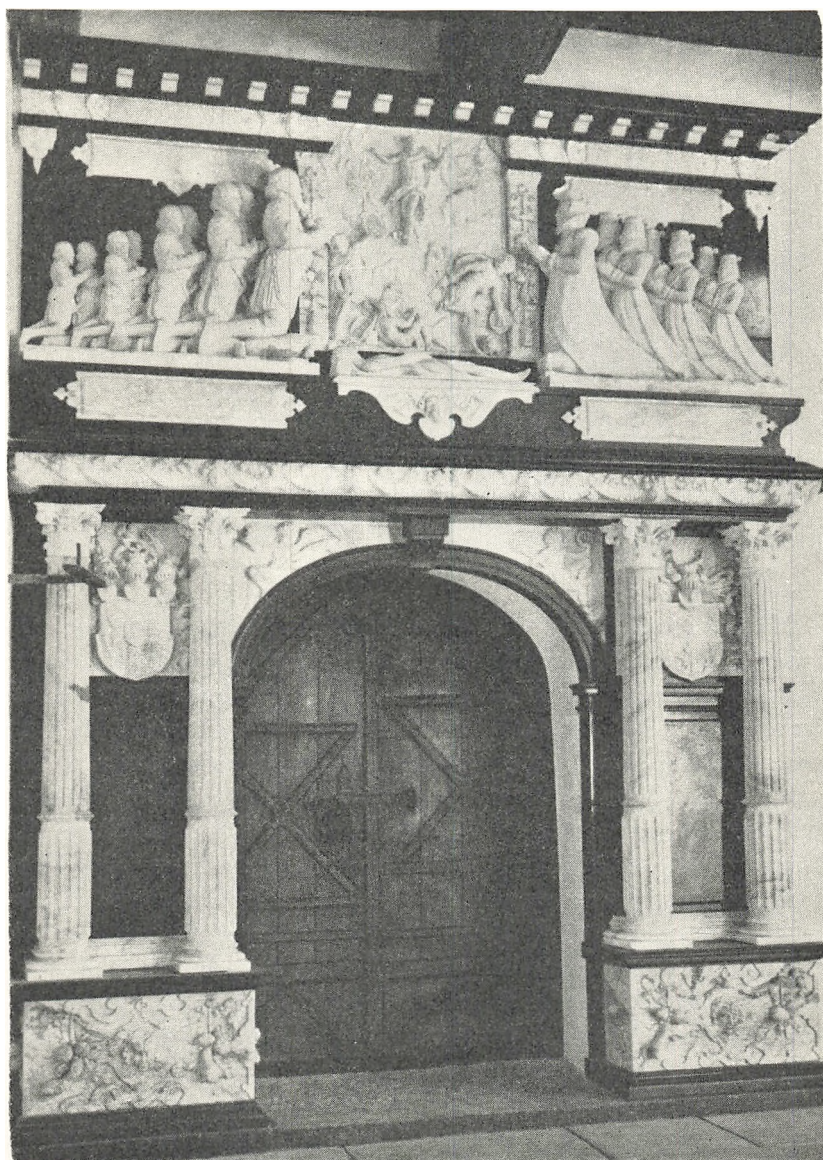
om en indre og kun om et enkelt af slottets mange rum. Til gengæld gjaldt det slottets fornemste rum, Dronning Dorotheas Kapel.

Det var en vanskelig og omfattende opgave, der her blev taget op. Kirken stod endnu med det inventar, Dronning Dorothea havde anskaffet omkring 1570 eller det, hendes søn, hertug Hans den Yngre, havde tilføjet. De oprindelige farver fandtes endnu, omend ofte under tykke fernislag. Arbejdet måtte udføres med kyndighed og yderste varsomhed, og det tog da også et par år, før konservatorerne havde afsluttet deres store arbejde. Hele restaureringen udførtes under konstant tilsyn af daværende museumsinspektør, dr. phil. Otto Norn, af stenkonservatorerne Baumbach og Vitus Nielsen, der tog sig af døbefont og den store portal, og af farvekonservator Mogens Larsen med assistenter. Den fornemme altertavle blev sendt til Nationalmuseets konserveringsanstalt og nænsomt restaureret under konservator N. B. Thermansens ledelse.

Under denne restaurering skiltes både døbefonten og portalen ad. Døbefontens kumme bæres af fire alabast-figurer, der forestiller de fire evangelister, og for at sikre disse ret skrøbelige skulpturer besluttedes det at aflaste dem, efter at de i næsten 400 år havde båret den tunge marmorkumme. Nu boredes lodret ned gennem kummen og den vaseformede søjle af sort marmor, der næsten skjules af evangelisterne og ned i fondens fodstykke, og her indstøbtes så en svær stang af rustfrit stål, der derefter har overtaget en væsentlig del af kummens vægt.

Også restaureringen af portalen var meget kompliceret, idet det var nødvendigt at skille den totalt ad. Oprindelig var portalens sorte marmor fastmuret i væggen, og da væggen efterhånden havde sat sig en del, var portalen trukket så skæv, at den truedes med sprængning. Nu nedtoges først alle ornamenterne af alabast, og derpå løsnedes hele marmor-opbygningen fra væggen. Derved åbnedes for første gang siden portalens opsætning i 1585 for det snævre rum, der var opstået, da hertug Hans den Yngre lod gravrummet indrette med et lavt krydshvælv et stykke under Chr. III's ca. 30 år ældre stukloft. Væggen bag portalen blev omhyggeligt sat i stand, ligesom alle epitafiets mange enkeltdele blev efterret og rensat, inden de stykke for stykke blev sat op igen. Portal-epitafiet står nu som det stod oprindeligt, men det er frigjort fra væggen, og der er lagt et indluftningssystem bag det til sikring mod fugtskader.

Portal-epitafiet fra 1586-87, rejst af hertug Hans den Yngre ved hertuginde Elisabeths død. Øverst knæler hertug og hertuginde med henholdsvis de 8 sønner og de 6 døtre bag sig. — Foto efter restaureringen 1956.

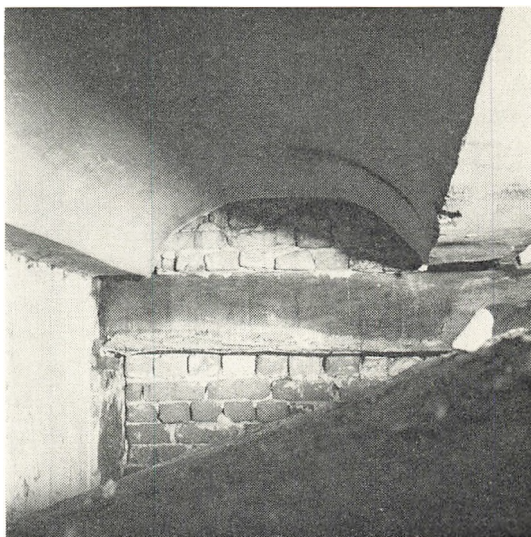

Kapellets østsvæg,
mens epitafiet er taget ned
for at blive restaureret.
1954.

Malerkonserveringen var ikke mindre vanskelig. Alle senere fer-nislag, der især skæmmede bibelindskrifterne på pulpituret, måtte fjernes, så de originale farver atter stod fremme. Ved den tilsvarende rensning af den malede marmorering på pulpiturets underside viste det sig, at den ikke var udført i oliemaling som det øvrige maler-arbejde. Det blev derfor nødvendigt at eksperimentere sig frem til nye metoder, før denne del af afrensningen kunne gennemføres. På hvælvene genfandtes i stort omfang den oprindelige forgyldning langs kanterne under nyere overkalkninger, og hvor guldet var borte, op-malede en gul stribe, så loftet kom til at stå med sin gamle farve-virkning. Kun blev der ikke penge til en total afrensning af de brogede frugtklaser, der sidder over Medusa-hovederne i hvælvenes skæ-ringpunkter. Heller ikke gulvet nåede at blive sat i stand i denne omgang, men det er sket senere.

Ved denne store restaurering af det sjældne kirkerum opnåede man at genskabe Dronning Dorotheas slotskapel i sin gamle herlighed. Det gamle inventar står igen som for 400 år siden med de gamle farver og giver et fornemt indtryk af et fyrstekapel fra den tidlige renaissance i Danmark.

Loft fra Chr. III's tid,
set fra en åbning
bag epitafiet over et hvælv,
bygget af Hans d. Yngre
1587.

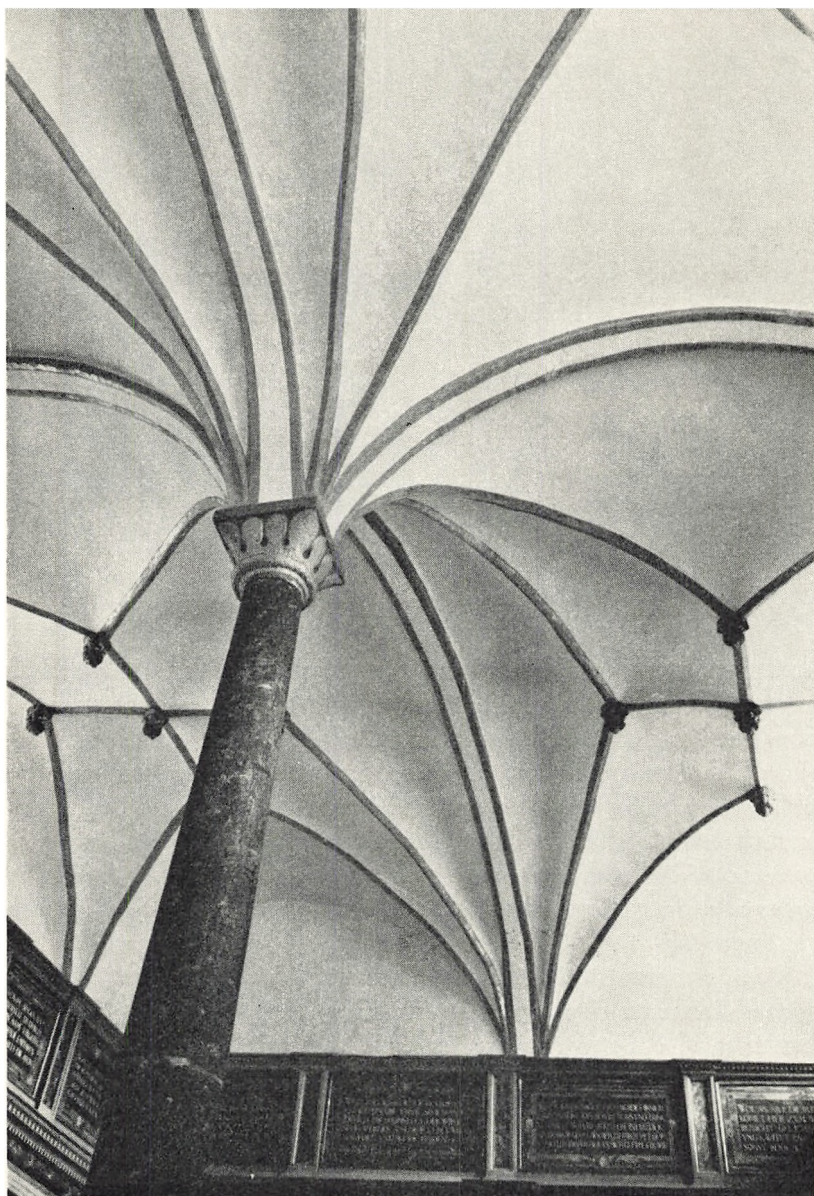
Det store udvalg fra 1959.

Med restaureringen af Dronning Dorotheas Kapel var der for alvor kommet nyt liv i tankerne om en mere omfattende istandsættelse af Sønderborg slot, både i det ydre og det indre. Det særlige Bygningssyn tog tanken op, og dets sekretær, Harald Langberg, rettede i 1957 på bygningssynets vegne en henvendelse til boligministeriet om sagen. Ministeriet indledte da forhandlinger dels med Det særlige Bygningssyn og med Nationalmuseet, dels med andre ministerier, og det besluttedes at nedsætte et stort udvalg for at tage nærmere stilling til hele spørgsmålet.

Den 5. marts 1959 nedsattes udvalget af boligminister Carl P. Jensen. Det kom til at rumme repræsentanter for stats-, finans-, undervisning-, og boligministerierne, de sønderjyske folketingsmænd, repræsentanter for de fire sønderjyske amtsråd og de fire sønderjyske byråd, for sønderjyske historisk interesserede kredse samt enkelte særlig sagkyndige. Ialt var der i udvalget 29 medlemmer og to sekretærer. De fik Nationalmuseets direktør, rigsantikvar dr. phil. Johannes Brøndsted som formand og kom iøvrigt til at bestå af:

Borgmester Anders Andersen, Sønderborg. Gårdejer Hans Andersen, Kongsbjerg. Politimester A. Bjerre, Gråsten. Gårdejer Hans Chri-

Dronning Dorotheas Kapel efter restaureringen. — Guldstriberne i loftet er genskabt og pulpituets fernislag er fjernet.

stiansen, Holballe. Direktør Jes Christiansen, Åbenrå. Folketingsmand Lars Clausen, Olufskjær. Amtmand M. J. Clausen, Tønder, der 28/7 1960 afløstes af: amtmand dr. jur. Tyge Haarløv, Tønder. Departementchef E. Dige, finansministeriet. Folketingsmand Peter Gorrsen, Alnor. Folketingsmedlem Ejnar Hansen, Bjørnekjær. Gård-ejer Jens J. Hansen, Nustrup. Landsarkivar P. K. Iversen Åbenrå. Borgmester Erik Jessen, Åbenrå. Folketingsmedlem Kr. Kristensen, St. Nustrup. Arkitekt m.a.a. Peter Koch, København. Rektor, dr. phil. Paul Koopmann, Tinglev. Departementchef J. Elkjær Larsen, statsministeriet. Landsretssagfører Bent Miang, Sønderborg. Borgmester P. Olesen, Haderslev, Borgmester J. J. Paulsen, Tønder. Museumsdirektør Jørgen Paulsen, Hillerød. Bygningsinspektør K. Lehn Petersen, Odense. Stiftamtmand J. R. Pinholt, Haderslev. Departementchef Axel Skalts, boligministeriet. Museumsinspektør J. Slettebo, Sønderborg. Folketingsmedlem Fr. Slipsager, Fynshav. Amtmand C. A. Vagn-Hansen, Åbenrå. Departementchef A. Vøhts, under-visningsministeriet.

Sekretærer for udvalget blev fuldmægtig Børge Høilund, boligministeriet og magister Harald Langberg, Det særlige Bygningssyn.

Udvalget holdt sit første møde på Sønderborg slot d. 25. juni 1959, hvor en grundig, indledende drøftelse fandt sted. Derefter holdt det nedsatte 7-mands forretningsudvalg en lang række møder både i Sønderborg og i København. Der blev også forhandlet om en række problemer med Nationalmuseet, Det særlige Bygningssyn, Statens Lokalmuseumstilsyn og med boligministeriets arkitektafdeling. Allerede i løbet af foråret og sommeren 1960 udarbejdede udvalgets sekretær, Harald Langberg, på grundlag af de afholdte drøftelser i udvalg og med særligt sagkyndige, en skitse til betænkning, der forelagdes det samlede udvalg til drøftelse d. 22. august 1960. Samtidig udarbejdede arkitekt Peter Koch en redegørelse for det foreliggende tegningsmateriale, for bygningernes tilstand og for mulige restaureringsprincipper. Efter at det store udvalg var nået til klarhed over de vigtige spørgsmål om principper for istandsættelsen og om slottets fremtidige anvendelse, forhandlede i efteråret 1960 påny med de sønderjyske amts- og byråd, med hvis økonomiudvalg der afholdtes et fællesmøde d. 5. september, med museets bestyrelse og med en række andre myndigheder og institutioner. Da disse kunne slutte op om de af udvalget foreslåede principper, kunne udvalgsarbejdet ende-

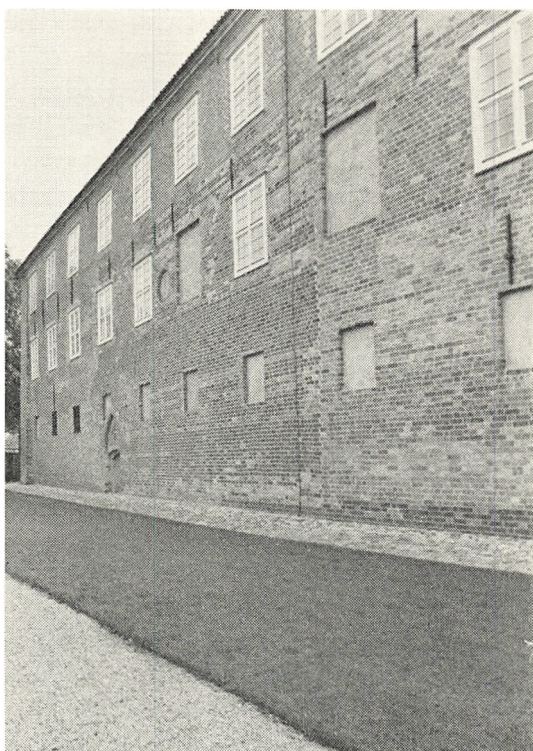
ligt afsluttes i det tidlige forår 1961. Den færdige betænkning afleveredes derpå ved et samlet udvalgs møde i København d. 22. marts 1961 til boligminister Carl P. Jensen, og den tryktes som nr. 283/1961.

Betænkningen indeholdt foruden en kort historisk oversigt forslag til restaureringsprincipper, til slottets fremtidige anvendelse og udstyr samt til dets administration og drift. Hertil føjedes et omfattende bilag med tilhørende tegningsmateriale, udarbejdet af arkitekt Peter Koch. I dette bilag redegjordes først og fremmest for hovedtankerne vedrørende istandsættelsen, men også for brandsikringen og for de enkelte rums fremtidige anvendelse og for museumsafdelingernes placering i slottet. Til betænkningen føjedes som yderligere 6 bilag, tilslutningsskrivelser fra bestyrelsen for Museet på Sønderborg Slot (af 6. august 1960, senere uddybet i en princip-erklæring fra bestyrelsen om museets indretning i en skrivelse af 15. august 1965), fra Det særlige Bygningssyn (19. august 1960), der tiltrådte de i betænkningen og i Peter Kochs skitseforslag foreslåede principper, fra de sønderjyske amts- og byråd (fællesskrivelse af 21. okt. 1960), fra Statens Lokalmuseumstilsyn (skrivelse af 4. okt. 1960) og fra bestyrelsen for Historisk Samfund for Als og Sundeved (skrivelse af 8. sept. 1960).

Som hovedprincip for restaureringen blev det fastslået, at man måtte tilstræbe, at slottet førtes tilbage til dets udseende efter den sidste store ombygning, der udførtes af F. W. v. Platen 1718-26. Udvalget tog udtrykkelig afstand fra ethvert forsøg på at genskabe renaissance-slottet. Det kunne efter udvalgets mening ikke gøres på forsvarligt grundlag, hvorved »så meget ville blive uægte og forfalsket, at ingen moderne bygningsrestaurator kunne tage ansvaret for resultatet«. Ved en tilbageførelse til slottet fra 1720-erne derimod »behøver man ikke at indlade sig på vidtløftige, usikre rekonstruktioner«.

Selv med hensyn til den påtænkte restaurering efter v. Platens slot tog man afstand fra ethvert forsøg på at genskabe rumudstyret, f.eks. »med paneler etc. kopieret efter former, kendt fra v. Platens tid«. Det måtte efter udvalgets opfattelse »være naturligt at gøre dem i stand som moderne rum, vel at mærke under fuld hensyntagen til deres placering i den arkitektoniske helhed«. I overensstemmelse hermed regnede Peter Kochs skitseforslag også med, at nødvendige nye tilføjelser ærligt fremtrådte som nye og ikke camoufleredes.

Udvalget fastslog, at den brogede og uhensigtsmæssige anvendelse

Slottets nordmur, efter restaurering. Det lodrette knæk i muren med forskel i stenfarven ses tydeligt.

af slottet burde ophøre og anbefalede, at Museet på Sønderborg slot blev eneste faste bruger efter restaureringen. Samtidig understregede man imidlertid, at visse lokaler burde udnyttes med et lidt bredere sigte. Det gjaldt dels etablering af en foredragssal, dels af en række lokaler i nordfløjen.

I nordfløjen lå i forvejen Dronning Dorotheas Kapel og gravrummene. Desuden vidste man, at der oprindeligt på 2. sal, over kirken, havde været en stor riddersal, den såkaldte »store Dansesal«, som v. Platen havde delt i en række mindre værelser. Den ønskede man nu ved fjernelse af v. Platens skillevægge genskabt sammen med to forrum henholdsvis øst og vest for salen. Samtidig anbefalede man, at denne »riddersals-suite« udstyredes med gamle møbler, malerier etc., så vidt muligt fra 1500- og 1600-tallet.

Tanken med denne genskabelse bag om v. Platens hovedstandsæt-

telse var at sikre nogle lokaler af særlig karakter fra det ældre slot og samtidig skabe brugelige rammer omkring mere repræsentative opgaver fra byen og for hele landsdelen. De sønderjyske amter og byer påtog sig derfor også at oprette en indkøbsfond til køb af gammelt inventar til disse lokaler. Amtmand C. A. Vagn-Hansen blev senere af byggeudvalget udpeget til administrator af denne fond og et særligt underudvalg, bestående af arkitekt Peter Koch, dr. phil. Otto Norn og museumsinspektør J. Slettebo, blev d. 19. aug. 1965 nedsat for at rådgive med hensyn til indkøb og evt. deponeringer.

Foredragssalen var ligeledes tænkt anvendt af andre end museet, idet udvalget fandt den egnet til brug for byens kulturelle foreninger. Sønderborg købstad vedtog derfor dels at bevilge en særlig sum til køb af inventar til foredragssalen, dels efter restaureringen at yde et årligt tilskud til salens drift. I den oprindelige skitse var foredragssalen placeret i vestfløjens stueetage, men senere flyttedes den til 1. sal i nordfløjens østlige ende.

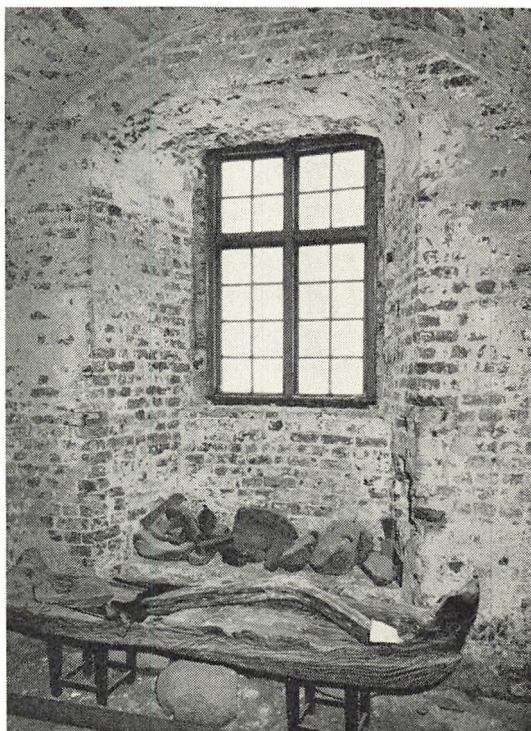
Til disse grundprincipper for restaureringen og for slottets fremtidige udnyttelse føjede udvalget endnu et hovedsynspunkt: den bedst mulige brandsikring måtte gennemføres. Der blev derfor i betænkningen fastslået, at helt særlige krav måtte stilles til sikring, bl.a. ved branddøre og ved betonloft over alle fire fløje samt ved moderne alarmanlæg over hele slottet. Dette synspunkt er under hele restaureringsperioden fulgt op ved hyppige forhandlinger med boligministeriets sagkyndige, brandchef J. Amnitzbøll.

Forundersøgelser 1962-63.

Det store udvalgs arbejde var efter afleveringen af den enstemmigt vedtagne betænkning færdigt, og udvalget opløstes. Overvejelserne af, i hvilket omfang udvalgets konklusioner skulle bringes til udførelse, og hvornår dette skulle ske, var nu henlagt til dels boligministeren som politisk ansvarlig, dels boligministeriet som administrator af slottet.

Da det måtte være helt utænkeligt at påbegynde arbejdet uden bred, tværpolitisk enighed, blev der, før nærmere beslutning blev taget, arrangeret et møde med finansudvalget på slottet. Her deltog også boligministeren, repræsentanter for ministeriet, Sønderborg by

Muren i det tøndehvælvede rum i vestfløjen efter afhugning af et tykt pudslag. Foto 1963.

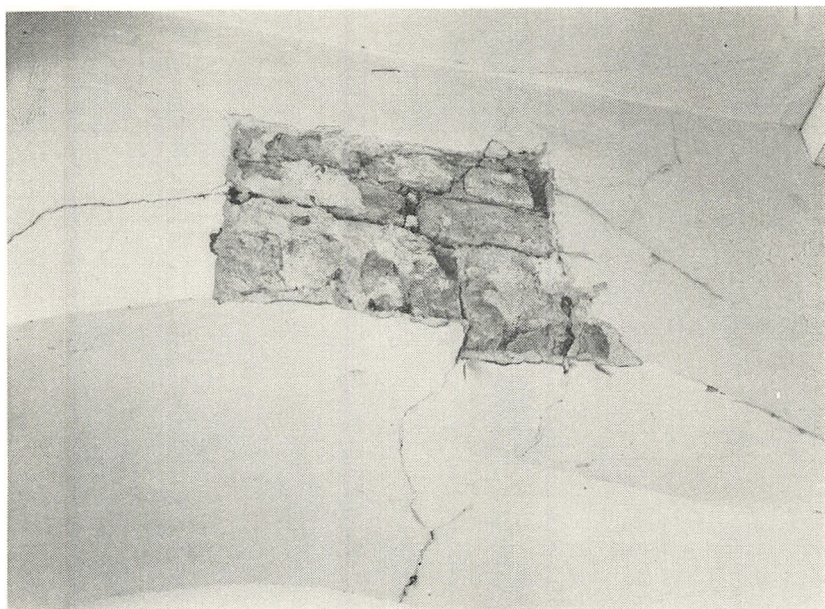

og for museet samt arkitekt Peter Koch. Her viste det sig, at den ønskede brede tilslutning til at få opgaven tilfredsstillende løst var til stede, og man kunne arbejde videre med planerne.

Der var imidlertid — især i ministeriets arkitektafdeling — en fornemmelse af, at det i betænkningen fremsatte skønmæssige overslag på ca. 5 mill. kr. i 1960-priser hvilede på et alt for spinkelt grundlag. Det var fremkommet dels ud fra en beregning på grundlag af skitseprojektet, dels ud fra kvadratmeterpriser fra nogle netop udførte bygningsrestaureringer i København. Begge beregningsmetoder gav en slutsum på ca. 5 mill. kr. Imidlertid skønnede man, at der var alt for store usikkerhedsmomenter ved begge beregningsmetoder, og ministeren søgte og fik derfor en forundersøgelingsbevilling på 450.000,— kr.

Under ledelse af arkitekt Peter Koch gennemførtes derpå i samarbejde med ingeniør Palle Skyum fra ingeniørfirmaet Chrono og Koch en omfattende undersøgelse af bygningens tilstand. I hver etage blev

Prøveafhugning af pudsen over en bue i en af de lange kaserne gange bekræftede, hvad allerede revnerne i pudslaget havde antydnet, at murværket ved de mange sene murgennembrydninger var meget medtaget. Foto 1963.

der, et eller flere steder i hver fløj, fjernet udsnit af gulvene, så de bærende bjælker kunne undersøges. På lofterne undersøgte spærenes tilstand, og da det viste sig, at de fleste ganske vist, som man hele tiden havde kunnet se, var solide nok det synlige stykke, men rådne, der hvor de var murede ned i slotsmurene og til dels også oppe i tagryggen, måtte man nu regne med total fornyelse af tagene. Endvidere foretoges målinger af murrevner i Nordfløjen for at undersøge ydervæggens stabilitet. Samtidig blev det første skitseprojekt på ny gennemarbejdet og på flere punkter revideret.

Resultatet af disse undersøgelser og fornyede beregning blev, at omkostningerne ved restaureringen af selve slotsbygningen efter de i betænkningen fastlagte principper nu skønnedes at ville andrage 9,5 mill. kr. Forarbejderne til restaureringen var færdige, og boligministeren kunne nu begynde at søge de nødvendige bevillinger til den store restaurering af Sønderborg slot.

Ofte fandtes nederst under flere gulvlag, gamle meget svære gulvplanker, lagt i korte, brede stykker.

Restaureringen 1964-73.

Da de forberedende undersøgelser og projekteringen blev udført så detaljeret som det nu engang er muligt ved et omfattende restaureringsarbejde, nedsatte boligministeriet i april 1964 et byggeudvalg, der fik ansvaret for og tilsynet med restaureringen.

S. Albinus, chefarkitekt i boligministeriet, blev byggeudvalgets formand fra dets nedsættelse og til arbejdets afslutning. Udvalgets medlemmer blev i øvrigt:

Børge Højlund, ekspeditionssekretær i boligministeriet, der ved overgang til andet arbejde afløstes af direktør Tage G. Sørensen, boligministeriets ejendomsdirektorat.

Harald Langberg, sekretær i Det særlige Bygningssyn. Efter ud-

Spærene var som regel pæne og solide at se på, men undersøgelsen af de skjulte dele afslørede svære angreb af råd i spærenes top og nedre ender. — Foto 1963.

nævnelser til overinspektør ved Nationalmuseet repræsenteredes Det særlige Bygningssyn af antikvar Mogens Bencard, Ribe.

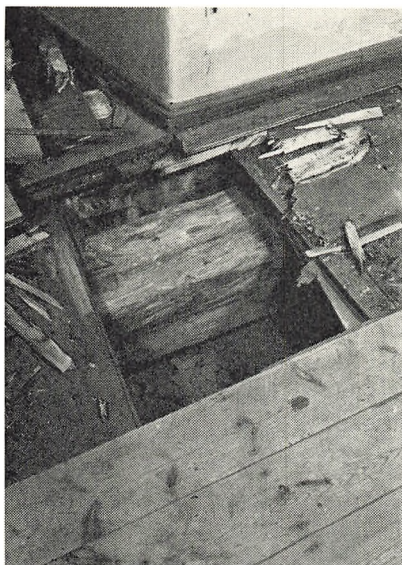
Otto Norn, museumsinspektør, dr. phil., som Nationalmuseets repræsentant. Da dr. Norn blev professor i Århus, udpegedes som Nationalmuseets repræsentant museumsinspektør M. Aamand Sørensen.

Amtmand C. A. Vagn-Hansen, Åbenrå, som formand for Museet på Sønderborg slot. Da museets status ændredes efter kommunalreformen, repræsenteredes det fra 1972 af den nye bestyrelses formand, fru Christa Knudsen, Blans. Amtmand C. A. Vagn-Hansen forblev i byggeudvalget som repræsentant for den særlige nyindretningsfond for nordfløjens slotslokaler.

Sønderborgs borgmester, Anders Andersen, som repræsentant for kommunen. Ved sin død afløstes han af borgmester K. Th. Jensen. Efter valget 1970 indtrådte borgmester Edmund Nielsen, der igen i 1973 afløstes af borgmester Harry Christensen.

Som udvalgets sekretær fungerede først sekretær H. Nordlien, siden sekretær Bonde Petersen, begge boligministeriet.

Som restaureringsarkitekt valgtes arkitekt m. a. a. Peter Koch og

Når de øverste, nedslidte gulvlag blev fjernede, viste der sig ofte 3-4, enkelte steder 5, ældre gulvlag nedenunder. Nogle steder var indskudt »afretningslag« af tørv eller halmblandet ler, og enkelte steder (foto t. h.) var anbragt spinklere ekstra bjælker for at få øverste gulvlag vandret. — Foto 1963.

desuden tiltrådte kgl. bygningsinspektør, arkitekt m. a. a. Jørgen Stærmose, Odense, under hvis bygningsinspektorat Sønderborg sorterer. Som ingeniører valgtes firmaet H. Crone og J. Koch.

Den egentlige restaurering indledtes derpå i efteråret 1964. Rammebevillingen lød på 9,42 mill. kr. Heri var medregnet de 450.000 kr. til forundersøgelser og projektering, således at den egentlige restaureringsbevilling blev på ca. 9 mill. kr. Finansudvalget betingede sig imidlertid, at arbejdet opdelttes i etaper og at restaureringen tilrettelagdes således, at man ikke afsluttede et finansår på en sådan måde, at finansudvalget var tvunget til straks at bevilge næste rate. Det skulle være muligt at holde pause i arbejdet, når det ønskedes af de bevilgende myndigheder.

Byggearbejderne blev på denne måde strakt over en meget lang årrække. Den årlige rådighedssum lå de fleste år på ca. 1,5 mill. kr., et enkelt finansår (1966-67) dog kun 896.000 kr., og det sidste hele finansår (1972-73) var rådighedssummen helt oppe på 2.350.000 kr. Ved afslutningen af hvert finansår øgedes til gengæld den resterende

del af den oprindelige rammebevilling i henhold til byggeindex, således at det i hovedsagen blev muligt at holde trit med prisstigningerne. Index voksede i disse år først fra 131 i 1963 til 296 i 1972, for derefter ud fra et ændret beregningsgrundlag at gå fra 117 i 1972 til 132 ved restaureringsarbejdernes færdiggørelse. Dette betød et årligt indextillæg, der varierede fra 120.000 til 987.000. Visse nødvendige ændringer i projektet, bl.a. udvidet brandsikring, nødvendiggjorde undervejs en mindre tillægsbevilling, men i hovedsagen holdtes hele arbejdet indenfor den oprindelige rammebevilling plus det årlige indexberegneede tillæg. Slutsummen blev på 14.875.000 kr., hvilket oven i købet var godt 300.000 kr. lavere end den samlede bevilling.

Den valgte, langstrakte fremgangsmåde, med opdelingen i klart adskilte etaper, stillede meget store krav til byggeudvalget og til arkitekten. Det betød, at arbejdsstyrken blev meget varierende fra år til år. Det betød også, at der af og til blev pauser i arbejdet. Det betød imidlertid også, at der blev tid til grundige overvejelser af alle de bygningsmæssige og historiske problemer, der nødvendigvis må vise sig undervejs i restaureringsarbejder i så gamle bygninger.

Sønderborg slot fremtræder nu med sit smukke barokydre som resultatet af en gennemgribende, men også omhyggelig og nænsom restaurering. Mange undersøgelser og iagttagelser af bygningens historie er gjort. Slottets lange og indviklede historie fremtræder nu klarere og med nye detaljer. En gennemgang af denne historie vil blive givet i de følgende kapitler.

Middelalderborgen i Sønderborg

Grundlæggelsen.

I mange år dateredes grundlæggelsen af borgen i Sønderborg til 1169. Den eneste begrundelse for dette var imidlertid det sted i Helmolds krønike om de slaviske folkeslag, der fortæller, at Als blev angrebet af venderne. Dette overfald skal ifølge et gammelt sagn have fundet sted i 1168, og så var det rimeligt at borgen anlagdes straks efter for at hindre nye overfald. I virkeligheden taler Helmold om en række vendiske angreb, hvoraf et forud blev varslet af en præst, der fandt, at kalken og hostien forvandlede til blod og kød. Helligblodskapellet i Lysabild kirke er et senere vidnesbyrd om dette sagn. Også andre kilder omtaler vendiske angreb på Als, men ingen af dem nævner overhovedet Sønderborg. Nogen datering af det ældste borganlæg er ikke mulig ud fra de skriftlige kilder.

Først ved Charles Christensens undersøgelser blev det muligt at få en klar opfattelse af borgens første byggefaser. Flere somre i træk arbejdede Charles Christensen i slottets nordøst-hjørne for at få rede på de indviklede forhold, men efter mange overvejelser og supplerende undersøgelser stod det til slut klart, at to tårne her i dette hjørne havde afløst hinanden som kernetårn på en lille naturlig ø ude i Alssund.

Selv om der ikke mere er spor af de oprindelige naturforhold ved den halvø, som slotsparken nu dækker, har man dog tidligt været klar over, at dette næs var skabt ved opfyldning. Det fremgår bl.a. af arkitekten Lauritz de Thurass bemærkninger fra 1749 og af Erik Pontoppidans omtale fra 1781. I forbindelse med restaureringen foretoges i gården, i nordvestkældrene og udenfor nordmuren, nogle boringer for at undersøge slottets fundering, ligesom der blev gravet flere steder, især øst for slottet. Det blev da helt klart bekræftet, at det ældste borganlæg var lagt på en naturlig sandbanke ude i Alssund. Øst for slottet ligger metertykke blandede opfyldningslag med jord, tilkørt sand, sten og murbrokker, og i nordvesthjørnet findes i nogle meters dybde rent, lyst strandsand. Øens oprindelige størrelse kan

ikke med sikkerhed bestemmes, men den har tilsyneladende ikke været mere end 35-45 m i øst-vestlig retning og nok lidt mindre, måske 30-40 m, i retningen nord-syd.

Fra denne ø har der været 80-100 meter til Als og godt 250 meter til Sundeved. På begge sider af Allsund fandtes ret stejle kystskrænter, og nogen fast bebyggelse var her ikke tale om. Siden jernalderen var færdselen tværs over Als gået fra østkysten over Lysabild, Tandslet og Hørup til Ulkebøl, og var så derfra fortsat mod vest gennem Kær, tværs over Allsund midtvejs oppe over til Sottrupskov, og videre til Sottrup og Ullerup. Først med anlægget af en borg ude på den lille ø blev færdselen tvunget fra Ulkebøl mod sydvest, og en lille bebyggelse begyndte at gruppere sig, hvor nu Sønderborg ligger.

Det ældste tårn, der var opført af røde munkesten, har været ca. 8×8 m i ydre mål med ca. 1,20-1,40 m tykke mure. Tårnets sydvest-hjørne blev fuldt udgravet, og dets syd- og vestmure blev fulgt, til de forsvandt ind i yngre murværker. Der er intet, der tyder på, at tårnets sydside har fortsat længere mod øst end til det senere tårns østside, og da de to tårne muligvis har haft fælles østfacade, har sydturen på det ældste tårn været højst 8,5 m lang. Tårnets udstrækning i retningen nord-syd har snarest været lidt mindre. Imidlertid fandtes i nordøst-hjørnet udenfor borgens nuværende nordmur rester af en lille murstump, der tilsyneladende udgjorde en forlængelse mod nord af tårnets østmur. Nogen endelig forklaring på denne mur kan ikke gives, måske har den blot været en støttemur, men måske markerer den virkelig tårnets nordøst-hjørne. I så fald har tårnet været godt 9 m i retningen nord-syd.

Dette første tårns højde kan ikke mere afgøres. De meget solide fundamenter antyder en ganske anelig højde, og det samme gør murtykkelsen. Imidlertid fandtes langs sydsiden et tykt trækulslag ved murfoden. Måske kan det forklares ved, at tårnets øverste del har været af træ. Er dette rigtigt, må man forestille sig et firkantet teglstenstårn, hvorpå der har stået en træbygning af samme type som de sønderjyske klokkestabler. Det må dog nævnes, at brandlaget lige såvel kan skyldes en træbygning på sydsiden af tårnet. Selvom tårnet som nævnt ikke kan dateres ud fra skriftlige kilder, vil det være rimeligt at placere det i sidste halvdel af 1100-tallet. Det passer bedst ind i den politiske situation, og det passer med byggemåden. De fundne tårnrester er opført på helt samme måde som Valdemars-

muren ved Dannevirke, og som den kendes fra andre borgtårne fra denne tid. Netop i sidste halvdel af 1100-tallet grundlægges en lang række befæstninger som et værn mod venderne, dels af kongen, dels af de stormænd, der støttede han bestræbelser på at skabe en stærk dansk kongemagt.

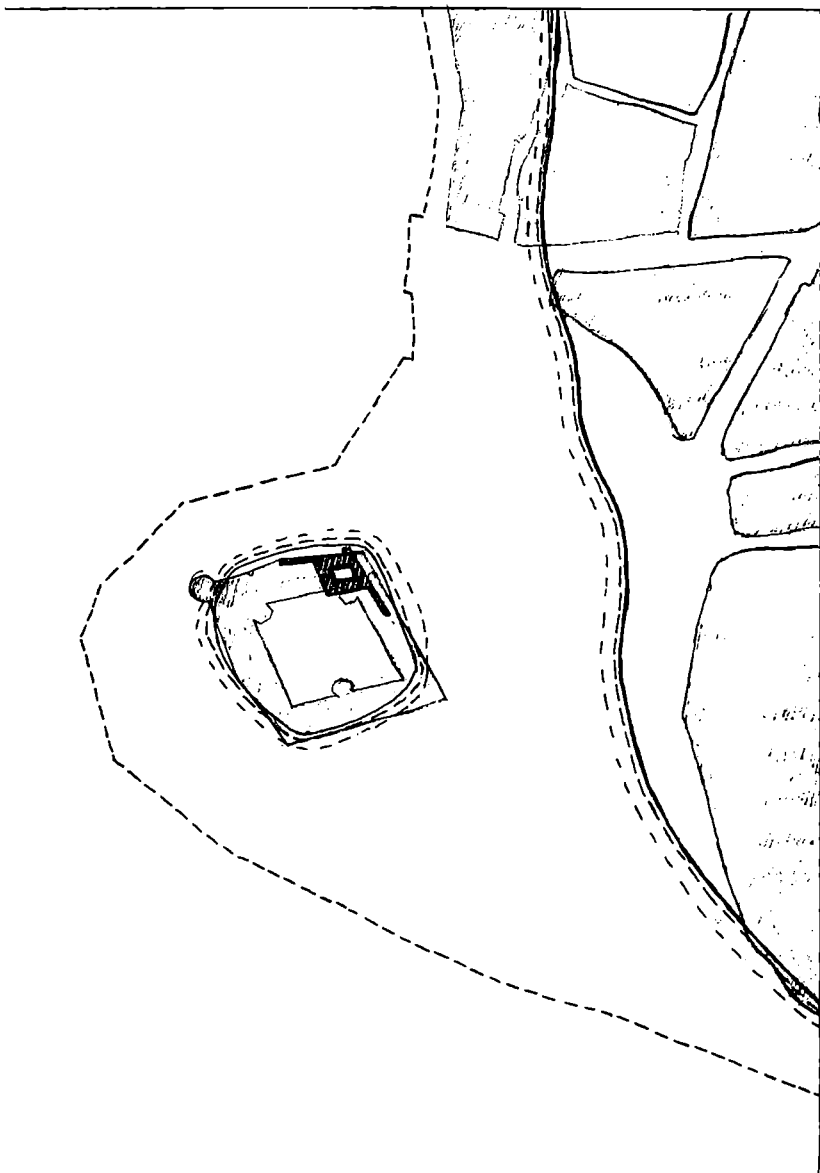
En del af disse »befæstninger« var næppe mere end alarmpladser — adskillige kendetegnet ved navne som Varbjerg, Vorbjerg, Vårhøj etc. Andre var egentlige borganlæg som Knud Prislavsens Nyborg, Absalons København og Esbern Snares Kalundborg. En af de mest udbredte borgformer har dog nok været tårnanlæg af træ eller sten med eller uden palisader eller murværker, de såkaldte »Warth«. Et sådant »Warth« har det første tårn i Sønderborg været.

De bygnings-historiske undersøgelser fortæller imidlertid ikke, hvem der har grundlagt borgen i Sønderborg. Tidspunktet, sidste halvdel af 1100-tallet, er nogenlunde sikker, og den politiske situation, kampene mod venderne, er ganske klar. Da øen Als på dette tidspunkt hørte til kongeriget og ikke til hertugdømmet, kan det være rimeligt at regne med Valdemar den Store som bygherre. Også kongens svoger, fyrst Prislav fra Mecklenburg, der af kongen blev belønnet for sin indsats i venderkrigene med alsisk jordegods, kan have været grundlæggeren. Endvidere er tidligere peget på Valdemar Sejrs søstersøn, grev Albrecht af Orlamünde, der omtales som »herre til Als« fra 1229 til sin død i 1245. I så fald er anlægget dog lidt yngre end vendertogenes tid. Endelig kan det ikke udelukkes, at tårnet skyldes en af de stormænd, der støttede Valdemar den Store. Alt i alt må det nok anses for mest sandsynligt at regne enten kong Valdemar selv eller fyrst Prislav for bygherre ved grundlæggelsen af Sønderborg.

1200-tallets store tårn.

Nogen datering af det første anlægs ødelæggelse kan ikke gives. Det svære brandlag ved tårnfoden kan tyde på en ødelæggelse ved brand, og en sådan kan være sket ved uheld i fredstid eller under krig. Er det sidste tilfældet, kan ødelæggelsen hænge sammen med beretningen om en belejring og erobring af Sønderborg, som Christoffer I skal have foretaget i 1253 under hans kampe med hertug Abels sønner. I så fald må det nye, større tårn være opført hurtigt efter.

Søndersborg med angivelse af både den middelalderlige kystlinie, hvor borgen lå på en ø ude i Allsund, tårn II og den nuværende kystlinie (stiplet).

På dette tidspunkt nævnes Sønderborg for første gang i skriftlige kilder. 1256 udstedte hertug Valdemar I af Slesvig, hertug Abels søn, et brev til Løgumkloster. Dette brev var »Givet i Sønderborg på Als i det Herrens år 1256 den 15. juli«. Den 25. nov. 1261 udstedte hertug Valdemars broder, hertug Erik d. I, et privilegiebrev til Odense Skt. Knuds kloster i Sønderborg, og som vidner nævnes en række stormænd. Borgen må på dette tidspunkt have været stor nok til at huse en større gruppe fornemme gæster. Brevene viser desuden, at borgen på dette tidspunkt og vel frem til 1272, da hertug Erik døde, var i hertugernes besiddelse.

Senere besad kong Erik Glipping Sønderborg, hvorfra han udstedte regeringsbreve i 1275 og 1283, og ved et danehof i Nyborg 1285 blev det bestemt, at Als hørte under kronen og ikke til hertugdømmet.

Når Sønderborg nu stadig oftere nævnes i de skriftlige kilder, må det hænge sammen med, at både borgen og byen havde en vis størrelse. Sønderborg by var skabt i læ af borgen, men den gode, naturlige havn og det frugtbare opland havde hjulpet godt til. Før 1300 havde den lille by både kirke, torv og havn. Kirken, der var indviet til Sct. Nicolai, og som vel var grundlagt i første halvdel eller midten af 1200-tallet, lå på bakketoppen ved den nuværende Slotsmølle i Rosengade. Den blev siden nedbrudt af hertug Hans den Yngre omkring 1600. Torvet var det nuværende Humletorv, og havnen lå nordøst for borgen langs østsiden af den nuværende Søndergade. Rosengade, Stjernegade og Slotsgade følger nogenlunde byens ældste gadenet. Byen voksede allerede i 1200-tallet mod nord, dels langs den senere Lille Rådhusgade til Rådhusstorvet, dels langs vandet til Nørrebro. Sct. Jørgensgade udgjorde fra ca. 1300 og gennem hele middelalderen byens nordgrænse. Udenfor den lå hospitalet, viet til de syges beskytter, Sct. Jørgen. Købmænd, håndværkere, søfolk og fiskere udgjorde det lille bysamfunds indbyggere, og antallet nåede vel næppe 1.000 faste beboere før 1500.

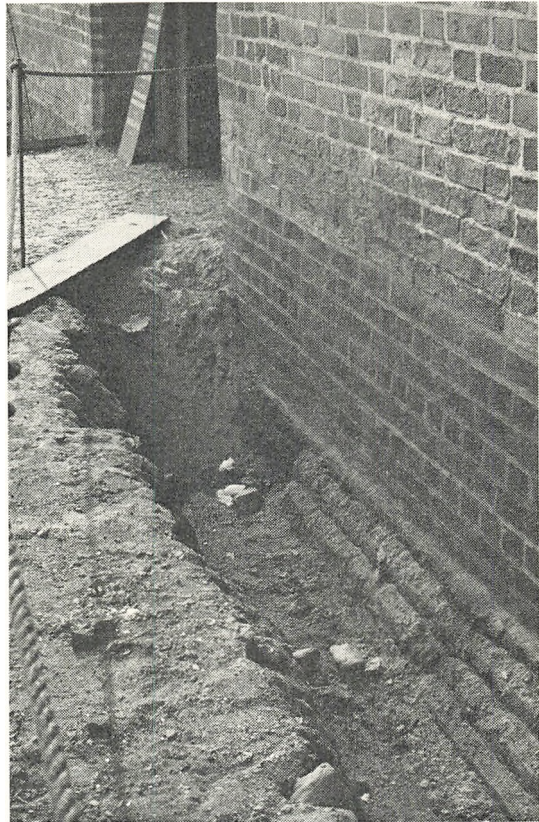
Borgen voksede også i middelalderens løb. Det første tårn afløstes som nævnt, vistnok i midten af 1200-tallet, af et nyt og større tårn. Dets østfacade er fundet inde bag slottets nuværende østmur, dele af nordmuren indgår i den nuværende (dog stærkt ommurede) nordmur, og fundamenterne af alle fire sider er konstateret ved udgravninger.

Dette tårn var af ganske anselige dimensioner, nordmuren var ca.

14 m lang, vestmuren 13-14 m, sydmuren 15 m og den korteste, østmuren, knap 12 m. Dette gav en meget skæv firkant uden rette vinkler i noget hjørne. Denne skævhed har fulgt borgen gennem tiderne, så heller ingen af de senere tilføjelser har fået retvinklede hjørner. I modsætning hertil har en række samtidige borgtårne som Helsingborg og Korsør tilnærmelsesvis rette vinkler ligesom kirketårnet i Ketting, der også er opført i 1200-tallet. Skævheden kan altså ikke skyldes mangel på teknisk formåen. Sammenligner man iøvrigt med danske middelaldertårne, hører dette andet Sønderborg-tårn til de sværeste i landet.

Sønderborg tårn II hørte til den befæstningstype, der kaldtes et kastel, en stærkere og sværere tårnbefæstning end de som regel lidt ældre vagttårne, men endnu uden de tilbyggede mure, der gør det rimeligst at benytte betegnelsen borg. Imidlertid er det et spørgsmål, om ikke allerede det ældste tårn nærmest må betegnes som kastel og i al fald udvikledes tårn II meget hurtigt til et egentligt borganlæg med svære ringmure.

To af ringmurene er velkendte. Den ene vendte mod nord og var en fortsættelse i vestlig retning af tårnets nordfacade. Den anden vendte mod øst og gik tilsvarende imod syd i forlængelse af tårnets østfacade. De var imidlertid langt spinklere end tårnets mure, der netop mod nord og øst var allertykke — fra næsten 4 til 4,5 m tykke. Den tilsluttende nordmur var kun 2,20 m tyk, og østmuren var 1,80 m tyk. Disse to mures længde kan ikke mere fastslås med sikkerhed. Tidligere blev en svær lodret revne midt i nordfacaden regnet for nordmurens vestligste punkt, men da der ikke her ved nyere udgravninger er fundet spor af tværmur, og da øen tilsyneladende har strakt sig lidt længere mod vest, er der grund til at formode, at nordmuren har været lidt længere — måske blot få meter — end hidtil antaget. Borgens nordfacade (tårnmur og tilstødende mur tilsammen) synes da at have haft en længde på 34-40 m. Tilsvarende usikkerhed hersker ved beregningen af østmurens længde. Charles Christensen mente, den havde strakt sig til midt i den nuværende portåbning, hvilket ville give en samlet østfacade på 26-30 m. Der er stadig enkelte forhold, der peger på, at dette er rigtigt. Imidlertid blev der ved undersøgelserne i østfløjen fundet enkelte murrevner, der måske kan tydes som en ældre skillelinie, og i vægtergangen var det muligt at fastslå forskelle i skydeskårenes udformning nord og

Udgravning foran østmuren.
I baggrunden porten.
Forskellen i fundament kan muligvis hænge sammen med en tidsforskel i østmurens alder.

syd for de samme linier. Hvis disse forhold tilsammen skal forklares ved, at den gamle østmur har gået til disse revner, har anlæggets østfacade været lidt kortere end hidtil antaget, nemlig 24-26 m. Sammenfattende er det kun muligt at fastslå, at borganlægget på den lille ø kort efter 1250 har haft et meget svært, firkantet tårn i anlæggets nordøsthjørne og at det havde en nordfacade på mellem 30 og 40 m og en østfacade på mindst 24, højst 30 m.

Endnu ringere oplyst er spørgsmålet om borganlæggets afgrænsning mod syd og vest. Det mest rimelige var en ringmur af samme type som nord- og østmurene, og det har da også tidligere været den almindeligste antagelse. Under slottets restaurering blev der imidlertid gravet flere steder efter disse formodede mure uden at man kunne

Slottet, fotograferet af F. Brandt, Flensborg, omkring 1. juli 1864, kort efter overgangen til Als. Slottet er, trods bombardementet, næsten ubeskadiget. Forrest resterne af NV-tårnet fra ca. 1500 og t. v. nordmuren, der rummer slottets ældste dele.

finde spor heraf. Især eftersøgt vestmuren både midt i nordfløj og i gården, men uden resultat. Det lykkedes i virkeligheden kun at fastslå, at en eventuel vestmur ikke har stået på tværs af nordmuren ud for dennes kraftige revne, således som det tidligere var antaget. En vestligere placering kan ikke udelukkes og kun yderligere gravninger kan endeligt afgøre dette, men spor heraf er ikke fundet. Ligeledes viste en udgravning i porten, at en murstump under denne, som Charles Christensen havde ment hørte til den gamle sydmur, nok snarere hørte til den langt senere østfløj. De tidligere foreslåede murforløb mod syd og vest er således højst usikre. På den anden side forekommer det åbenlyst urimeligt med et borganlæg, der har ligget åbent mod syd og vest — ikke mindst, da en eventuel fjende snarest kunne ventes fra syd. Også tårnets lidt mindre svære mure mod syd og vest må antyde, at de har vendt ind mod en lukket borggård og derved i nogen grad var beskyttede. En endelig forklaring på disse forhold er det ikke muligt at give nu. Yderligere gravninger kan muligvis kaste nyt lys over borgens ældste form, men måske vil denne del af bygningshistorien altid forblive en gåde. Som en forklaring, der

i det mindste ikke modsiges af de kendte forhold, kan nævnes den mulighed, at tårn II er opført omkring 1250 i øens nordøsthjørne, at øen samtidig er blevet beskyttet ved en palisade af svære, tætstillede stolper langs øens kant, at disse palisader på nord- og øst-siden meget hurtigt er blevet erstattet af svære ringmure, men at disse mure af nu ukendte grunde ikke straks er fortsat med mure mod vest og syd, men fortsat har været palisader.

Middelalder-kastellet.

Erik Glipping var ikke længe i besiddelse af Sønderborg. Ved et danehof i Nyborg 1287 blev Als og Sønderborg påny henlagt til hertugdømmet. Da Erik Glipping blev dræbt 1288, fik han ikke lejlighed til at søge ejendomsforholdene i hertugdømmet ændret, og hans søn, Erik Menved var endnu kun en dreng, hvis politiske muligheder overfor hertugen var helt ubetydelige. Hertug Valdemar II og hans efterfølgere forblev derfor i en meget lang årrække ubestridte herrer i hertugdømmet og dermed af Als og Sønderborg, selv om deres politiske betydning og indflydelse i og for sig var ringe, især sammenlignet med de holstenske grever. Borgen i Sønderborg var i slutningen af 1200-tallet og hele første halvdel af 1300-tallet, et af hertugens hovedopholdssteder og ramme om en række vigtige møder.

Erik Menved og vel først og fremmest hans mor, enkedronning Agnes, forsøgte ganske vist at modarbejde hertug Valdemar II, og i 1289 forsøgte under et møde i Skelskør ligefrem et kup imod ham. Det mislykkedes totalt, ja hertugen tog tilmed den danske drot, Peder Hoseøl, til fange. I et helt år måtte han, en af den danske regerings vigtigste medlemmer, sidde indespærret på Sønderborg, før han efter langvarige forhandlinger påny blev løsladt.

I 1289 havde hertugen julebesøg af biskop Kristian af Ribe sammen med den tidligere drot Tyge og ridderen Thomas Mule, og i 1306 mødte den holstenske greve Gerhard II med følge op i Sønderborg for at afsige voldgiftsdom vedrørende de fredløse danske stormænds ejendomme i hertugdømmet, mellem på den ene side hertug Valdemar og hans søn Erik, og på den anden side kong Erik Menved. I 1326 afholdtes påny et afgørende politisk møde på Sønderborg med hertugen som vært. Her samledes den danske regerings og adels

ledende mænd, anført af drosten, Laurids Jonsen Panter, og marsken, Ludvig Albrektsen, med den holstenske grev Gerhard III («den kulde greve») og hans mænd. På mødet enedes de om at afsætte kong Christoffer II, der havde regeret siden Erik Menveds død. Dermed indledtes den kongeløse periode, der varede til Christoffers yngste søn, Valdemar, hentedes til Danmark fra Brandenburg for at blive indsat som dansk konge, og for at blive gift med hertugens søster Helvig.

Den ældre hertug var på dette tidspunkt død, og den unge hertug Valdemar III var først blevet myndig 1336. Hans politiske indflydelse var derfor muligvis ikke særlig stor, men hertugdømmets placering mellem grevernes holstenske besiddelse og de jyske panteområder, gav ham alligevel en vigtig rolle i de mange og besværlige forhandlinger, der gik forud for beslutningen om at indsætte junker Valdemar som dansk konge. Da først markgrev Ludvig af Brandenburg, Lübeck og de øvrige hansestæder og de holstenske grever var blevet enige, måtte også den unge hertug godkende aftalerne, skønt de ikke stillede ham særlig fordelagtigt. En overgang havde de holstenske grevers søster været udset som junker Valdemars brud, men ved den endelige traktat i maj 1340 vedtoges, at han skulle ægte hertugens søster. Brylluppet mellem Valdemar Atterdag og prinsesse Helvig fandt sted i juni 1340. Først derefter tiltrådte Valdemar som dansk konge, foreløbig endda med meget begrænset magt.

Som hertugbolig, og i perioder hovedsæde for det sønderjyske hertugdømmes administration, som centrum for en række vigtige politiske møder, ofte med talrige deltagere, og som ramme om fyrstebrylluppet 1340, må Sønderborg have været et ganske betydeligt borganlæg. Med sikkerhed kan man nu kun fastslå, at der før 1300 eksisterede et svært kernetårn på øens nordøsthjørne, og at to svære mure mod nord og øst sluttede sig dertil.

Efter al sandsynlighed må andre bygninger have føjet sig til dette borganlæg, det er blot ikke mere muligt med sikkerhed at fastslå deres størrelse, antal eller bygningsmåde. Der blev heller ikke under restaureringen fundet sikre spor af disse huse. Man må derfor nøjes med foreløbige overvejelser over borgens omfang i første halvdel af 1300-tallet.

Der kan nok i kernetårnet have været plads til hertugfamilien, men næppe rum til de mange boende gæster, hvad enten de er kommet

Slottets nordmur efter restaureringen, set mod vest med nordvest-tårnet i baggrunden. Den ældste hovedindgang, der nu er tilmuret, ses ligesom knækket midt i muren.

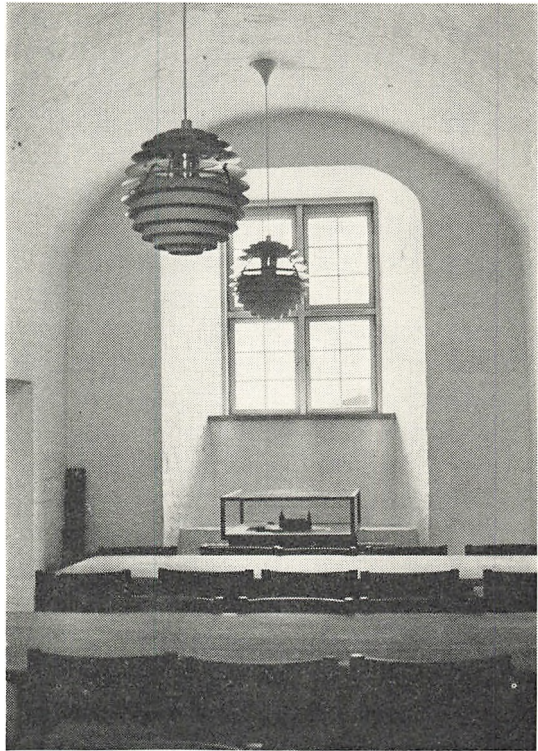
til familiefest eller politisk møde. Der må have været en bygning, der har rummet overnatningsmuligheder for ret mange, også selvom man tænker sig følge og personale indkvarteret ovre i byen. Det er også muligt, at selve vielseshøjtideligheden 1340 kan have fundet sted i byens Sct. Nicolai kirke, men de efterfølgende festligheder er dog nok foregået ude på borgen. Der kan måske også til lejligheden være indrettet et kapel på borgen, men det er vel ligeså rimeligt at antage, at der var et egentligt lille borgkapel allerede på dette tidspunkt. Det kan i så fald have været i et mindre rum i kernetårnet, således som det kendes fra middelalderlige borgtårne i Tyskland, Frankrig og England eller der kan, måske knapt så sandsynligt, som på Søborg have ligget et lille kapel i et hjørne af borggården.

Der må også på borgen have været en stor stue eller sal til afholdelse af de mere omfattende møder. Dette kan udmærket have været et af tårnrummene — værelset på 1. sal har formodentlig været ca. 8×6 m, rigeligt selv til en større drøftelse og ikke meget mindre end

hovedrummet i ærkebispens sal på 10×7 m på borgen i Åhus eller salen på Dronningholm, der var godt 11×7 m, ja selv danehofsalen på Nyborg var næppe mere end $11-12 \times 8,25$ m. Hvis der imidlertid var både kapel og sal i tårnet, var der ikke også boligplads, rent bortset fra, at forholdene i et tårn, der var bygget udelukkende ud fra forsvarshensyn, næppe var alt for bekvemme.

Alt i alt synes det sikkert, at der har ligget flere bygninger på borgholmen allerede omkring 1300. Skal man vove sig ud i gætterier om deres placering, kan man nok snarest gætte på holmens østside. I nordmuren fandtes, i læ af det store tårn, borgens oprindelige hovedindgang. Foran den lå en anlægsbro, hvorefter resterne er fundet ved udgravning, og selvom døren er ommuret i senmiddelalderen, findes den endnu — tilmuret — så velbevaret, at man kan fastslå, at den oprindelige dør var 1,40 m bred og ca. 3 m høj. Den gamle dørtærskel ligger 1,50 m under nuværende terræn, og til den højde har anlægsbroen foran nordmuren altså nået op, ca. 60-80 cm over dagligt vande. Denne anbringelse af borgindgangen ved siden af, men også beskyttet af hovedtårnet kendes fra flere samtidige borge, herhjemme f.eks. Vordingborg, København og Nyborg. Portåbningen i sig selv var altid et svagt punkt i en borgs forsvar, men den var vel i og for sig ingen hindring for placering af en bygning lige indenfor? I Sønderborg er det måske rimeligere at tænke på området op ad østmuren, ind mod kernetårnets sydside. Her var der plads til en bygning på mindst 11 meters længde, og herved forklares måske, at den nuværende østfløj er så smal — kun 6 m, mod de andre fløjes 10-12 m. Er dette rigtigt, må man nok tænke sig en palatium-bygning, som det kendes fra Nyborg eller fra de biskoppelige borge Søborg, Åhus og Dragsholm. En placering af et palatium ved borgens vestside er dog heller ikke umulig — bygningen med drabantensalen rummer i så fald dele heraf.

Alle disse spekulationer om borgens øvrige bygninger på dette tidspunkt kan dog som sagt kun blive mere eller mindre løse gætterier. Tilbage bliver dog den kendsgerning, at der må have ligget et eller flere huse på borgholmen allerede før 1300 — nogle måske af teglsten, andre i bindingsværk eller af træ. En mere eller mindre rodet sammenklumpning af mindre og større huse har skabt det nødvendige antal rum til hertugbolig, gæsteværelser, fruerstue, tjener-skabsrum, mødelokaler, forrådsrum, våbenkammer, køkken og alt,

Tøndehvælvet rum
i vestfløjen,
efter restaurering.

hvad der var fornødent, både til et aktivt hertughof og til et effektivt forsvar i middelalderens midte. Men først efter 1350 kan man imidlertid påny påvise byggeri på borgen — denne gang en omfattende udvidelse mod syd.

Den senmiddelalderlige borg.

Efter brylluppet i 1340 gik Valdemar Atterdag i gang med at genskabe den danske kongemagt og samle landet igen. Foreløbig måtte han koncentrere sig om at sikre sig magten i Jylland og på Sjælland, og det måtte være i hans interesse ikke blot at holde sig gode venner med svogeren på Sønderborg, men også sikre sig hans støtte. Således foregik i 1344 en livlig politisk aktivitet på Sønderborg, og Valdemar Atterdag besøgte borgen flere gange i årets løb. Kongen søgte

på dette tidspunkt at få forbedret sit forhold til de holstenske grever, og da den sønderjyske hertug i det tidlige forår selv havde sluttet forlig med dem, valgte kongen i maj sin svoger til voldgiftsdommer i de kommende forhandlinger. Disse blev meget langvarige, og først den 26. august sluttedes forlig mellem kongen og greverne.

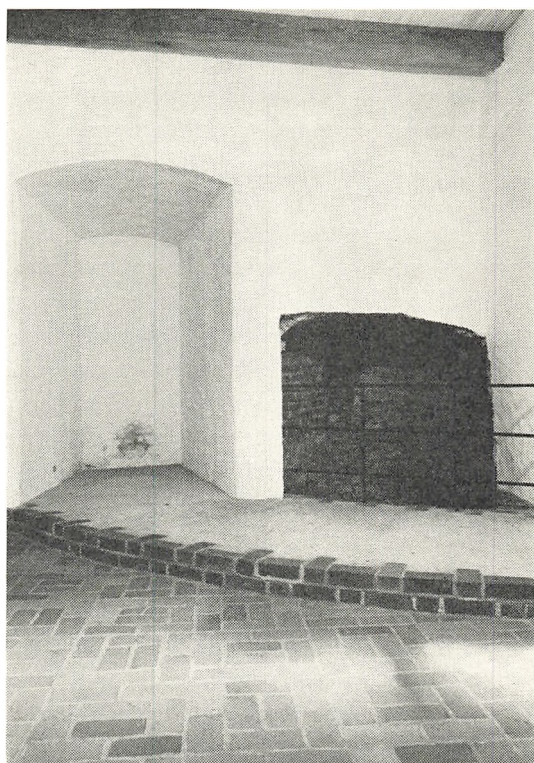
Valdemar Atterdags politik var dog i længden i stærk modsætning til de holstenske grevers interesser, og i 1350'erne kom det til direkte fjendtligheder, hvor greverne gik i forbund med hertug Valdemar mod den danske konge. Valdemar Atterdags arbejde på at samle Danmark var nu ved at være afsluttet — hele Jylland og de danske øer var under hans kontrol, men endnu manglede Skåne og Sønderjylland. Samtidig med at han energisk søgte at styrke sin magt i det allerede genvundne område, gjorde han flere forsøg på også at presse sine modstandere i Sønderjylland.

I juni 1358 gjorde han således et kraftigt, men forgæves forsøg på at sikre sig hertug Valdemars stærkeste besiddelser, Nordborg og Sønderborg. Kongen havde først med held ført krig på Fyn og Langeland, og var derefter med sin hær søgt over til Als, hvor han først erobrede Nordborg, og derpå drog sydover for at indlede en større belejring af Sønderborg. Svogeren, hertug Valdemar, havde på det tidspunkt forladt borgen, og havde overladt forsvaret af den til hertuginde Richardis. Om belejringen fortælles i Sjællandske Krønike: »Med den øvrige del af hæren omringede kongen Sønderborg, og da han havde stillet krigsmaskiner op, anbragt væddere og ordnet det øvrige krigsmateriel til belejring, begyndte han angrebet på borgen og tvang øens befolkning til, inden kort tid, at yde tilførsel og penge«. Imidlertid sluttedes belejringen uden erobring, idet hertuginde Richardis den 19. juni sluttede forlig med kongen, hvor hun lovede at hjælpe kongen, hvis han i nød kom til Sønderborg, ligesom hun lovede, at hendes mand eller hans hjælpere ikke måtte få rådgighed over »dette land og denne borg« (d.v.s. Als og Sønderborg) så længe krigen varede, og hertugen måtte kun for få dage ad gangen besøge Sønderborg. Nogen afgørelse på krigen kom der ikke, og snart efter blev Valdemar Atterdag optaget af Skånes generhvervelse i 1360, og straks efter af langvarige og alvorlige stridigheder med hansestæderne.

Først i 1373 kom Valdemar Atterdag endelig i besiddelse af Als og Sønderborg. Hertug Valdemar III var da død, og kongen havde

Det sydøstre tårns indre runding, frilagt og opmuret ét trin over gulvet. Bag gitteret rester af tårnets kælder. Nichen t. v. er meget yngre, vistnok hugget i 1800-tallet.

optaget forhandlinger med repræsentanter for dennes søn, den unge hertug Henrik. Nytårsdag udstedte hans enke et brev, hvorefter kongen udpegedes til værge for hende og for sønnen Henrik. Det understregedes, at hun derved stillede sit livgeding, d.v.s. de jordegodser, der udgjorde hendes enkesæde, til hans fulde rådighed. Det var en væsentlig del af hertugdømmet, han derved sikrede sig herredømmet over, nemlig Als med Nordborg og Sønderborg samt herrederne Nybøl, Lundtoft, Slogs, Rise og Hvidding. Brevet bevidnedes af en række af de fornemme herrer, der under forhandlingerne om dette for kongen så fordelagtige arrangement, var til stede på Sønderborg, nemlig bisperne Niels af Roskilde, Erik af Odense og Jacob af Ribe, greverne Adolf af Holsten og Stormarn og Henrik af Gleichen samt ridderne Peter Grubbe og Jacob Olufsen Lunge, Af disse var bisperne og de to riddere medlemmer af det danske rigsråd og blandt kongens

trofaste støtter, ikke mindst Jacob Olufsen Lunge var et af rådets mest fremtrædende medlemmer. Snart efter udnævntes Henning Meynstorp, der tidligere havde været kongelig høvedsmand på Tranekær, til høvedsmand på Sønderborg.

Valdemar Atterdag var da i rent faktisk besiddelse af Sønderborg de to sidste år inden sin død 1375. Hans forgæves belejring 1358, med hans omhyggelige opmarch af alle arter af krigsmaskiner, viser tydeligt, at borgen allerede da måtte anses for overordentlig stærk. Alligevel er der grund til at tro, at den næste store udvidelse af borgen må tilskrives Valdemar Atterdag, og altså henlægges til årene 1373-75. Fuld sikkerhed herfor er der ikke, men det nye tårn var af en type, der blev almindelig i Danmark efter 1350, og hele dets tilblivelseshistorie passer godt ind i situationen i disse år.

Den afgørende nyskabelse var opførelsen af et rundt forsvarstårn mod sydøst. Borgholmen var ved tilsanding efterhånden vokset mod syd, og det nye tårn anbragtes så langt ude i øens sydøsthjørne, at halvdelen rejste sig direkte op af vandet. Nu er kun fundamenterne tilbage, men fra ældre tegninger og stik, især fra Dieussarts opmålinger 1708, ved man ganske god besked med tårnet.

Det nye tårn var rundt, og det havde en ydre diameter på ca. 14 m. Det var opført af gule og rødgule munkesten med en murtykkelse på 3,5-4 m. Det var mindst 16 m højt og rummede nederst en hvælvet kælder og havde to etager ovenover, hver med et stort hvælvet rum. Muligvis har der herover været yderligere et rum med fladt bjælkeloft, og tårnet har i så fald været 20-22 m højt. Muligvis er dette øverste rum dog noget yngre end tårnets nedre del.

Undersøgelser, især gravningerne i 1936, afslørede nogle ejendommelige forhold ved dette tårn. Den ydre halvdel mod sydøst var opført på et overordentligt solidt fundament af tilhuggede granitkvadre, og i kælderen var i denne del af muren tre ca. 1,00 m dybe nicher. Den indre, eller nordvestlige, halvdel af tårnfundamentet mangler helt granitfundamentet, og teglstenskitterne fortsætter ned under grundvandet. I denne halvdel af kælderrummet findes også tre nicher, men de er dybere, 1,20-150 m. Adgangen fra etage til etage har været snævre trapper, der inde i murtykkelsen fulgte tårnmurenes ydre runding. Det er imidlertid værd at bemærke, at de kun var anbragt i den nordvestlige halvdel af tårnet. Disse ting tilsammen viser en klar forskel mellem de to sider af det runde tårn, den syd-

Fundamentet til borgens sydøst-tårn, fundet første gang 1930 ved nedgravning af lynafleder. — Hele fundamentet blev udgravet og frilagt af Charles Christensen 1937-38. Foto: J. Raben, juni 1930.

østlige halvdel og den nordvestlige. Sidstnævnte var langt spinklere og mere svækket af dybe nicher og trapper end den førstnævnte med sine massive mure. Gravningerne viste da også, at de to halvdele var klart adskilte. Overfor hinanden, hvor den svære sydvestlige halve runding mødtes med den spinklere nordvestlige, var der fortandinger til to diametralt modstående, 1,30 m tykke mure. De var øjensynlig tænkt som to mure med henholdsvis nordøst og sydvest, men de blev

tydeligt nok kun forberedt, aldrig færdigbyggede. Alt tyder på, at der her var planlagt et omfattende forborgsanlæg, som det kendes lidt tidligere fra Kalmar og Tønsberg, og som Valdemar selv lod opføre ved Vordingborg. Det er vel en rimelig antagelse, at netop kongens død i oktober 1375 standsede den videre udførelse af disse planer. Hvor stor forborgen har været tænkt, kan ikke siges mere. De to forberedte mure har vel skullet føres frem i alt fald til borg-holmens kanter, måske længere. Sandsynligheden taler for et meget omfattende forborgsanlæg på syd- og østsiden af den ældre del af borgen.

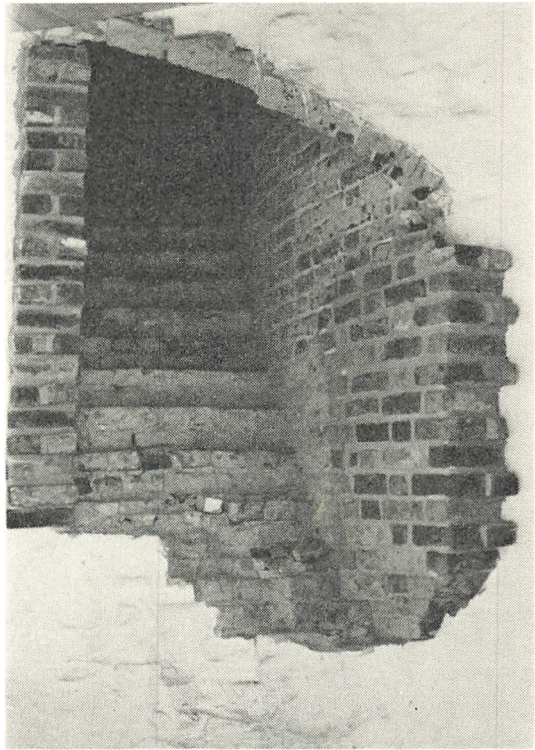
Tårnets nederste rum var kælderen, et hvælvet rum, ca. 5-6 m højt og knap 6 m i diameter. I væggene var de seks omtalte nicher, der vel snarest har været brugt som skabe. Hvælvene var seksdelte og ret lave med ribber, der begyndte helt nede midt på vægstykkerne mellem nicherne. Der var hverken vinduer, skydeskår eller andre lysåbninger i kælderrummet, hvortil den oprindelige adgang nok har været ad en senere fjernet trappe i muren.

Rummet på 1. sal havde et fem-delt ribbehvælv med ribber muret op af formsten mage til kælder-ribberne. Rummets diameter var 6,5 m, og der var ca. 6 m op til hvælvets top. I forbindelse med rummet var anbragt to firkantede forrum, og en vindeltrappe udmundene i hvert af disse forrum. I modsætning til kælderen havde dette tårnrums vinduer, smalle udadtil, men både bredere og højere ind mod rummet. Desuden har der været et ildsted, anbragt i en niche, og måske yderligere en bred niche i væggen. Gulvet har muligvis været et gulglaceret flisegulv — sådanne teglfliser er i alt fald fundet ved tårnets fod. Dette værelse, der senere blev soveværelse for Christian II under dennes fangenskab, har nok fra første færd især haft forsvarsformål, men det har samtidig været et af borgens smukkeste rum.

Værelset på 2. sal var også hvælvet med et ottedelt loft. Også her var diameteren ca. 6,5 m, men det var lidt lavere, højst 5 m til hvælvets top. Også her var åbninger, der kunne fungere både som skydeskår og vinduer — lidt større end åbningerne på 1. sal. På et tidspunkt, da også dette rum indrettedes til beboelse, forsynedes det med en »hemmelighed«, et toilet hængt udenpå tårnmuren. En kamin er rimeligvis også en lidt senere tilføjelse.

Disse tre hvælvede rum har givet en tårnhøjde på 16 m. Ovenpå har imidlertid været et fladloftet rum, der kan være en senere til-

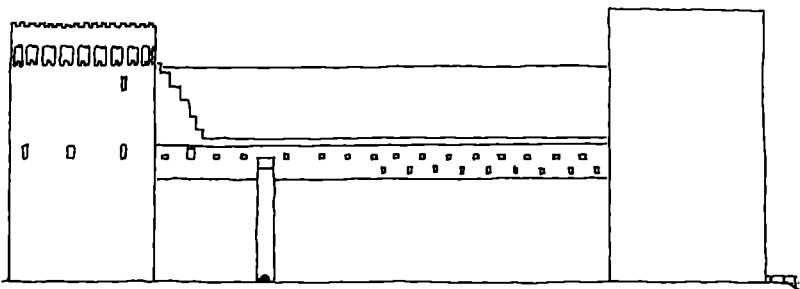

Den nyfundne trappe i sydøst-tårnets indre mur. Denne trappe, der har ført fra 1. til 2. etage i tårnet, har Christiern II benyttet under sit fangenskab.

føjelse, men som også kan have været opført samtidig med resten af tårnet. Med dette rum har der været 20-22 m op til tårnets flade top, hvorfra forsvarerne af borgen havde en fortrinlig udsigt til alle sider. På dette øverste plateau har borgens besætning stået beskyttet af kreneleringen, d.v.s. den takkede murtinde, der afsluttede tårnets ydermure, samtidig med at de med deres armbrøst har kunnet skyde frit til alle sider.

Adgangen fra rum til rum fandt sted fra snævre trapper, der snoede sig inde i murtykkelsen omkring tårnrummene. Et lille stykke af den ene trappe fra det ene forgemak til 1. sal har længe været kendt, og ved restaureringen fandt man dels i tårnmuren, dels i den nuværende sydmur to afsnit af en trappe. Den var så velbevaret, at det blev besluttet at frilægge den. Den er 1,5 m bred og drejer sig i flugt med tårnets runding. På dens indre side ind mod tårnrummene,

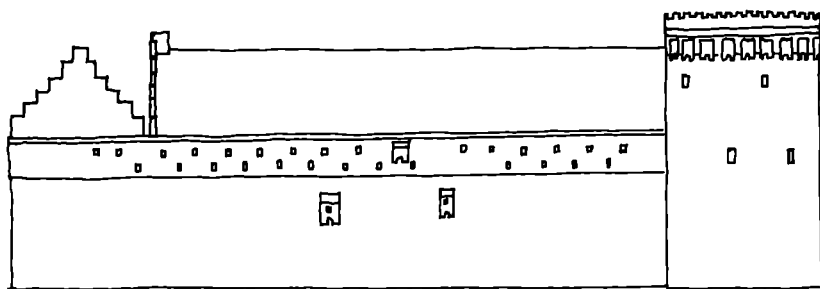

Borgens østmur i 1400-tallet. T. h. det svære middelaldertårn i borgens nordøsthjørne med anlægsbro ud for nord-døren. T. v. »Valdemar Atterdags tårn«, og langs østmurens øverste del vægtergangen med skydeskår og skoldehuller. Rekonstrueret af N.-E. Aaes efter opmåling 1708.

hvor trinnene er smallest, bliver murtykkelsen mellem trappe og værelse kun $1\frac{1}{2}$ stens bredde, godt 30 cm, mens væggen langs trappens yderside er betydelig tykkere, ca. 80 cm. Den nederste del af trappen går over i et lille firesidet rum, hvorfra der må have været adgang til den bygning, der snart efter rejstes bag sydmuren. Det bliver ved disse fund muligt at fastslå etagehøjden for denne bygningens nedre etage. Den har ligget næsten en meter lavere end den nuværende etage-adskillelse, og sydfløjens udformning har altså været helt anderledes end den er i dag. Samtidig var det tydeligt, at trapperne fortsatte udenfor de eksisterende ringmure mod syd og øst, men ikke udover de to førnævnte planlagte mure. Den svækkelse, som trapperne har betydet for de massive tårnmure har oprindeligt skullet være dækket af forborgsmurene. Man har planlagt et virkeligt stærkt forsvarstårn på øens sydøsthjørne.

Ret længe har det nye hjørnetårn, der senere almindeligt kaldtes Blåtårn, ikke kunnet ligge alene på et hjørne af borgholmen, 45 m fra det firkantede kernetårn. Da man først havde opgivet det planlagte store forborgsanlæg, hvad enten det nu skyldes Valdemar Atterdags død eller helt andre, os ukendte årsager, måtte man sørge for at knytte det nye tårn til det allerede eksisterende borganlæg omkring det gamle, svære kernetårn.

Snart opførtes derfor en ny østmur ved den gamle borg. Den gik fra Blåtårns nordside hen mod kernetårnet, men kom til at rage en smule frem foran kernetårnets og den ældre østmurs østside, så

Borgens sydmur i 1400-tallets slutning. T. h. det runde, såkaldte »Valdemar Atterdags tårn«, og langs hele murens overkant vægtergangen med skydeskår og skoldehuller. På muren ses tre udhængte »hemmeligheder«, d. v. s. toiletter. Rekonstrueret af N.-E. Aaes efter opmåling 1708.

der blev et lille spring i den nye facade. Østmuren måtte, set fra et forsvarssynspunkt, være særlig vigtig, fordi afstanden til byen Sønderborg var den korteste afstand til land, og dermed til eventuelle belejrerere. Den blev derfor næsten 3 m tyk og ca. 12 m høj. Øverst oppe har den sikkert, ligesom Blåtårn, været bygget med krenelering, altså med gode muligheder for at stå beskyttet af murværk, mens man kunne skyde ud gennem mellemrummene.

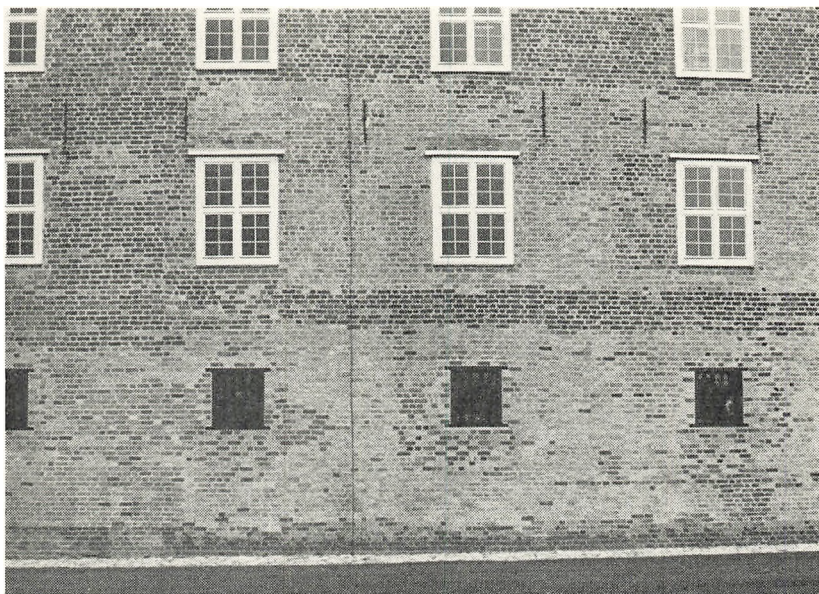
Ikke længe efter, eller måske samtidig med, gik man i gang med opførelsen af den godt 60 m lange sydmur. Heller ikke her byggede man ud fra fortandingen i Blåtårns sydvest-side, men fra et lidt nordligere sted. I stedet for to mure, der næsten lå i forlængelse af hinanden, fik man en spids vinkel mellem øst- og sydmur på 75 grader. En væsentligt større del af Blåtårn end oprindeligt planlagt kom derved til at rage udenfor murene. Tårnets beliggenhed blev derved måske nok lidt bedre, strategisk set, men netop i de murstykker, der nu kom udenfor ringmurene, mod som påtænkt indenfor, lå trapper og nicher, der afgjort svækkede modstandsdygtigheden.

Den nye sydmur opførtes på godt 60 m i én byggeperiode. Den blev ca. 12 m høj, om trent som østmuren, men den blev væsentlig tyndere, kun 140-150 cm tyk. Dette har man da åbenbart også fundet for spinkelt, for på et tidspunkt er afsnittet hen mod Blåtårn blevet skalmuret, så muren nåede op på henved 2 m tykkelse.

For enden af den nye sydmur opførtes endelig en mur mod vest. Den blev 180-190 cm tyk, d.v.s. som sydmuren efter skalmuringen ved Blåtårn, og ca. 11-12 m høj. Flere steder i den lange murflugt

er der svage knæk, og visse afsnit af vestfacaden er præget af gule sten, mens andre har den samme rødbrune tone som de øvrige facader. Der kan kort sagt ikke være bygget i een omgang. Der er imidlertid ingen mulighed for at afgøre, hvor lange pauser der har været mellem de enkelte arbejder. Det kan blot have været vinterpauser, mens man ventede på byggemateriale, men det kan også have været pauser på adskillige år. Meget langvarige pauser kan der imidlertid næppe have været tale om. Det vil nok være rimeligt at antage, at alle de nye ringmure, mod øst, syd og vest, har stået færdige, da Erik af Pommern forgæves belejrede borgen i 1410. Havde borgens ydre mure kun været halvt færdige, havde den næppe modstået en langvarig belejring. Helt sikkert kan det dog ikke afgøres. Dele af de nye mure kan være opført i løbet af 1400-tallets første halvdel. Men senere end 1450 er dog ingen af de ydre ringmure opført. Det betyder, at ganske vist blev der ikke nogen udstrakt forborg i løbet af 1300-tallets sidste del, men til gengæld voksede selve borgen til den store, skæve firkant, man ser i dag, når man går rundt om den.

Som nævnt forsøgte Erik af Pommern i 1410 at sikre sig Sønderborg. Den var ved Valdemar Atterdags død, af den kongelige lensmand og rigsråd, Henning Meinstorp, overladt til de holstenske grever. Dronning Margrethe havde brug for grevernes støtte og forlenede i 1386 grev Gerhard VI med hele hertugdømmet Slesvig. Først i sine senere år arbejdede hun påny for at sikre sig hertugdømmet, og i mange år søgte hun at nå dette mål uden brug af magt. Da Erik af Pommern imidlertid, allerede før Margrethes død, forstærkede anstrengelserne, kom det til krig. Erik erobrede Als, men Sønderborg lykkedes det ham ikke at tvinge til overgivelse. Under den langvarige belejring førte han i lejren retssag mod den hallandske storgodsejer og adelsmand, Abraham Brodersen Baad, som han lod dømme og henrette udenfor Sønderborg. Om denne begivenhed eksisterer en folkevisse »Hr. Bjørn på Sønderborg«, der skildrer sagnet om væbneren og hans elskede på slottet, der havde aftalt, at han skulle vifte til hende med et rødt tørklæde, hvis han benådedes, men med et hvidt til afsked, hvis henrettelsen blev fastholdt. Hun stod i et af borgens vinduer, men da han virkelig blev benådet, viftede han i forvirring med den forkerte, den hvide dug, og hun dræbte sig selv med en dolk. Sagnet slutter med at fortælle, at man gennem århundrederne kunne se hendes blod på borgens mur. Alt dette er dog kun sagn, dokumen-

Slottets vestmur efter restaurering. Brugen af gule sten er særlig udbredt i dette murafsnit. Den er tilsyneladende muret i flere omgange med kortere eller længere pauser imellem.

terne fra samtiden fortæller kun den barske realitet: Abraham Brodersen blev dømt og henrettet, og Erik af Pommern sikrede sig hans store godser i Skåne og Halland.

Belejringen i 1410 blev opgivet. To gange senere, i 1421 og 1430, søgte Erik af Pommern påny at erobre Als og Sønderborg, men hans tropper kom ikke engang i land på Als. I 1432 sluttede han endelig våbenstilstand med greven og opgav videre forsøg på, med magt, at erobre Sønderjylland. Få år senere blev han afsat og den nye danske konge, Christoffer af Bayern, havde ikke magt eller politisk mulighed for nye krigsforetagender i denne del af landet. I 1440 gav han hele hertugdømmet Slesvig som len til Gerhard VI's søn, hertug Adolf. Hverken han eller hans familie synes dog at have benyttet borgen ret meget, og der har næppe fundet større byggeri sted på dette tidspunkt. Sandsynligvis har som nævnt ringmurskastellets ydre været færdigbygget adskillige år før.

Det er tidligere understreget, at der må have ligget et antal huse bag den ældste borgs mure, men at man ikke med sikkerhed kunne

sige noget om disse huse. Også bag den udvidede ringmur har der selvfølgelig stået forskellige bygninger, og nu er det muligt at påvise i det mindste nogen af dem.

Bag den nye sydmur har stået en større bygning hen mod Blåtårn. De nyfundne trappeafsnit giver nogenlunde sikkerhed for den nedre etage-højde, og samtidig er det næsten givet, at bygningen har været i to etager. En meget svær skillemur på tværs af den nuværende sydfløj, umiddelbart øst for det midterste trappetårn, viste i sine nederste dele spor af at være opført i to omgange. Selvom de samme lodrette skillelinier ikke genfandtes højere oppe i muren, er der dog grund til at mene, at den ældre bygnings vestgavl indgår i denne skillemur.

Derimod synes det ikke muligt, med blot nogenlunde sikkerhed, at fastslå bygningens bredde. Den nuværende sydfløj har en indvendig bredde på 10 m, og det er vel tvivlsomt, at en ældre bygning har kunnet være meget bredere. Med nogenlunde sikkerhed kan man dog fastslå, at der indenfor den østlige del af den nye sydmur opførtes en to-etages bygning, vistnok 29 m lang, ind mod gården, og måske op til 9-10 m bred.

Også bag østmurens sydlige del synes der at have været opført en bygning. Den er dog muligvis først opført i forbindelse med de senere omtalte kanonporte og er i så fald først bygget i 1400-tallets slutning. Der har vistnok snarest været tale om en lang, lav bygning, der har udfyldt strækningen fra Blåtårn hen til den ældre del af borgen. Denne bygning har vel nok været ret smal, men dens udseende kan iøvrigt ikke nærmere fastslås.

Betydelig bedre viden har man om bygningen bag vestmuren, fordi væsentlige dele heraf indgår i den nuværende vestfløj. Det drejer sig om den hvælvede drabantsal og om det tøndehvælvede rum, der ligger på sydsiden af drabantsalen, og som efter slottets restaurering indgår i det store slotskøkken. Bygningen er opført på indersiden af vestre ringmur, og den har været 16 m lang og 9,7-10,5 m bred. Deraf er drabantsalen indvendig 10,5×8,5 m og det tøndehvælvede rum, der ligger på tværs af huset, er indvendigt 10,5 m langt og 4,2 m bredt. Bygningen har været i to etager, og adgangen til 1. sal var ad en vindeltrappe, der fandtes i en lille firkantet udbygning i husets nordøsthjørne, ind mod gården. Gravninger har iøvrigt påvist, at der har ligget en ældre bygning før denne, men det er hverken muligt at datere denne eller fastlægge dens størrelse.

Drabantsalen i vestfløjen med ribbehvælv, båret af to murede søjler.
Efter restaurering.

Drabantsalen og rummet sydfor er de eneste bevarede rum fra før Christian III's store ombygning af slottet, og de er derfor slottets eneste middelalderrum. Drabantsalen var ved adskillige ændringer og sene gennemhugninger af murene blevet stærkt ødelagt, men ved restaureringen er den ført nænsomt tilbage til sin oprindelige skikkelse og fremtræder nu som et af slottets smukkeste rum. Det fine hvælv, med ribber af formsten, bæres af to runde, murede søjler, og i hvælvenes top er ribberne samlede af store, runde formsten af tegl. I nordvæggen findes en lille niche, et skab, hvor der blev fundet spor af en midterhylde. Midtfor sydvæggen står en åben kamin, men den er nok først tilføjet i 1500-tallets sidste del. Den oprindelige skorsten har ikke været midt i huset, men indsluttet i ydervæggen, nemlig i muren ind mod gården ved salens sydøsthjørne. Det lille rum, der udgjorde ildstedets nederste del, tolkedes i ældre tid som en skriftestol, fordi man fejlagtigt antog drabantsalen for at være et middelalderligt kirkerum. Det er senere forklaret som en lille entre eller forstue, men undersøgelserne ved restaureringen viste, at der var tale

om en middelalderlig skorsten, der nok er udmundet med en skorstenspipe ved tagskægget. Både vinduer og døre er senere tilføjelser. Sandsynligvis har bygningens oprindelige hoveddør været anbragt for enden af det tøndehvælvede rum, og bygningens vinduer har været betydeligt mindre end de nuværende — og i ringmuren var der slet ingen vinduer.

Foruden disse nogenlunde sikre bygninger og de tidligere nævnte mere usikre, er det tidligere blevet diskuteret, om der muligvis har ligget en større salsbygning langs nordmuren.

Ved Charles Christensens undersøgelser fandtes 1936-37 en række buer i den nordre og delvis i den venstre ringmurs inderside. Ialt fandtes 11 buer i nordvæggen fra den middelalderlige døråbning i øst til tårnmuren i vest, og på det tilstødende, nordligste stykke af vestmuren fandtes 3 buer. Disse afgrænsedes mod syd af tydelige spor af en 1,9 m tyk tværmur.

Alt dette tydede på en 44 m lang og 12 m bred hvælvet sal med to rækker piller, hver med 10 piller ned igennem til understøtning af hvælvene, der efter buerne at dømme må have været af en svagt tilspidset type, velsagtens fra 1400-tallet eller fra tiden omkring 1500.

Dette fund var noget af en sensation, idet det antydede en sal af en størrelse og fornemhed, man hidtil ikke havde forestillet sig på Sønderborg slot. Det gav imidlertid også anledning til en række supplerende gravninger med det formål at få salsbygningens udformning og udstyr yderligere belyst. Det viste sig imidlertid helt umuligt at finde yderligere spor af den store bygning. Først og fremmest manglede totalt ethvert spor af husets indre langmur, men heller ikke søjlespor eller andre sikre rester fra salen kunne findes. Charles Christensen måtte da afslutte disse undersøgelser, der var begyndt så opsigtsvækkende, med den konklusion, at man havde forberedt og påbegyndt bygningen af en imponerende sal, men at man så, af endnu ukendte grunde, havde opgivet hele dette byggeri. Senere behandlinger af borgens historie har tilsluttet sig denne konklusion, omend efterhånden med nogen tøven. Det forekom nemlig lidt mærkeligt at påbegynde et så stort byggeri med at opføre hvælvenes underlag og ikke med at lægge fundamenterne til bygningens anden langvæg.

Restaureringerne — først af dronning Dorotheas kapel, siden af rummene vest for pulpituret — gav nye oplysninger, uden at en en-

Vægniche (skab?)
i Drabantsalen, fundet
ved restaureringen.
I den brede fuge midt i
har måske siddet en hylde.

delig forklaring kan gives. Det viste sig nemlig, at der på nordre ringmur fandtes en ny række buer ovenover de først fundne. Da de derpå blev eftersøgt også på 1. sal i vestfløjen, fandtes de også dér i det nordligste af rummene. Det viste sig, hvad allerede Charles Christensen havde fundet for den nedre buerækkes vedkommende, at begge rækker gik uændrede hen over den svære revne midt i muren, at de altså var yngre end ommuringen af nordre ringmurs vestre del.

Tilmed viste det sig, at buerækken i nordvesthjørnet gik ind på og støttede sig til tårnmurens indre del, d.v.s. at buerne måtte være samtidige med eller lidt yngre end borgens nordvestre tårn, der almindeligvis dateres til omkring lige efter 1500. De må således være lidt yngre end Charles Christensen anslog dem til.

Charles Christensens skepsis overfor salen har således vist sig velbegrunderet. Man kan nok tænke sig en enkelt stor, hvælvet søjlesal,

men en sådan bygning i to etager med søjlesale både oppe og nede er ikke rimeligt.

Der er næppe engang tale om begyndelsen til en sal. Endnu mere usandsynlig blev denne tanke, da der også på et mindre stykke af den sydlige ringmurs inderside viste sig, ganske vist ret beskadigede, rester af tilsvarende buer. Her, hvor der helt givet har ligget en senmiddelalderlig bygning, kan der ikke også have ligget et hus med hvælvede rum. Hvorledes kan alle disse buer da forklares?

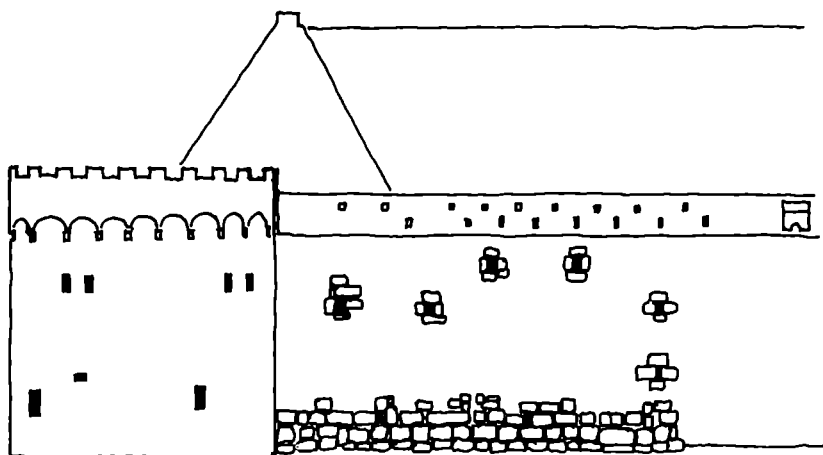
Helt kan den mulighed vel ikke afvises, at der simpelthen har været tale om et dekorativt element på de lange mure. Mere sandsynligt er dog nok, at der er tale om en art aflastningsbuer. Det må i så fald hænge sammen med, at der over buerne har været anbragt noget, der krævede understøtning. Dette »noget« kan have været vægtergangen. Der har i så fald fundet en udvidelse af den middelalderlige vægtergang sted lige omkring 1500. Dette passer meget godt sammen med, at borgens forsvarssystemer moderniseres og udvides i de første årtier af 1500-tallet, men passer måske knap så godt med, at det også er på dette tidspunkt, man forlader de ældre, middelalderlige former for forsvar til fordel for mere moderne kanonstillinger. Aflastningsbuer langs indersiden af væggene er i øvrigt langt fra ukendte. De kendes ved adskillige europæiske borgbyggerier gennem hele middelalderen, nogle kun ganske flade, i en enkelt stens dybde, andre meget dybe, så der blev tale om rækker af dybe nicher i murene. Ikke mindst ved meget lange murforløb, som ved bymure omkring befæstede byer, kendes disse dybe nicher, der har sparet byggematerialer og alligevel muliggjort en bred murkrone med vægtergang.

I Sønderborg har der ikke været tale om særlig dybe nicher langs murene, buerne har højst kunnet virke som en forstærkning af de ældre mure. Nogen endelig forkaring på de ejendommelige buer er det dog næppe muligt at give endnu, men sidstnævnte er nok indtil videre den rimeligste.

Forborgs-anlægget.

I 1372 nævnes i et brev forekomsten af krudt for første gang i Danmark. Dette nye, frygtelige våben benyttedes ved flere lejligheder i Europa i sidste halvdel af 1300-tallet og vakte overalt den største rædsel. Dronning Margrethe benyttede kanoner mod flere

Sydturen med sydvest-tårnet kort efter 1500. De mange granitindrammede skydeskår er spredt i muren under den ældre vægtergang. Tegning af N.-E. Aaes efter forfatterens anvisning.

adelsborge, og det viste sig, at de gamle borgtårne havde svært ved at modstå en beskydning. Den største risiko lå dog foreløbig i krudtets evne til at stikke ild i træ- og bindingsværksbygninger, og i øvrigt virkede det nye, men endnu ganske primitive våben nok især ved den skræk, det spredte.

I løbet af 1400-tallet udvikledes kanonerne yderligere. For en isoleret vandborg som Sønderborg var der foreløbig ikke den helt store risiko, fordi afstanden fra Als til borgens østside var for lang. Da kanonerne imidlertid i 1400-tallets slutning fik længere rækkevidde, måtte også borge som Sønderborg finde nye veje for forsvaret. Da man så tilmed begyndte at placere kanoner også på skibe, blev truslen mod vandborgene yderligere forstærket.

I Sønderborg søgte man at imødegå denne udvikling på flere måder. Borgens sydmur, ud mod indsejlingen sydfra, forstærkedes ved at der i murens vestlige halvdel blev påmuret yderligere næsten 1 m, så den samlede ringmur her blev 3,5 m tyk. For yderligere at forstærke muren benyttede man ikke blot munkesten, men også svære granitkvadre i facaden.

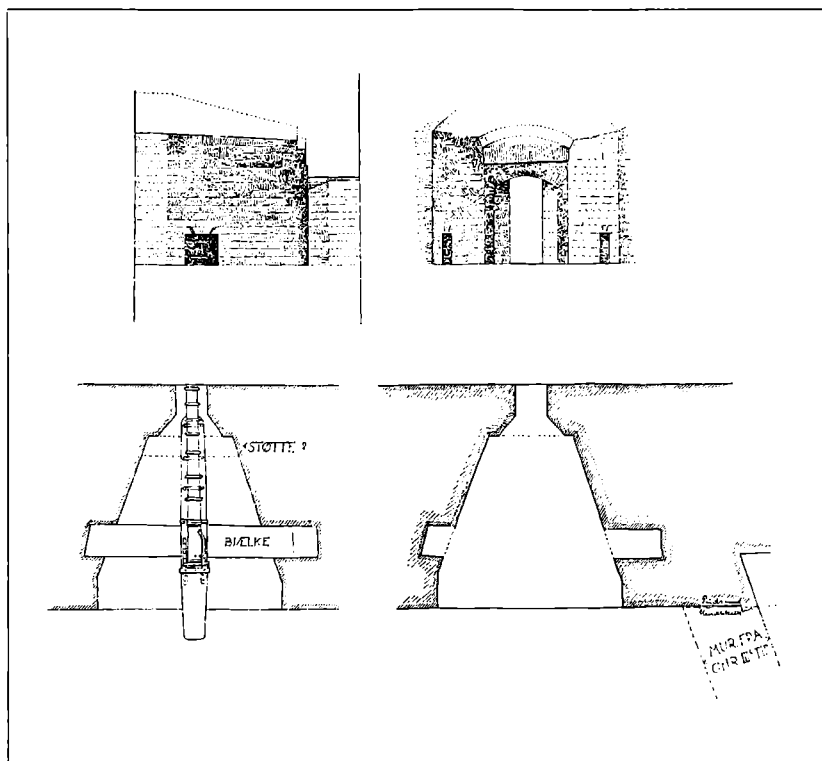
Det vigtigste var imidlertid ikke selve den større murtykkelse, men nogle skydeskår, specielt beregnet til kanoner. Det nye våben var nu

ikke blot et angrebs-, men også et forsvarsvåben. Et enkelt skydeskår, helt smalt yderst, men bredt indadtil, sad helt lavt, kun et par meter oppe, men højere oppe kom der flere til — med sikkerhed kan konstateres spor af 5 kanonskydeskår. Alle fremtrådte de som smalle, lodrette spalter, omgivet af granitkvadre udadtil, og inde i muren var så en bredere åbning med skrå sider og buet loft. Kanonens løb hvilede på en svær bjælke på skydeskårets gulv. Bjælken var skudt ind i huller i åbningens sidevægge, og kanonen lod sig — med besvær — dreje noget fra side til side, men næsten ikke op eller ned.

Denne modernisering af borgens forsvarsmuligheder indskrænkedes imidlertid ikke til den forstærkede sydmur. Også ind mod land, i østmuren, huggedes ud til i alt fald 3, måske flere, kanonskydeskår. Muren blev ikke forstærket her, og hullerne huggedes igennem den tykke mur, så der blev et helt lille rum, 2,30 m bredt på murens inderside og 1,10 m bredt nær ydersiden. Selve åbningen i ydermuren var en ca. 40 cm bred og ca. 110 cm høj spalte, hvor kanonens munding anbragtes. Skydeskårene anbragtes et godt stykke under vægtergangens gulv, i 1. sals højde, men ikke lige højt. Det ene var anbragt lige over den nuværende, men lidt yngre port, og det andet i samme højde, 8 m fra sydøsttårnet. Det tredje, der udformedes som to smalle rum, et til kanonen og et til ammunitionen, anbragtes lidt lavere, midtvejs imellem de to. Spor af et fjerde er fundet længere mod nord i facaden.

Borgen havde nu fået skydeskår, specielt beregnet til kanoner. Den må selvfølgelig også have fået kanoner til at anbringe i skydeskårene. Hvor mange, der har været tale om, véd man ikke mere, og deres størrelse kendes heller ikke. Udgravninger ved slottet synes imidlertid at vise, at der har været tale om to typer. Der er nemlig dels fundet et kammer til en kanon fra slutningen af 1400-tallet, dels en række stenkugler af forskellig størrelse og dermed af forskellig kaliber.

Kammeret er fra en såkaldt kammerladningskanon, hvor krudtet ladedes i et løst kammer med håndtag og fæng hul. Dette anbragtes derpå bagest i en åbning i kanonrøret og kiledes fast, inden man skød. Flere af de fundne stenkugler stammer vistnok fra betydeligt sværere kanoner end kammeret, men da et mindre kammer kan anbringes i kanoner med større løb, er det dog ikke helt sikkert. Stenkuglerne er fint tilhugne af granit, så de er pænt runde. Sandsynligvis har de fleste hørt til borgens ammunitionsforråd, men selvfølgelig kan det

Plan og lodret snit gennem to af de kanonskydeskår, der indhuggedes i de svære ringmure omkring 1500.

ikke udelukkes, at nogle af dem har været anvendt under en belejring og er skudt over mod borgen.

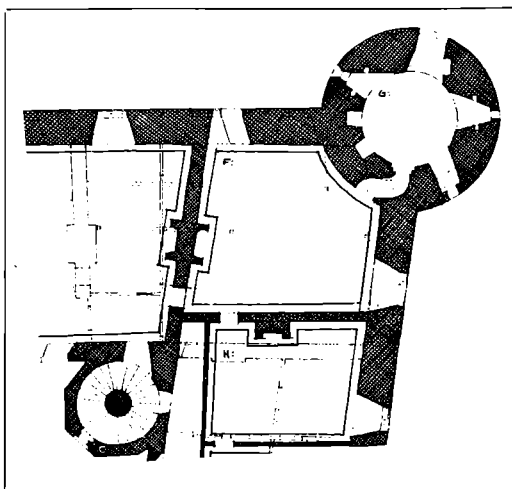
Disse forstærkninger af borgen må især skyldes kongerne Christian I og Hans eller Christian I's dronning Dorothea. I 1460 valgtes Christian I til hertug af Slesvig og greve af Holsten efter hertug Adolph af Gottorp. Han kom på den måde i besiddelse af Sønderborg med tilhørende landområder på Als og i Sundeved. Kongen pantsatte ganske vist hele denne del af hertugdømmet til Johan Ahlefeldt for 23.000 mark, men allerede 1647 købte kongens broder, grev Gerhard, det hele. Kongen var stærkt utilfreds med dette, da han frygtede, at broderen ville søge at skabe et nyt, uafhængigt fyrstedømme i Slesvig-Holsten. Han tvang derfor ved en overenskomst i

1469 grev Gerhard til mod en vis betaling at overlade Sønderborg til dronning Dorothea. Helt fredeligt forløb dette ikke, men kongens styrker var de stærkeste, og i september 1470 pantsatte Christian I endeligt Sønderborg med by og omegn til dronningen.

Formodentligt må en hel del af forstærkningerne med anbringelse af skydeskår henføres til Christian I eller vel snarere til hans dronning. Den følgende forstærkning af forsvaret må derimod henføres til kong Hans, der overtog slottet efter dronningens død 1495. Kong Hans opholdt sig ofte i Sønderborg, der allerede ved delingen af hertugdømmet i 1490 var tilfaldet den kongelige del. Især i årene efter 1500 boede han jævnligt på slottet under sine ophold i hertugdømmet.

Omkring 1500 begyndte kong Hans at bygge en egentlig dansk krigsflåde. Til dette arbejde grundlagde han et befæstet skibsværft på Slotø i Nakskov fjord. Imidlertid fik han også bygget skibe til sin nye flåde ved allerede eksisterende værfter i landet, bl.a. i Sønderborg. I 1510 gav kongen således ordre til at udlevere hans tjener Rasmus en jagt, bemande den og laste den med bøsser, takkel, kabelgarn og åretræ til brug ved skibsbygningen i Sønderborg. Byens borgere fik samme år besked om at bygge et skib til den kongelige flåde. Værftet lå i havnens sydlige del, vel ud for Søndergades udmunding i Brogade og Søndertorv. Trods dets nære beliggenhed ved borgen har man åbenbart ikke fundet, at det gamle 1200-tals kærnetårn i nordøsthjørnet ydede beskyttelse nok. Derfor opførte man kort efter 1500 i borgfirkantens nordvesthjørne et nyt tårn — det eneste, der endnu er bevaret større dele af. Nordvesttårnet blev 3 etager højt, med 3 rum ovenover hinanden, og det afsluttedes opad med et højt, spids spir af form som et kræmmerhus. Det nederste rum var det højeste, godt 5 m op til toppen af det hvælvede loft. Der var oprindeligt ingen vinduer eller andre åbninger i dette rum, og eneste adgang var en lem i loftet. Rummene ovenover var også begge hvælvede. Rummet på 1. sal er endnu velbevaret, mens det øverste forlængst er fjernet. På 1. sal findes dels nogle brede nicher i muren ind mod gården, dels oprindeligt fire, nu to kanonskydeskår. Nicherne har sikkert haft låger for, idet de sandsynligvis har været indbyggede vægskabe. Fra skydeskårene kunne man dels skyde mod sydøst og vest ud over den sydlige indsejling til Allsund, dels mod nordøst ind over havnen. Det sidste var nok det vigtigste, idet tårnets hovedformål vel var at beskytte skibsværftet.

Nordvesttårnet
 efter opmåling 1708,
 indtegnet af Peter Kock
 på en moderne grundplan.
 1. sal med skydeskår og
 vægskabe i tårnrummet.

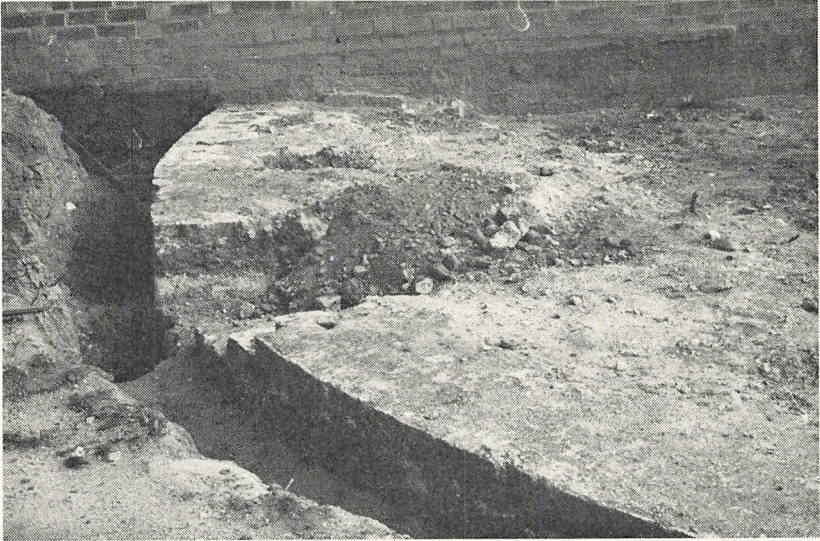

Ligesom kong Hans regnede sønnen Christian II Sønderborg for en af de vigtigste borge i den kongelige del af hertugdømmet. Da det dårlige forhold, der var mellem Hans og broderen hertug Frederik, ikke bedredes i Christian II's levetid, flyttede Christian dele af hertugdømmernes fælles arkiv fra den holstenske borg Segeberg til Sønderborg. Det blev anbragt i det nye nordvestlige tårn, sandsynligvis dels i vægskabene, dels i kister. Tårnet betegnedes derefter ofte som arkivtårnet.

Christian II anbragte også fremtrædende adelsmænd som Henrik Pogwisch og Manderup Holck som lensmænd i Sønderborg, og han benyttede ved flere lejligheder borgen til vigtige politiske forhandlinger. I 1516 mødte han således med medlemmer af rigsrådet til drøftelser med hanseatiske udsendinge — i øvrigt uden at der opnåedes enighed mellem parterne.

Modsætningerne mellem Christian II og farbroderen Frederik blev ikke mindre med årene, og da den danske adels modstand mod kongen blev skærpet i 1523, besluttede Frederik sig til åben militær indgriben. Han samlede en holstensk hær og drog nordpå for at få kontakt med den jyske adel. Imidlertid var det ikke militært tilrådeligt at lade en så stærk borg som Sønderborg ligge som en trussel mod flanken og forbindelsen sydpå, og han indledte derfor med at angribe gennem Sundeved mod Sønderborg. Lensmanden Manderup Holck

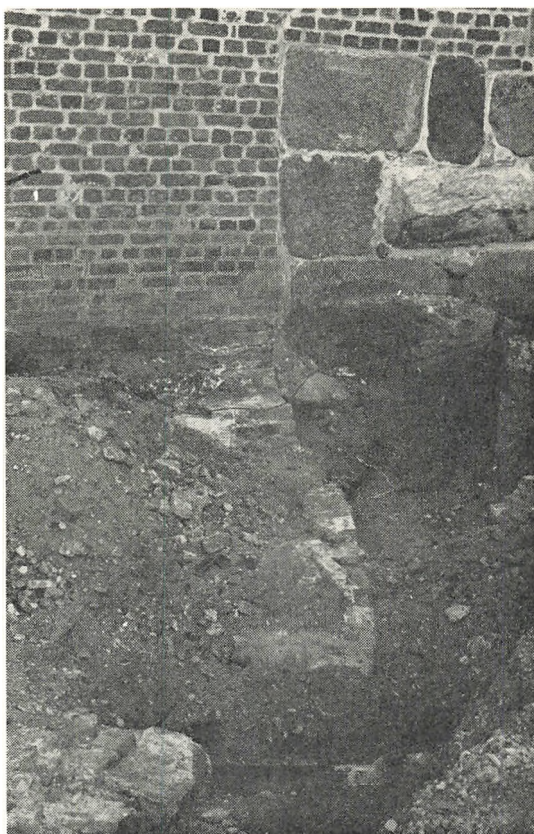
Fundament til sydvesttårn, hvor det støder ind til vestmuren. Tårnmurens ydre skal var kun 2 sten tyk og nogen inderside eller spor af et kælderrum var det ikke muligt at finde.

satte sig til modværge, og hertug Frederik indledte en belejring. Først da han havde bragt svært skyts frem og beskydningen havde fået kalk og puds til at stå om øerne på forsvarerne, overgav Holck sig den 3. april. Hertugen kunne da drage videre nordpå, og få dage senere flygtede Christian II fra landet. Hertugen overtog magten som Frederik I, og dermed var hertugdømmet Slesvig påny samlet.

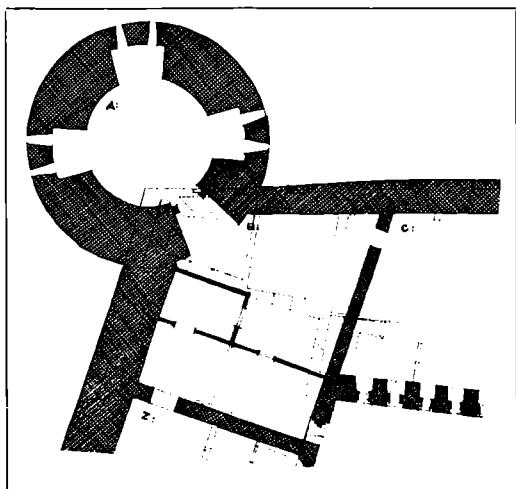
I modsætning til de to foregående konger kom Frederik I kun sjældent til Sønderborg. Han lod sine lensmænd Ahlefeldt og — fra 1526 — Ditlev Brockdorff styre Als og Sundeved.

Alligevel må man gå ud fra, at næste store udvidelse, skabelsen af en forborg øst for hovedborgen, sandsynligvis skal henføres netop til Frederik I's tid. Denne udvidelse kan ganske vist være sket under Christian II, og det er rimeligt at formode, at dele af udvidelsen, f.eks. opførelsen af det sydvestre kanontårn, må henføres til hans regering. Den egentlige østre forborg er dog nok anlagt efter de erfaringer, man havde fået ved angrebet på borgen i 1523. Hele det nye anlæg var færdigt 1532, og det er snarest blevet bygget i årene lige omkring 1525, d.v.s. under Ditlev Ahlefeldts ledelse og tilsyn.

Fundamentet til sydvest-tårnet, hvor det støder ind til sydmuren. Ydermurens svære granitforstærkning har stødt op til tårnmuren og må være samtidig med tårnet, d. v. s. kort efter 1500.

De nye skydeskår i de svære ydermure var dog ikke særlig effektive. Dels kunne kanonrørene kun anbringes vandret eller — med noget besvær — ganske lidt opadrettede, så rækkevidden blev ikke særlig stor. Dels — og det var mere uheldigt — tillod skydeskårene ikke en drejning af kanonrørene på mere end ca. 40°. Et sådant system var alt for stift og ubevægeligt. En angriber havde alt for let ved at finde »døde vinkler«, hvor forsvarerne ikke kunne nå med deres kanoner. En virkelig forstærkning af borgens forsvarsevne måtte derfor først og fremmest bestå i nye og friere placeringsmuligheder for kanonerne. De måtte kunne drejes i alle retninger. Dette system søgte man at gennemføre ved at opføre et nyt tårn i borgens sydvesthjørne og ved at bygge et omfattende forborgsanlæg.

Sydvesttårnet efter
opmåling 1708,
indtegnet af Peter Koch
på moderne grundplan.
1. sal med 3 dobbelte
skydeskår i tårnet
og en række små vinduer
i vestfløjens gårdfacade.

Det nye tårn blev ikke ret højt, kun ca. 12-13 m. Det afsluttedes opadtil med et fladt plateau, hvortil man kom gennem en bred åbning ind til den gamle vægtergang. Plateauets kant var udstyret med en såkaldt krenelering, et brystværn med skiftevis højere og lavere afsnit, der tillod kanonløbene at stikke ud i alle retninger, mens besætningen stod i ly bag de højere takker. Herved løste tårnet den opgave at være standplads for kanoner til skydning over en meget bred vinkel fra sydøst over syd og vest til nordvest. I stueetagen var tårnrummet udstyret med fire smalle skydeskår, åbenbart til ret lette kanoner. Rummet på 1. sal havde tre brede kanonnicher, men her var hver udstyret med 2 smalle åbninger — en usædvanlig konstruktion. Sandsynligvis var de slet ikke beregnet til kanoner — de stod jo langt bedre ovenpå — men til det moderne lette skyts, hagebøsserne.

Det ældre tårn i borgens sydøsthjørne havde i øvrigt også fået et plateau med krenelering øverst. Denne afslutning er muligvis noget ældre end opførelsen af sydvesttårnet, men går dog næppe langt tilbage i 1400-tallet. Kanonplateauet lå her højere end på det yngre tårn, men det svarer meget godt til den forsvarsmæssige betydning af netop dette hjørnetårn.

Af langt større betydning var imidlertid opførelsen af det omfattende forborgsanlæg. Det havde tidligt vist sig, at selv de sværeste

middelaldermure ikke kunne modstå kanonkuglerne. Derimod lod de sig effektivt opfange i jordvolde. Konsekvensen heraf blev første gang i Danmark taget ved anlægget ca. 1500 af Spøttrup i Salling, hvor borgen domineres af de vældige voldanlæg på alle fire sider.

I Sønderborg placeredes forborgsanlægget øst og syd for borgen. Imod sydøst og nordvest byggedes to lave cirkulære kanonbastioner eller rondeller. De var begge flade øverst med krenelering, nøjagtig som sydvesttårnet, og kanonerne kunne herfra rettes mod alle verdenshjørner. Sydøstbastionen var den mindste, ca. 17 m i diameter. Den bestod af et stort kælderrum, der vel har fungeret som mandskabsrum og magasin, og ovenpå var så det flade kanonplateau med brystværn. Denne bastion er i øvrigt bygget totalt om, således at den yngre del ligger forskudt ovenpå den ældre dels fundamenter. Desværre er en nøjagtig datering af de to afsnit ikke mulig, men sandsynligvis er det den ældste, der hører til det store anlæg fra 1500-tallets første del.

Nordvestbastionen var langt større, med 7 m tykke mure og en diameter på 24 m. Den var også højere, idet der var både et lavt kælderrum og et lavt rum ovenpå, og så først derover igen kanonplateauet med brystværn. Også her har kælderen vel været magasin og forrådsrum, mens mandskabet har kunnet samles i rummet ovenover. Trapper fra kælderen og helt op til plateauet fandtes i den enormt svære mur.

De to bastioner tilhørte forsvarets »aktive del« — herfra kunne borgens besætning langt mere effektivt besvare eventuelle belejres ild. Af afgørende forsvarsmæssig betydning var imidlertid også det store voldanlæg mellem de to nye bastioner.

Foran hele borgens østside opbyggedes en jordvold fra havnen hen til nordøstbastionen, videre i en ret linie mod syd fra bastion til bastion og derefter et stykke i vestlig retning — en stor bue, der omsluttede borgens østlige side. Ialt blev den nye vold 250-300 m lang. Den var også bred, ved foden mindst 12-15 m, indenfor bastionerne i voldhjørnerne endda 25-30 m, og den har været mindst 2 m høj. Det betyder, at alene til selve voldkonstruktionen har egnens bønder måttet køre mindst 12-15.000 m² jord til det nye befæstningsanlæg. Hertil kommer så oven i købet den jord, der var nødvendig som fyld på borgholmens østside, så man kunne gå tørskoet fra den gamle borg ud til forborgens befæstninger.

Det før så brede farvand mellem middelalderborgen og Als med købstaden Sønderborg var nu indsnævret til en ca. 25-35 m bred voldgrav. For at sikre volden mod udskridning byggedes på dens forside en munkestensmur fra bastion til bastion, ca. 70-80 cm tyk. Muligvis har volden desuden været forsynet med en træpalisade på voldkronen, men ethvert spor heraf er i alt fald forsvundet. Med denne vold blev forsvaret skubbet langt frem foran selve borgen. Samtidig ydede den beskyttelse for det mandskab, der skulle til og fra hjørnebastionerne. Fra hver bastion førte nemlig en muret gang fra kælderrummet under volden ind mod borgen. Gangene udmundede med en skrå åbning i voldens inderside. De var i øvrigt ikke ens. Gangen fra nordøstbastionen var smallest, ca. 1,60 m, mens gangen fra sydøstbastionen var ca. 2,40 m bred.

Ved anlægget af den fremskudte forborg blev det muligt at bygge en bro fra den nu stærkt forstørrede ø til Als. Det måtte være sikrest at placere den beskyttet af den svære nordøstbastion, og her blev den da også anbragt. Det blev en lang, smal plankebro, båret af lange, svære træstolper, rammet ned i voldgravens bund. Der, hvor broen nåede den lodrette mur, som afgrænsede volden mod øst, opførtes en port umiddelbart syd for bastionen. Det sidste afsnit af broen ind mod porten blev lavet som vindebro. Dette afsnit kunne hejSES op og kom derved til at danne en ekstra beskyttelse for porten. Vippe-mekanismen er blevet fundet ved udgravninger. Den har fungeret ved, at brofagets sydlige sidebjælke var forlænget ind i et muret hulrum bag porten. Denne forlængelse var udhulet og fyldt med en svær granitblok, der på denne måde kom til at fungere som kontravægt. Desværre viste det sig, at dette ensidige træk fik vippefaget til at gå skævt, og allerede få år senere måtte man rette på systemet.

Porten var overdækket, d.v.s. lavere end volden. Fra det overdækkede portrum fortsatte en ca. 2,50 m bred gang under volden i 25 m's længde ind mod borgen. Her mødtes den med den smalle gang fra bastionen, således at de to gange havde fælles portåbning på voldens inderside. Ethvert spor af denne portåbning er dog nu forsvundet.

Fra portåbningen var der, også inde i volden, en dør i sydsiden ind til et 7 m langt og 3 m bredt muret vagtrum. Her har det mandskab, der passede vindebroen og porten, kunnet sidde godt beskyttet i et svært munkestenshus, der var helt dækket af jord. De har tilmeld

haft mulighed for opvarmning, da der ved den nordre langvæg var muret en kamin. Skorstenen må have stukket op gennem volden, men det er nu umuligt at sige, hvor højt den har raget op.

Christiern II i Sønderborg

Fortællingerne om Christiern II's fangenskab i Sønderborg hører vel til det mest kendte om slottet. Christiern II ankom som fange til den stærke borg 9. august 1532 og anbragtes i slotshøvedsmanden, Ditlev Brockdorffs varetægt. Her opholdt han sig så, til han i februar 1549 endelig, ledsaget af fire rigsråder, forlod Sønderborg for at flytte til Kalundborg. Her boede han til sin død i 1559.

I denne lange årrække levede rundt om i landet, vel især i købstæderne, ivrige tilhængere af den afsatte konge, og i begyndelsen af fangenskabets blev der endda gjort forgæves forsøg på at hjælpe ham til flugt. Hans tilhængere var interesserede i at skildre kongens forhold i så dystre farver som muligt, og efterhånden vandt disse fortællinger almindelig tiltro. Da historikeren Arild Huitfeldt i 1596 udgav et værk om Christiern II, ønskede han at fremhæve denne som en »ond, tyrannisk og blodtørstig fyrste«, der i Sønderborg måtte udstå de rimelige følger af et »ulideligt regimente«, først og fremmest som et afskrækkende modstykke til den retsindige Christian III, som han ønskede at fremhæve som et forbillede for fyrster. Han valgte derfor at skildre fangenskabets efter de mørkeste af de fortællinger, han kendte. Da Huitfeldt senere blev den vigtigste kilde til 1500-tallets historie, brugtes hans fremstilling og historien om den strenge inde-spærring, og med den blev efterhånden også historien om det runde bord almindelig udbredt i alle danske historiebøger. Det var derfor også helt naturligt for maleren Carl Bloch, da han i 1870 malede det kendte billede af den fangne Christiern II, at vise ham ved stenbordet i et tårnværelse. Kongens hovede er her en spejlvendt kopi af Michael Sittows portræt og må antages at være vellignende, men i den øvrige del af billedet viser forskellige misforståelser, at Carl Bloch ikke har bygget maleriet på noget nærmere kendskab til forholdene i Sønderborg.

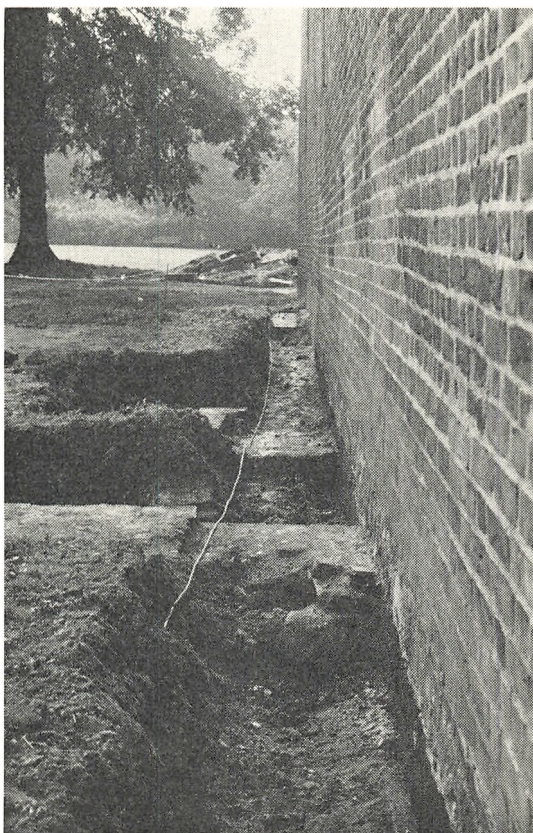
Få år efter Carl Blochs maleri fandt historikeren, gehejmearkivar A. D. Jørgensen, imidlertid de bevarede regnskaber fra Christiern II's fangenskab, og på dette grundlag redegjorde han omhyggeligt for

Hjørne af den næsten kvadratiske bygning, der har ligget op ad østmuren lige syd for porten — måske et vagthus. Muren har været 3 sten tyk, d.v.s. ca. 85-90 cm.

forholdene i to artikler i 1887 og 1892. Der tegner sig da et helt andet billede end det, man hidtil havde troet på. Ganske vist må det fastholdes, at selve det at være fange, må have været strengt for en urolig og foretagsom natur, men man søgte dog stedse at behandle ham som en fyrstelig person.

Da Christiern II blev indsat, stillede fire adelsmænd til hans rådighed, og både høvedsmanden, Ditlev Brockdorff, og husfogeden, Jørgen von der Herberge fra Snogbækgård, må antages at have været ham venligt sindede. Det faste personale på borgen bestod i øvrigt af en borgskriver, en kældersvend, jæger, fisker og gartner foruden vægter, gårdskarle, portnere og bøsseskytter samt oldfruen med sine piger. Med kongen fulgte i øvrigt dværgen Lukas og kokken Berent,

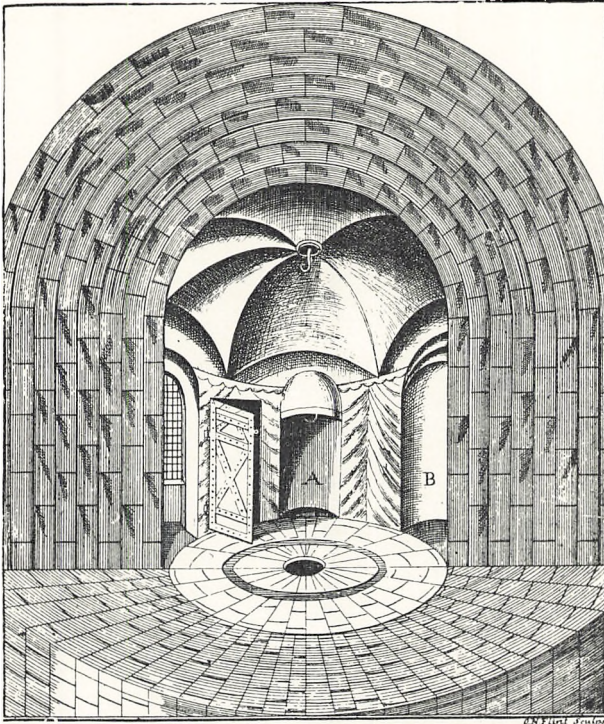

Ved udgravning langs slottets østmur ses her fundamenter til en mindre bygning foran muren, syd for porten. Det har muligvis været en vagtstue i 1500-tallet.

hvis løn var tre gange så høj som borgens egen kok, nemlig 30 mark lybsk om året.

Efter forsøget på at befri kongen ændredes besætningen noget, idet de fire opvartende adelige blev sendt bort og erstattet af en enkelt tjener, Mikkell. Borgens besætning, de få bøsseskytter, forstærkedes samtidig med 16 drabanter. Under Grevens Fejde forstærkedes den militære besætning yderligere, idet de 16 drabanter afløstes af 35 landsknægte, senere af 140 øvede soldater. Muligvis kan den firkanterede bygning, der har stået op ad borgens østmur lige syd for den nuværende port, henføres til denne tid, men sikkert er det dog ikke. Det har i så fald været en vagtbygning. Da risikoen for en befrielse af Christiern II var overstået og Christian III endelig havde sikret

KONG. CHRISTIAN II. FÆNGSEL PÅ SØNDERBORG SLOT.

A En Camun. B Sted hvor Sengen stod

Christiern II's
tårnværelse
i sydøst-tårnet på
Sønderborg slot.
Stikket er
først udført
længere tid efter
kongens død.

sig sejren i Grevens Fejde, blev besætningen påny formindsket og fangen fik i de følgende år stadig friere forhold.

Regnskaberne giver et udmærket billede af den daglige behandling. Kongens måltider var fyrstelige med servering af den dyre laks fra Elben og vildsvin fra Gottorp. Der indkøbtes hummer, ferske fisk, sild, hvedebrød, sukker, mandler, rosiner, figner, æbler — og der importeredes sjældne krydderier langvejs fra. Ved kongens bord spiste normalt tre, og hertil beregnedes 10 pottes øl og 3 pottes vin — der nævnes både rhinskvin, fransk vin og malvasia, og øllet var af det stærke tyske. Også brændevin købtes jævnlige. Klæderne var ligeledes af fornemste kvalitet — hvert år købtes fint linned, silke, fløjel og andet udenlandsk klæde samt pelsværk.

Flere gange i de 17 år, Christiern II var i Sønderborg, forhandlede om betingelserne for hans frigivelse. Den største vanskelighed lå i, at hans arvinger måtte give afkald på deres arveret til den danske trone. Det blev ikke lettere af, at Christiern åbenbart selv blev mere og mere vanskelig og uomgængelig. Først i 1549 nåede man til en endelig aftale, som alle parter kunne godkende. På det tidspunkt var fangenskab mildnet meget. Hele perioden, selv under Grevens Fejde, havde Christiern kunnet korrespondere med familie og venner. Fra 1540 fik han stillet flere værelser til rådighed udover sovekammeret i tårnet, og i 1544 bestemtes, at han måtte gå på jagt og fiske. Fra 1545 havde han endog en hest stillet til sin rådighed. Lensmanden, fra 1540 Bertram Ahlefeldt, havde dog fortsat ansvaret for fangen, og det blev under disse omstændigheder ikke nemt. Han klagede da også til Christian III over, at fangen færdedes ude overalt i byen, gik ind i husene og talte med alle og enhver, ja, af og til red han ture på Als midt om natten! Engang havde han ladet et anker øl bringe ud i byen og indbudt borgere til gilde, hvorpå han nægtede at gå hjem igen.

Da Christiern II i 1549 forlod Sønderborg har det utvivlsomt været en stor lettelse for alle, men nogen større forskel har det dog næppe betydet for den forhenværende konge i hans daglige tilværelse. For Sønderborg betød hans bortrejse, at det blev muligt at gå i gang med en større ombygning af middelalderborgen.

Christiern II. — Stik, indrammet af renaissance-bue, hvori rigsvåbenets enkelte dele er ophængt.

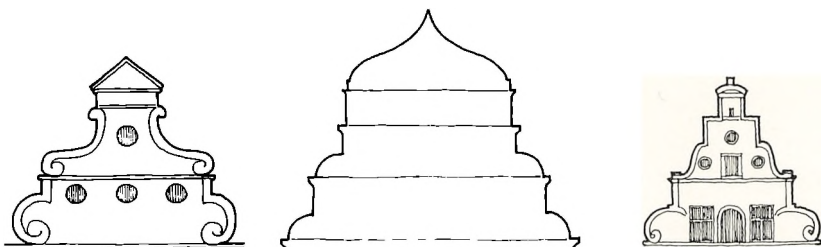
Renæssancen

Christian III's slot.

Da Christiern II i 1549 var flyttet til Kalundborg, kunne Christian III begynde den egentlige, stort anlagte ombygning af Sønderborg. Christian III var hele sin regeringstid en flittig borgbygger. Allerede i de første år efter sin regeringsovertagelse havde han forbedret befæstningerne på Krempe i Holsten, på Rendsborg, på Riberhus og på Ålborghus. Da han først var sikker på herredømmet i Danmark, blev hans byggearbejder knap så militært prægede, men til gengæld blev de langt mere omfattende. I 1540'erne byggede han på Flensborghus, Ålborghus, Nyborg, København og Malmøhus. Hans generalbygmester indtil 1553 var Morten Bussert og efter 1557 Hercules von

Christian III
(1533-1559)
Far til Frederik II og
hertug Hans d. Yngre.

Renaissance-gavle. — Fra venstre Tønder slot, Københavns slot og hus i Antwerpen, alle fire fra midten af 1500-tallet.

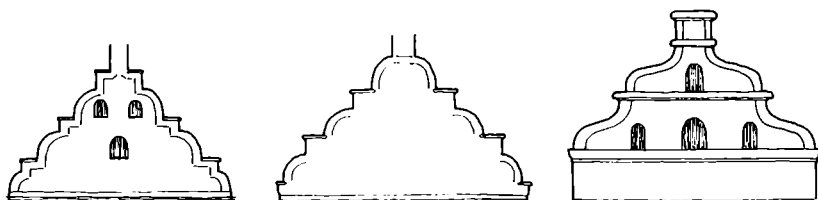
Oberberg, men derudover virkede adskillige bygmestre ved et eller flere af de kongelige byggerier.

Allerede mens Christiern II var fange i Sønderborg, var der foretaget enkelte mindre ombygninger og der var truffet foranstaltninger til andre. I 1538 fik lensmand og slotshøvedsmand Ditlev Brockdorf ordre til at opmagasinere så mange bygningssten og teglsten, som han kunne få brændt, og i 1546 skaffedes kalk til borgen. I 1549 hentedes sten til et kommende byggeri fra Tranekær, og der blev skaffet lægter fra Gotland. Først i 1550 kunne man gå i gang med mere omfattende arbejder. Christian III gav lensmanden, den alsiske adelsmand Thomas Sture til Helvedgård, ordre til at begynde byggeriet den kommende sommer, og d. 6. november skrev kongen til Sønderborg by's borgmester og bad om, at byens borgere hjalp med transport af byggematerialer.

I første omgang startede man dog tilsyneladende ret beskedent. Thomas Sture var på dette tidspunkt selv optaget af at bygge gården Østerholm til afløsning af den middelalderlige hovedgård Helvedgård, og såvel dette som byggeriet i Sønderborg prægedes af den nye stil, renæssancen, der netop på dette tidspunkt via Holland nåede Danmark. Der er dog næppe grund til at tro, at Thomas Sture har været andet end den praktiske, daglige leder af byggearbejderne. En af kongens bygmestre må have medvirket allerede på dette tidspunkt og måske har han også hjulpet Sture på Østerholm. Man kan gætte på Cornelius von Altenau, der i de samme år virkede for kongen andre steder i hertugdømmerne, men det er dog kun een af flere muligheder.

Der byggedes nu på Sønderborg i 1551 og i de følgende år. Flere gange omtales anskaffelse af kalk, tømmer, jern og andre byggematerialer, men trods dette synes det dog kun at være ret beskedne arbej-

Renaissance-gavl fra Sønderborg slot — fra venstre vestfløjens sydgavl, sydfløjens vestgavl og nordfløjens østgavl. Rekonstruerede af N.-E. Aaes efter opmåling 1708.

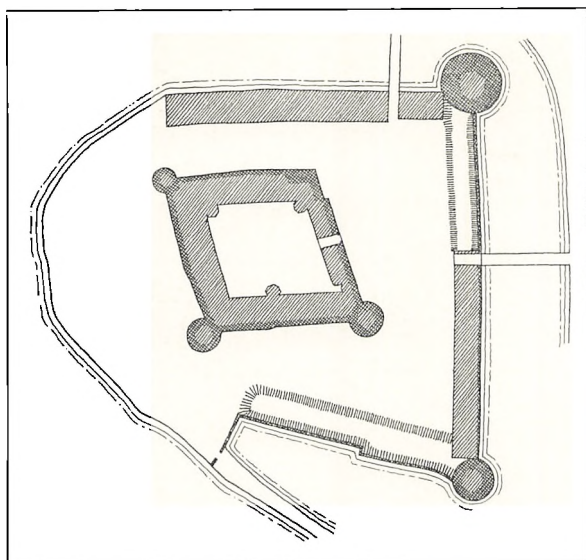
der, der virkelig kom til udfoldelse. Forsvarsmæssigt behøvede netop denne borg vel heller ikke større moderniseringer, hvorimod boligforholdene bag de svære mure nok har ladet en del tilbage at ønske.

I 1557 skete der endelig en ændring i byggetempoet. Christian III havde åbenbart nu opgivet tankerne om først at få indrettet en mere tidssvarende fyrstebolig, og han gav Thomas Sture ordre til at koncentrere sig om en total fornyelse af økonomibygningerne. Sture skulle straks gå i gang med at opføre bageri, korn- og bryghus og køkken, og kongen lovede at få fremsendt de nødvendige materialer hertil. Det er fristende at se denne ændring i byggeplanerne som følge af, at kongen netop i 1557 havde fået ny generalbygmester, Hercules von Oberberg. Denne arkitekt, der udførte en lang række arbejder for kongen efter 1557 og i de følgende år både for enkedronningen og for kongens broder, hertug Hans den Ældre i Haderslev, førte i alt fald de følgende år overopsyn med byggearbejderne, og han af lagde et par gange besøg i Sønderborg. Efter al sandsynlighed var det ham, der udarbejdede planerne for borgens nye sydfløj, der nu rejste sig.

Det nye byggeri placeredes bag den søndre ringmur og i de tilstødende hjørner. I forvejen fandtes bag det sydøstre hjørne den ældre bygning, der stadig findes i sydfløjens østlige halvdel. Den oprindelige forbindelse fra etage til etage i den ældre bygning fandtes som før nævnt i sydøsttårnets mure. Nu ændredes etagehøjderne imidlertid og i den forbindelse opførtes i hjørnet mellem østmuren og sydøsthuset et helt nyt trappetårn. Dette tårn hører vel nok til det byggeri, der udførtes mellem 1551 og 1557.

De store moderniseringer af borgens økonomibygninger resulterede i en total ændring af hele borgens sydfløj. I sydvesthjørnet placeredes det nye, store slotskøkken, i huset langs sydmuren blev der plads til

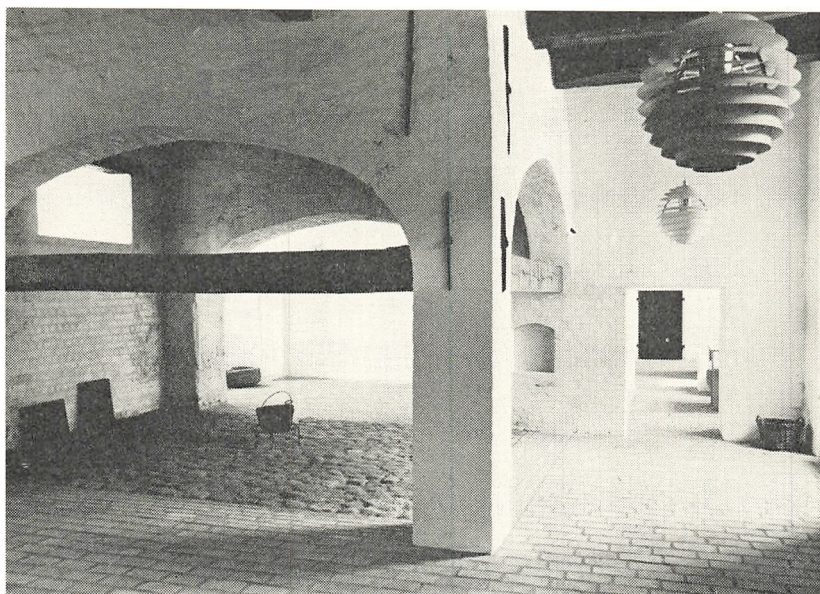

Sønderborg slot efter 1570. De fire fløje indenfor ringmurene er færdigbyggede og middelaldertårnet i nordøst nedrevet.

korn- og maltlager og til bryggeri, og endelig opførtes en stor bageovn op ad det nye trappetårn i sydøst.

Træet til det store byggeri leveredes dels fra Gotland, dels fra Nordtyskland. I juli 1556 sejlede et skib til Gotland efter kalk, brædder og spær, i februar 1557 var skibet »Saltholken« i Trave efter bjælker, og det fortsatte derefter til Gotland efter kalk og tømmer. Senere på sommeren var »Saltholken« påny efter tømmer på Gotland, og i Reinfeld bestiltes 40 bjælker, godt 20 m lange. Fra Ahrens-bök leveredes 39 bjælker, 20 alen lange og en fod brede i begge ender — en leverance, som trak ud, da abbeden længst muligt søgte at undgå denne udgift.

Bag borgens vestmur lå siden sidste del af 1400-tallet som før omtalt et to-etages hus, hvis gavle mod syd og nord ragede op over den middelalderlige ringmur. Nu opførtes op ad sydgavlen en kolossal skorsten. Forneden blev den næsten kvadratisk, $6 \times 4,5$ m, lukket mod vest, men med åbne buer mod syd og øst. Her blev der nu plads til ildstedet med kroge til gryder og spid til stegning af hele dyr. Knap 4 meter oppe begyndte den kvadratiske åbning at indsnævres, således at skorstenssiden mod nord, op ad gavlen, fortsatte lodret, mens tre andre sider skrånede indad. Skorstenen fik derved nogen-

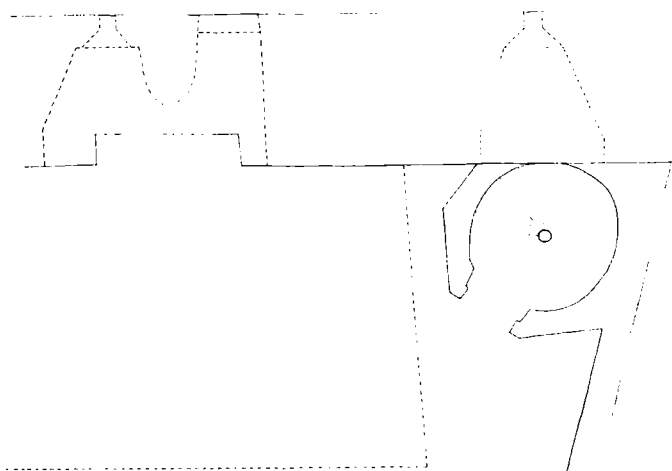

Slotskøkkenet. Den store, åbne skorstensfirkant har brede buer ud til tre sider. På ildstedet har stået spid og på væggen har hængt kroge til gryder. Efter restaurering.

lunde almindelig skorstensbredde oppe ved tagryggen. I første sals højde har der vistnok været åbninger i skorstensvæggene mod syd og øst, så røgen trængte ud i det smalle rum udenfor, og her har været røgekammer for skinker, pølser og andre røgvarer.

Hele dette vældige skorstens- og ildstedsbyggeri indkapsledes i en bygning bag borgens sydvest-hjørne i samme bredde som middelalderhuset bag vestmuren. På grund af den skæve ydermur mod vest blev bygningen smallere mod syd, indvendig 10,20 m i den bredeste del, 8,40 m i den smalleste. I etageadskillelserne er endnu bevaret nogle meget svære, gamle egetræsbjælker, godt 30 cm tykke. Det kunne være fristende at tænke sig, at det var nogle af de 40 lange bjælker fra Reinfeld, men dels er de i så fald kortet lidt op ved brugen, dels er der næppe brugt flere end højst 20 i dette byggeafsnit. Da yderligere byggeri imidlertid var planlagt, var resten måske tiltænkt de næste byggearbejder.

Køkken, ildsted og spisekammer blev færdigbygget i efteråret 1557, og i foråret 1558 gik man i gang med kornmagasin og bageri. Den

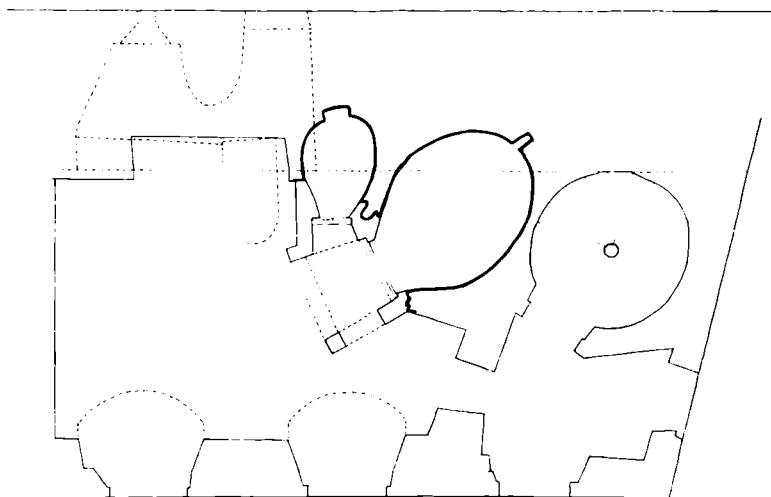

Østmuren og det sydøstre trappetårn med angivelse af to kanon-skydeskår i østmuren og med den senere østfløj antydet. Rekonstruktion af M. Aamand Sørensen — 1967.

lokale bygmester foreslog nogle ændringer i byggeplanerne, så kongen blev spurgt, om man skulle følge den »skabelon«, d.v.s. arkitekttegning, som Hercules von Oberberg havde lavet, og i efterårets løb var Oberberg selv to gange i Sønderborg for at se til byggeriet.

Det er muligvis denne uoverensstemmelse mellem Oberberg og den lokale bygmester, der har givet sig udslag i, at man først forberedte en bredere, vestlig del af sydfløjen end den, der nu står. Umiddelbart ved siden af det sted, hvor de indre mure mod syd og vest støder sammen, findes nemlig i vestmuren en fortanding hele vejen op, der antyder forberedelser til en tværmur på dette sted. Var dette arbejde blevet gennemført, var sydfløjens vestlige del blevet 1,50 m bredere end den er nu, hvor den har en indvendig bredde på 9,3 m.

Den nye sydfløj, hvori dele af den ældre sydøstbygning kom til at indgå, har nok stået færdig senest i foråret 1559. Den blev i tre etager, d.v.s. ca. 12 m op til murkronen. På grund af fløjens store længde opførtes midt for den nye bygning et kantet trappetårn med en vindeltrappe af træ. I den nye mur ind mod gården, både i trappetårnets sokkel og i muren vestfor, placeredes nogle meget svære tilhuggede granitkvadre. De har, trods deres størrelse, ingen bærende

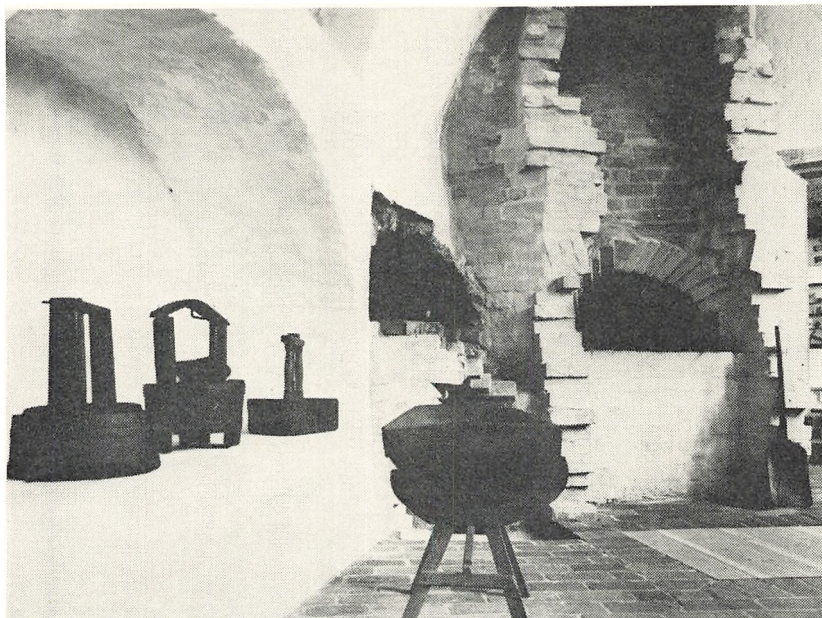
SØNDERBORG SLOT. REKONSTRUKTION. MAAL 1:50

NATIONALMUSEET. 2. AFD.

Østfløjen med bageriet. Den bevarede del af de to ovne er angivet med tyk streg og den forsvundne forreste del er antydnet. Rekonstruktion af M. Aamand Sørensen — 1967.

funktion, men er åbenbart blot anbragt til pynt. Det må givetvis være sten, der fandtes på stedet i forvejen, sandsynligvis granitkvadre fra den ældre bygning bag sydturen.

Som den sidste del af økonomibygningen opførtes borgens store bageovn. Bageriet har endnu sin store bageovn delvis bevaret. Den blev frilagt ved restaureringen sammen med en lille, muligvis lidt yngre ovn ved siden af. Selve det store ovnrøm er velbevaret ligesom den vældige aftræksskorsten. Derimod mangler den røgfangskappe, der har været muret ned foran ovnens åbning og som har opfanget røgen. Skorstenen går op langs det lille sydøstre trappetårns nordside og har oprindelig endt som en almindelig skorsten oppe ved siden af tårnet i højde med sydfløjens tagryg. Foran den store ovn er et stort, firkantet hul i munkestensgulvet. Nu er det dækket af plankedække, men har muligvis oprindelig blot haft en jernrist over. Det er askegruben, hvor asken fra ovnen blev raget ned på den varme ovns 6 m² store bundflade. Ved frilæggelsen af ovnen fandtes endnu et over 30 cm tykt lag aske og trækul i grubens bund. Den mindre ovn på ovnkappens østside ser ud til at være en senere tilføjelse, men en nærmere

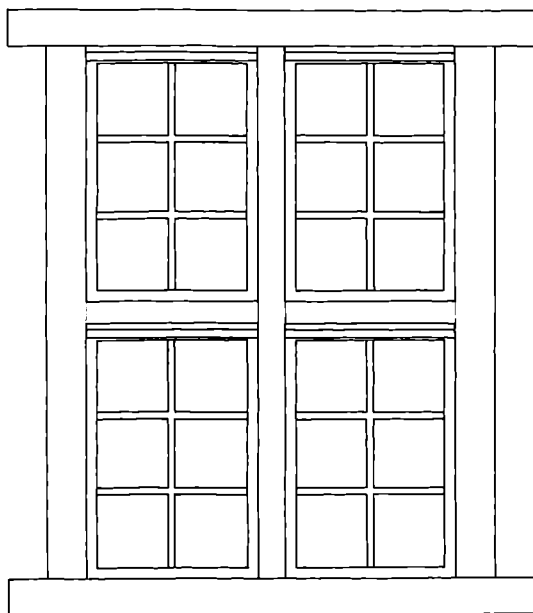
Bageriet efter restaurering. Kappen over aftrækket til den mørke skorstensåbning er borte og åbningen til den store ovn er større end den oprindelige indfyrringsåbning, men begge ovne ses tydeligt som sorte åbninger. I stengulvet ses en trælem over askegruben.

datering er det ikke muligt at give. Aftrækket fra den lille ovn har været fælles med den store, d.v.s. at der har været slået hul i ovnkappens østside, så røgen kunne trække op i den fælles store skorsten. Den lille ovn, hvis forreste del nu mangler, har kun haft en grundflade på højst 2 m². Den har således næppe været anvendt til bagning af grovbrød, men snarere til hvedebrød eller kager. Måske kan dette antyde, at den er tilføjet, da Sønderborg efter 1570 blev hertugsæde med fastboende fyrstefamilie og en livlig selskabelighed. I så fald skal den altså henføres til de forbedringer, hertug Hans den Yngre lod foretage.

Ved diskussionerne om restaureringsprincipperne var der enighed om at give alle slottets vinduer samme form, som de havde fået ved barok-ombygningen i 1720'erne. Under restaureringen viste det sig imidlertid, at disse vinduer var bygget op over en ældre skabelon. Von Platen havde valgt en eksisterende vinduesform som udgangs-

Vindue med svær trækarm, hvor både øverste og nederste vandrette bjælke rager i $\frac{1}{2}$ stens bredde udenfor rammen. Rekonstruktion af vindue fra Christian III's slot. Tegning af N.-E. Aaes efter forfatterens anvisning.

punkt for sit barok-vindue, og dette ældre vindue var et renaissance-vindue, uden tvivl fra Christian III's ombygning. Det bestod af en grov, bred plankekarm med et firedelt vindue. Den øverste og nederste vandrette planke i karmen rakte ud over rammen, og de to lodrette stykker var så fældet ind heri lidt længere inde. Tydelige rester af denne karm fandtes i store dele af sydfacaden ind mod gården og desuden sad enkelte tilsvarende spredt rundt om, sikkert dog ikke på deres oprindelige plads. At hele den nye sydfløj blev forsynet med sådanne, hollandsk påvirkede, vinduer allerede i 1550'erne, er der ingen tvivl om.

Da opførelsen af den nye sydfløj og hjørnerne mod sydøst og syd-vest var afsluttet lod Christian III byggeriet fortsætte indenfor vest- og nordmurene. Mod vest indkapsledes det middelalderlige hus i den nye vestfløj og derved bevaredes Drabantsalen og det tøndehvælvede rum ved siden af. Umiddelbart nord for dette ældre hus gravedes kældre langs resten af vestmuren og størstedelen af nordmuren, indtil man stødte på fundamentene til det svære 1200-tals kernetårn. Kælderrummet nærmest herved blev tøndehvælvet, men resten af kælderrummene fik krydshvælv.

Oven på disse ganske imponerende kældre opførtes så de nuværende fløje mod vest og nord. Det ret korte afsnit bag vestmuren fik samme bredde og højde som den middelalderlige bygning, mens den nye nordfløj blev 10 m bred. Da ringmuren her, som før nævnt, var knækket midtpå, fik også muren ind mod gårdspladsen en krumning, så hele fløjen buer lidt.

Ved undersøgelserne i den vestlige ende af denne nye nordfløj fandtes nu under restaureringen hele den gamle lofts konstruktion fra midten af 1500-tallet. Et lille afsnit af en tilsvarende konstruktion var fundet over gravkappellets forreste rum, da portal-epitafiet i kirken var blevet istandsat 1954-55. Nu viste det sig, at også alle rummene i nordvesthjørnet havde lofter af samme type: Efter at de normale svære bjælker var lagt over rummene i stueetagen og et bræddelag var lagt over bjælkerne, anbragtes i hjørnerne mellem bjælker og brædder, på langs af bjælkerne, trekantede stykker træ. Fra underkanten af en bjælke til underkanten af den næste, henover de trekantede træstykker og det mellemliggende bræddeloft, anbragtes derpå tynde pilevidjer i buer på tværs. Derved opstod en række parallelle smalle »tøndehvælv« mellem hver bjælke, på langs af bjælkeretningen. Disse buer og bjælkerne imellem dem fik derpå et lag fint, slemmet ler klasket på, og dette ler kalkedes derefter — og muligvis maledes det også — sporene af maling var dog ret svage.

Da dette loft nu blev afdækket, var det meget medtaget. Alle trekantestykkerne var næsten opædt af orm og loftsbrædderne var mange steder gennemrådne. Det var derfor absolut nødvendigt at fjerne de fleste rester. Alligevel besluttedes det at restaurere dette særprægede loft i alle de rum, dette kunne påvises, og i dag er loftet genskabt i det store hjørnerum ind mod nordvesttårnet og i tre mindre rum ind mod kirken. Slottet har derved fået endnu en bygningshistorisk seværdighed: et hidtil ukendt renaissanceloft.

Ved restaureringen fandtes endvidere på væggen ind mod kirken rester af en malet indskrift. Den var gemt bag den bindingsværksvæg, der deler rummet og som må være noget yngre end Christian III's nybygning. Her var bevaret rester af nogle navne, der desværre ikke kan identificeres, og et par årstal fra 1570'erne og 1580'erne. Indskriften stammer altså fra Hans den Yngres tid og er nok ødelagt allerede under hans efterfølgere ved opførelsen af bindingsværksvæggen.

Loft fra ca. 1550 i slottets nordvesthjørne, afdækket 1971 og nu rekonstrueret.

Oven på det meget sjældne renaissanceloft var, direkte på de svære brædder over bjælkerne, lagt et tyndt afretningslag, og på dette var lagt gulve af kvadratiske fliser i røde teglsten. I hjørnerummet var dog intet bevaret heraf, så her er ved restaureringen lagt bræddegulv som i husets øvrige rum, men i de tre mindre rum ind mod kirken var større dele af det gamle gulv bevaret. Ved restaureringen er derfor også dette gamle gulv rekonstrueret, så man nu har tre rum med gulve, som de var ved Christian III's byggeri.

Dronning Dorothea.

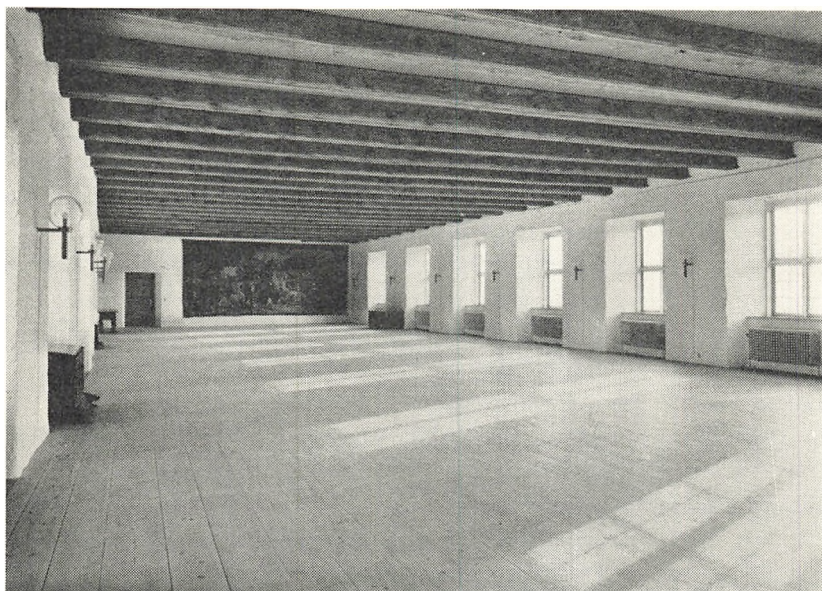
Christian III døde 1559. Der var på forhånd truffet aftale om, at hvis hans dronning, Dorothea, overlevede ham, skulle hun som enkesæde have overladt de tre jyske slotte: Dronningborg, Koldinghus og Sønderborg med tilliggende. De følgende år boede enkedronningen i almindelighed på Koldinghus, hvor de store ombygninger var afsluttede i Christian III's levetid, men hun rejste dog jævnligt rundt til sine øvrige besiddelser, og man kan nøje følge hendes færd i hendes meget righoldige korrespondance, dels med den

ældste søn, den nye kong Frederik II, dels med de øvrige børn, ikke mindst hertuginde Anna i Sachsen, samt med svogeren, hertug Hans den Ældre, til hvem hun i de kommende år støttede sig og ofte hentedede råd og hjælp.

Det er uklart, hvor langt de store byggearbejder i Sønderborg var nåede, da Christian III døde. Dele af nordfløjen har nok været ufuldendte, men bygningen har i alt fald været under tag og kældrene og stueetagen har været fuldført. Muligvis har også de fleste rum på 1. og 2. sal været færdige, eller i hvert fald under indretning. Om byggeriet af den noget smallere østfløj også har været påbegyndt, er det ikke muligt at afgøre.

For dronning Dorothea blev det imidlertid ikke blot et spørgsmål om at afrunde og afslutte de igangværende arbejder. Det var nemlig blevet aftalt, at hendes og Christian III's yngste søn, Hans, som hovedsæde i sin arvepart skulle overtage Sønderborg ved moderens død. Sønderborg måtte derfor nu kunne anvendes som fyrstebolig. Det bestemtes, at den nye nordfløj skulle benyttes hertil.

Dronningen lod derfor byggearbejderne fortsætte, dog sikkert efter lidt ændrede planer. Christian III's bygmester, Hercules von Oberberg, var nu knyttet til hertug Hans den Ældre i Haderslev, og det var derfor nærliggende for dronningen, der i forvejen var meget nært knyttet til sin svoger, fortsat at benytte denne bygmester. De følgende år koncentreredes arbejderne om at skabe en moderne fyrstebolig i nordfløjen, og en række breve vidner om dronningens iver efter at få byggeriet fuldført. I 1562 tales i et brev til Hans den Ældre om et vindeltrappetårn, der skulle tækkes med skifer, i 1566 skrev hun til datteren Anna om at sende én, der kendte til at bygge en »vandkust«, d.v.s. brønd og springvand, og samme år bad hun sin ældste søn, Frederik II, om nogle 21 alen lange bjælker af egetræ. Fremskaffelsen af træ i disse store dimensioner var åbenbart i det hele taget vanskeligt, for de følgende år søgte hun at skaffe bjælker fra Reinfeldt i Holsten og fra Gotland, da der ikke fandtes passende træ på Sønderborg-egnen. Først i 1570 var de store arbejder færdige. Da flyttede dronningen selv til Sønderborg, skønt Hans den Yngre var blevet gift i 1568 og havde sit nye hjem på slottet. Dronningen ønskede nu at modernisere boligen på Koldinghus og agtede så at bo på Sønderborg imens. Hun blev derfor boende på det slot, hun selv havde fået gennemført så store arbejder på og hvor hendes yndlings-

Riddersalen eller »store dansesal«, genskabt i sin fulde udstrækning ved restaureringen. — På bagvæggen hænger en Bryssel-gobelin fra ca. 1700 med motiv fra Alexander den Stores historie, deponeret af Kunstindustrimuseet. Loftsbjælkerne er sandsynligvis fornyet ca. 1720 — brædderne imellem, der er røde, er fornyet ved restaureringen — ligesom gulvene.

søn boede. Her døde hun den 7. oktober 1571, knap et år efter, at hendes byggeri på slottet var fuldendt.

Den nye nordfløj indrettedes til fyrste- eller boligfløj. Her var ikke blot selve boligen, der placeredes på 1. sal, men også repræsentations- og festlokalerne. Hele anden sal var indrettet til at danne ramme om store modtagelser og fyrstelige festligheder. Hele den midterste del optoges nu af en over 30 m lang sal i hele fløjens bredde, »riddersalen« eller — som den benævnes — »den store dansesal«. For hver ende af salen indrettedes derpå helt ud til henholdsvis øst- og vestgavl et stort forrum. Hele nordfløjens 2. sal blev således delt i tre store rum med kun to svære tværmure. Om denne storslåede og festlige rumopdeling var sket allerede i Christian III's tid eller om den skyldes hans enke, er det dog ikke muligt at sige.

Riddersalen og de to forrum var ved ombygningen af slottet i 1720'erne blevet opdelt i en række mindre rum, og mens slottet efter

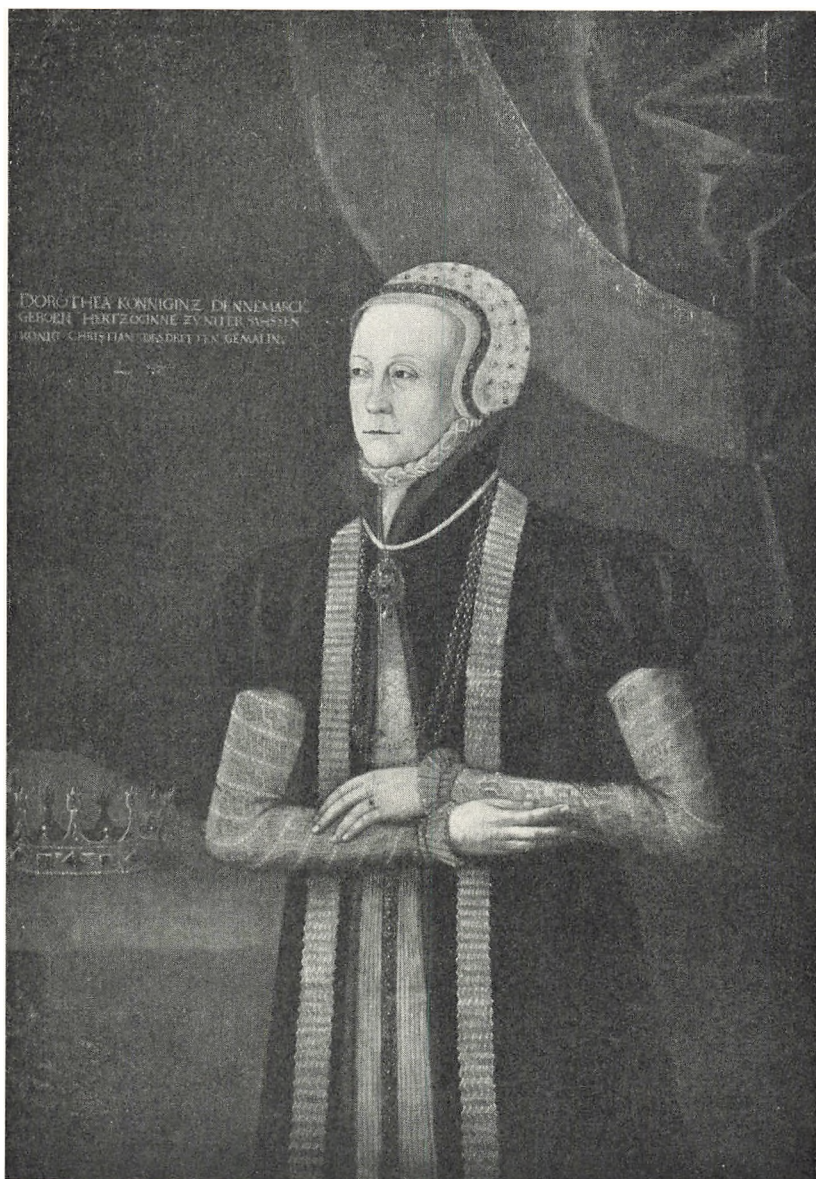

1864 var kaserne, var yderligere hugget en bred gang langs indermuren mod gården, så ethvert spor af sal eller festrum var forsvundet. De mindre rum var uændrede overtaget af museet, der havde indrettet udstillinger i dem alle, efterhånden som museet voksede. Nu besluttedes det, efter lange overvejelser og diskussioner, ved restaureringen at søge disse tre store rum genskabt. Det var en afvigelse fra hovedprincippet i restaureringen, hvor den store istandsættelse fra 1720'erne har været retningsgivende for arbejdet. På dette punkt, nordfløjens 2. sal, vedtoges det at søge bagom hovedistandsættelsen fra barokken og genskabe den ældste ruminddeling fra renaissancen. Resultatet er blevet, at slottet nu igen kan vise en 1500-tals riddersal med et stort forrum for hver ende.

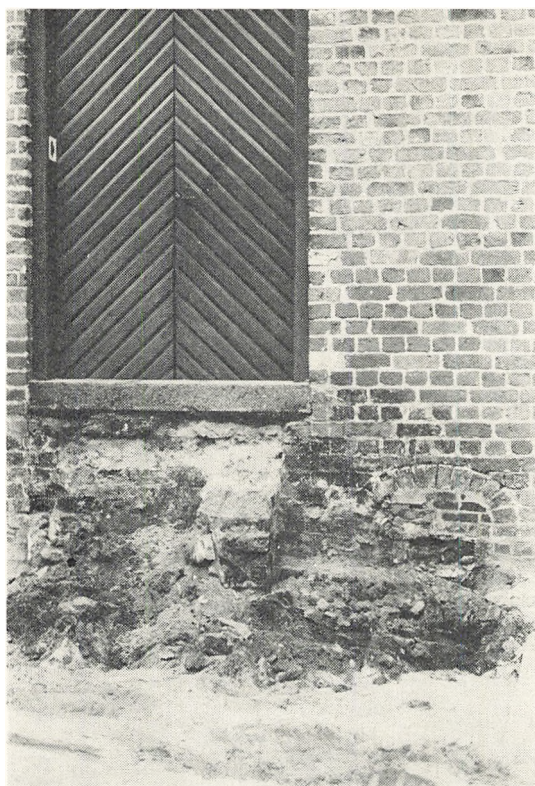
Mens det er usikkert, hvor stort ansvar dronning Dorothea har haft for indretningen af 2. sal, er det hende, der har stået for indbygningen af den fornemme kirke, hendes sidste arbejde i Sønderborg. Den er skabt i årene 1568-70, og umiddelbart efter flyttede dronningen som nævnt fra Koldinghus til Sønderborg.

Kirken placeredes igennem to etager midt i nordfløjen, stueetagen og 1. sal. Her var ganske vist både bygget kældre og etageadskillelse for få år siden, men det blev der ikke taget hensyn til. Den nye kirke skulle have hvælvinger som skulle bæres af en høj, slank midtsøjle af granit. Materialerne hertil er åbenbart fremskaffet fra et lager af byggematerialer, muligvis et kongeligt lager ved København. De enkelte granitdele, der nu blev anvendt i kirken, var i hvert fald betydeligt ældre. Søjlebasen må således dateres til omkring 1225, og selve søjleskafte er sat sammen af tre ældre søjlestykker.

Ved at bruge disse ældre stykker var kirkens højde også givet. Da man ikke kunne komme højere op end til gulvet i riddersalen, og da søjle og base var ret høje, måtte man i stedet gå lidt ned i kælderen. Hele den del af kælderen, der lå hvor kirken nu blev placeret, fik slået hvælvne ind og kælderrummene blev opfyldt med jord, efter at der var muret en solid basis for kirkens midtsøjle. Derefter måtte etageadskillelsen mellem stue og førstesal fjernes, da kirken skulle være to-tages. Den del af etageadskillelsen, der gik langs væggene, lod sig imidlertid bruge til pulpitur, og bygmesteren valgte derfor den løsning at lade alle de svære bjælker sidde ind i væggene, men så save en stor firkant ud midt i rummet. På de afskårne bjælkeender byggedes derpå et pulpitur, der løb hele vejen rundt langs væggene, båret

Dronning Dorothea (1511-1571), gift med Christian III. Maleri på Frederiksborg slot.

Dør til kirken.
Trappen er taget ned
og under den ses resterne
af en ældre trappe,
der har stået på tværs
af muren.
Kældervinduet har da
været frit.

af en række træ søjler. Ved væggen ind mod gården åbnedes en dør både mod øst og vest, så der blev adgang fra rummene øst for kirken til dem vest for ad pulpiturets sydlige side.

Dermed var kirkens hovedopbygning givet. De helt usædvanligt flade hvælv bæres af en høj, slank midtersøjle, og langs siderne bæres pulpituret i den gamle etageadskillelses højde af en række søjler, udskåret i træ. For dronningen har dette nøgne rum imidlertid kun været rammen om det, hun ønskede at skabe: en lutheransk fyrstekirke, fuldt på højde med det mest moderne i udlandet. Hun måtte derfor lægge største vægt på alle enkeltheder i indretningen.

Som enge efter den konge, der 1536 havde indført reformationen i Danmark, var det meget vigtigt for hende, at kirken blev korrekt protestantisk. Det var da så heldigt, at hendes datter Anna i Sachsen

Kirken set mod øst. Midt på østvæggen, under det omløbende pulpitur med kirkecitater, er alteret og i kirkens sydøsthjørne er prædikestolen ophængt på hjørnesøjlen. En del af hertugindestolen ses øverst til højre. Altertavlen er vist opslået med maleri af Frans Floris. Over tavlen har tidligere hængt en baldakin under pulpituret og alterets stenplade har været dækket af alterdug. Foto 1955.

og hendes gemal, hertug August, ikke blot havde haft kontakt med Martin Luther, men havde fået gode råd fra Luther om indretningen af et protestantisk fyrstekapel. Dronningen har haft gode muligheder for at få nøje besked om, hvordan et fyrstekapel burde se ud, og sandsynligvis har hun endda haft lejlighed til selv at se det under et af sine besøg hos datteren.

Et resultat af dette ønske om for første gang at skabe et lutheransk fyrstekapel i Danmark var opbygningen af pulpituret. I forsiddens felter blev anbragt en række bibelcitater, fint indrammede i renaissanceornamenter. Citaterne er alle på tysk, men ikke taget fra Luthers egen oversættelse eller fra en af de nye tyske bibeloversættelser. Alle de valgte udtog fra bibelen passer imidlertid så godt ind i den nye protestantiske opfattelse, at de må være udvalgt af en kyndig, lutheransk teolog. Sandsynligvis er forklaringen den, at dronningen har ladet en af hoffets teologer, måske Hans den Yngres lærer, den lærde Lucas Backmeister, oversætte udvalgte afsnit specielt til kirken i Sønderborg.

I overensstemmelse med Luthers forslag om fyrstekapellers indretning anbragtes en lukket fyrstestol på pulpiturets vestende. Den fik indgang fra rummet bag ved gennem en dør, så dronningen fik direkte adgang fra sine stuer ind i kirkens særlige fyrstestol. Her kunne hun sidde i kirkens midtakse og se direkte ned på altertavlen.

Den nye kirke blev dog ikke blot korrekt lutheransk, den blev også udstyret med inventar af bedste kvalitet, alt i den stilart, som netop under Christian III nåede Danmark, renaissancen. Det gælder dels selve rummets udformning og dets detaljer, dels dets løse inventar.

De søjler, der bærer pulpituret, er således kopierede efter klassiske forbilleder, som de bl.a. udformedes af renaissance-teoretikeren Sebastian Serlio. Hans lærebog i arkitektur efter tidens nye idealer var først udkommet i Italien, men var snart blevet oversat og udgivet på flamsk (1539), tysk og fransk (1542) og søjlerne følger nøje nogle af hans anvisninger. Pulpiturets bemaling er også udført i den nye stilart, både tekstindramningen og den øvrige staffering, der efterligner sandsten og marmor. Det ejendommelige loft med helt lave hvælvinger, hvor hvælv-kanterne, graterne, er forgyldte, har i alle hvælvets kryds en stor, broget frugtklase, der nedad er blevet afsluttet med et Medusa-hovede. Et sådant hoved hører strengt taget slet ikke hjemme i en kristen kirke, men den klassiske fortælling om

Altartavlen i lukket stand. Til venstre Adams skabelse til højre Dømmesdag. Malerierne er udført af Frans Floris, eller på hans værksted i Antwerpen. Foto 1955.

Medusa var ligesom de klassiske søjler vidnesbyrd om den forkærlighed for den klassiske oldtid, dens arkitektur, dens kunst og dens sagn, som kendetegner netop renaissance.

Døbefonten er også et fornemt stykke renaissancekunst. Den er importeret fra Flandern, efter alt at dømme udført af den berømte Antwerpen-billedhugger Cornelis Floris, der leverede adskillige ting til den danske kongefamilie — både Christian III's og Frederik I's gravmæler stammer fra hans værksted. Fonten er en marmorkumme i rødbrøget marmor, båret af en vaseformet søjle af sort kalksten og af fire figurer af hvid alabast. Figurerne forestiller de fire evangelister. Over kummen hænger et fonte-låg, udført af træ, men malet som broget marmor. På låget er placeret Christians danske og Dorotheas saksiske våben også i alabast. Kummen er ophængt i en svingarm, så den kan drejes tilside, når fonten skal bruges. Det hele er et virkeligt fornemt og elegant udført kunstværk.

Altertavlen stammer ligeledes fra Antwerpen. Den er, som påvist af O. Norn, udført hos en broder til billedhuggeren, den kendte renaissance-maler Frans Floris. Det er en trefløjet tavle, hvis sidefløje kan lukkes ind foran midtfeltet. I lukket stand ses på venstre sidefløj en fremstilling af Adams skabelse. Kunstneren har skildret selve skabelsesøjeblikket, hvor Adams skikkelse endnu er uden liv, men dog næsten fuldført — kun fra knæene og nedefter er han endnu en klump ler. På den højre sidefløj ses en dommedagsskildring, hvor Kristus kommer til syne i skyerne og en lille, rød djævleskikkelse iler afsted med et par fortabte. Denne sammenstilling af skabelse og dommedag er meget karakteristisk for tiden som symbol på menneskehedens begyndelse og afslutning, på fødsel og død.

Åbnets sidefløje, viser de to indvendige sider et par scener fra Det gamle Testamente, der almindeligvis opfattedes som symboler på eller varslers om Kristi offerdød: til venstre Moses i ørkenen med tilbudelse af kobberslangen på et kors, til højre Abraham, der ofrer Isak.

Midtfeltet er en korsfæstelsescene. Kristus hænger på korset, der er placeret i billedets lodrette midtakse. Ved korsets fod støttes den afmægtige Maria af Johannes, mens Maria Magdalena knæler på den anden side af korset. Den ene røver, til venstre, synes løst hængt i et træ, mens røveren til højre helt er skubbet ud af billedet, så kun hans ben og lidt af korstræet er kommet med. I baggrunden

Døbefonten i Dronning Dorotheas Kapel. Kummen er i broget marmor og den bæres af en sort midtsøjle og de fire evangelister, udført i alabast. Fontelåget er af træ. Foto 1955.

ses et par ryttere og nogle tomme kors. Billedets komposition er meget velovervejet og strengt gennemført og alle farver er smukt sammenstemte. Efter rensning fremtræder de nu i deres oprindelige styrke og klarhed.

Med denne altertavle havde dronningen skaffet et usædvanligt kunstværk af international standard til Sønderborg. Foran det stod det murede alterbord, der oprindelig har været dækket med fint klæde og over tavlen har, ned fra pultiturets underside, hængt en baldakin, der har været med til at fremhæve kirkens alterparti.

Dronningens kirke var desuden udstyret med en nu forsvundet prædikestol, der var anbragt i forbindelse med den nordøstre hjørnesøjle. Fra prædikestolen har vistnok været adgang ad en snæver trappe til pulpituret, men den nærmere udformning heraf er ukendt.

Kirken havde oprindeligt kun vinduer ind mod gården. De var høje og smalle og afsluttede opad med kurvehanksbuer, ligesom døren var. Den lange nordvæg under pulpituret fik Dorothea smykket med to omhyggeligt udførte malede stamtavler, den ene over Christian III og hans forfædre, den anden over hende selv og hendes forfædre. De blev fjernet i 1848 og ført til slottet Primkenau i Schlesien. Herfra købtes de af Frederiksborg-museet, hvor de nu hænger. De har vistnok været indfattede i træpaneler, der har dækket resten af væggen og iøvrigt har der bag søjlerne været bænke på kirkens sidegulve. Her har hoffets tjenestefolk og de ansatte på slottet haft deres pladser ved gudstjenesterne.

Med indretningen af det endnu helt usædvanligt velbevarede slotskapel afsluttedes dronning Dorotheas byggearbejder på Sønderborg slot. I en byggeindskrift på sangerpulpiturets sydside fortæller hun da også, at hun har bygget kapellet og at arbejdet var påbegyndt 1568 og fuldendt 1570.

Hertug Hans den Yngre.

Da enkedronning Dorothea døde på Sønderborg slot den 7. oktober 1571, kunne Hans den Yngre endelig overtage sit hertugdømme. Der gik dog lang tid, før alle formaliteter med hensyn til moderens begravelse og ordningen af boet kunne gennemføres. Ved moderens død var Frederik den Anden optaget af stridigheder med Sverige, så han nøjedes med at skrive til sin yngre broder, at han ønskede liget bal-

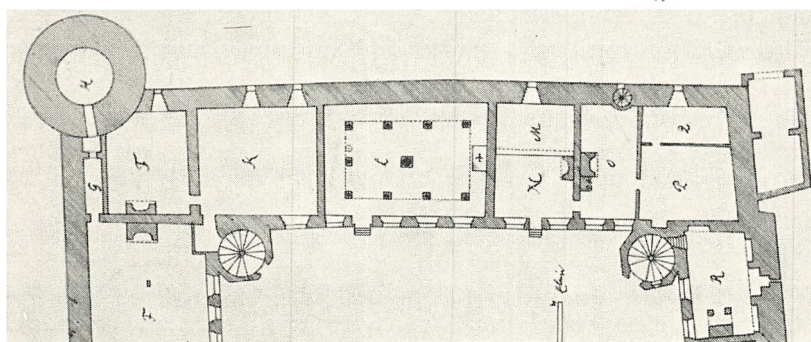
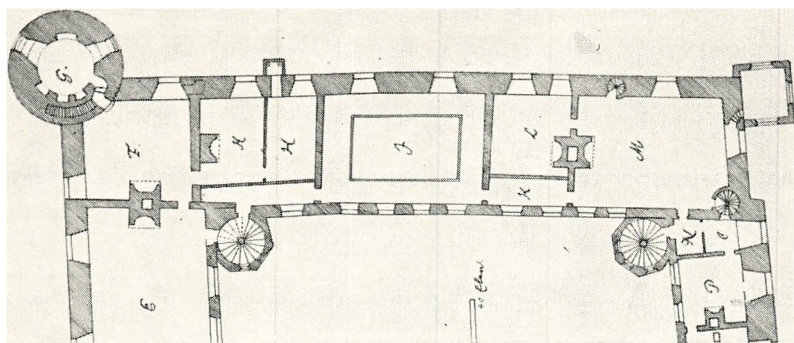

Hertug Hans den Yngre (1545-1622). Maleri ca. 1620. Museet på Sønderborg slot.

sameret og anbragt »et sted på Sønderborg slot«, indtil han fik tid til at arrangere overførslen til Roskilde domkirke, hvor Christian den Tredje jo forlængst var hensat. Denne overførsel fik Frederik den Anden først tid til 10 år senere, da han den 20. april 1581 udstedte ordre til den lange række adelsmænd, der skulle ledsage den afdøde dronnings kiste på den sidste rejse tværs gennem riget.

Derimod tøvede Frederik den Anden ikke længe med at sikre sig sine rettigheder i de områder, hans moder havde haft som enkesæde. Koldinghus len overtog han umiddelbart efter moderens død. Allerede samme måned, hun døde, mødte hans repræsentanter op i Sønderborg for at overvåge, at man ikke gik hans interesser for nær. Han udstedte desuden straks brev om, at både krongodset og kirkegodset på Als og Ærø igen i kirkelig henseende skulle høre med til Odense stift. Han gav hertug Hans meddelelse om, at delingen af moderens bo måtte vente til et møde mellem arvingerne, idet han dog gav tilladelse til, at Hans overtog moderens ride- og køreheste. I begyndelsen af 1572 udpegede han derpå adelsmændene Holger Rosenkrantz til Boller og Jakob Ulfeldt til Selsø samt sin personlige sekretær, Elias Eisenberg, til at repræsentere sig ved opgørelse og deling af boet i Sønderborg. Denne deling fandt sted på slottet 4.-10. marts 1572. Der udarbejdedes en nøje fortegnelse over, hvad der fandtes af værdigenstande i boet og hvad hertug Hans allerede havde modtaget af linned og klæder. Kongen og broderen, hertug Magnus, fik derpå tillagt to tredjedele, mens en tredjedel blev tillagt Hans den Yngre. Der forelå ganske vist et omhyggeligt testamente, som dronning Dorothea havde udstedt på Koldinghus i december 1569. Heri var hertug Hans indsat som enarving af hendes sølvtøj, smykker og klæder samt af et hus i Flensborg. Dronningen havde helt tydeligt ønsket at give sin yngste søn en vis kompensation, fordi hun mente, at han var blevet forfordelt ved arvedelingerne. Frederik den Anden og hans repræsentanter tog imidlertid ikke meget hensyn til dronningens ønsker, men sikrede sig deres solide part af de efterladte ejendele. Da kongens gæld til sin yngste broder imidlertid var ret stor, godt 30.000 rdl., benyttede han sin part af løsøret, der opgjordes til godt 17.000 rdl., som afbetaling, så Hans den Yngre kom rent faktisk til at overtage alt, hvad dronningen havde haft på Sønderborg slot. Kongen ønskede i øvrigt at komme hurtigt ud af denne gæld, for allerede i sommeren 1572 udbetalte han restsummen, der da var nedbragt til knap

Slottets nordfløj, stueetage (nederst) og 1. sal (øverst) med Dronning Dorotheas kapel i midte gennem begge etager. På 1. sal fyrsteboligen med vinterstuerne mod vest (øverst), de store sommerstuer med modtagelsesrum mod øst og med en lille, lidt yngre tilbygning i nordøsthjørnet (nederst). — Opmåling 1708.

9.000 rdl., til Hans den Yngres repræsentant, borger og købmand i Sønderborg Hans Decke.

Hertug Hans den Yngre sad nu som eneherre på Sønderborg slot. Han styrede sit hertugdømme med dygtighed og energi. Først og fremmest var han en foretagsom og effektiv storgodsejer, der hele tiden søgte at udvide sin jordejendom og at rationalisere driften gennem mageskifte og med rokeringen af arbejdskraften, fæstebønderne. Han endte som en velhavende mand, og baggrunden herfor var først og fremmest landbruget. Centrum for godsadministrationen og for hans øvrige økonomiske virksomhed var Sønderborg slot, men en væsentlig del af administrationen var i øvrigt lagt ud til de enkelte lokale besiddelser. Også i familielivet var Sønderborg slot det egent-

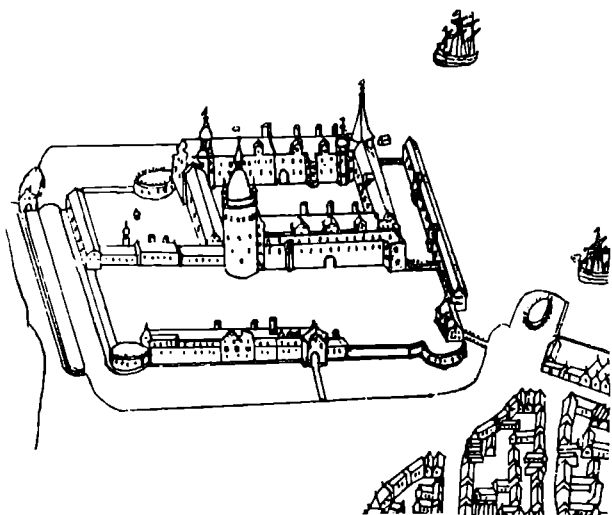
lige centrum, men hustru og børn opholdt sig dog oftest på de lidt mindre - og måske venligere - slotte som Lyksborg, Sandbjerg og Østerholm. Sidstnævnte sted døde hans første hertuginde Elisabeth i 1586, og i det mindste en af døtrene er født på Sandbjerg.

Hans den Yngre byggede en del, både nybygninger og ombygninger. Den mest kendte og bedst bevarede nybygning er vel Lyksborg, men også de senere nedrevne holstenske slotte i Ahrensböök og Reinfeld skyldtes ham. Nye var også kirkerne på Kegnæs og Nykirke på Angels kyst. Ombygninger og udvidelser lod han bl.a. foretage på Østerholm og Nordborg og ved den gamle Skt. Jørgens kirke i Sønderborg, ligesom han lod opføre en hel række ladegårde af hensyn til godsdriften. På Sønderborg slot var hans byggevirksomhed nok ret beskeden. Efter forældrenes mangeårige, gennemgribende omdannelse af middelalderborgen til et moderne renaissanceslot var der vel heller ikke større grund hertil. Sønderborgs stilling som det nyoprettede hertugdømmes hovedsæde, som den efterhånden meget store families hjemsted (Hans den Yngre fik i sine to ægteskaber 23 børn) og som centrum for den hertugelige hofholdning og administration har dog utvivlsomt krævet en række udvidelser og ændringer. En levnedsskrivelse fra 1607 nævner da også, at hertugen havde »forbedret det (nemlig Sønderborg slot) med flere bygninger, mure og lignende«. Det er dog nok overdrevet, når det fastslås, at han derved havde bragt »det gamle Sønderborg slot, hvor tidligere kong Christian havde siddet fanget, i en helt anderledes tilstand og anseelse, end han havde modtaget det . . .« Den store modernisering havde hans forældre som nævnt gennemført.

De bygninger, der omtales i levnedsskrivelsen, kan da næppe have været på hovedslottet. Her kan være foretaget mindre ændringer, f.eks. indretningen af lejligheder eller værelser til den øgede hofstab, den tidligere nævnte udvidelse af bageriet med en lille ovn, og måske forbedringer af fyrsteboligens rum. Egentlige bygninger kan derimod nok være opført uden for slottets mure. Her placeredes efterhånden en hel række bygninger til det underordnede personale, til forråd og lager, til de hertugelige køretøjer og til de mange ride- og køreheste. Alt dette anbragtes på slotsøen bag voldgraven.

De ældste kendte tegninger af Sønderborg slot fra 1600-tallet giver et vist indtryk af disse bygninger. Den allerældste afbildning, en grundplan over Sønderborg by og slot fra Danckwerts atlas ca. 1650

Sønderborg slot, ca. 1670. Udsnit af bykort fra H. Reesen: Atlas Danicus, med renaissanceslottet og alle de øvrige bygninger bag voldgraven.

er ganske vist særdeles upålideligt netop hvad angår slottets udseende - kobberstikkeren har tydeligvis brugt sin fantasi mere end tegnerens forlæg. Til gengæld stemmer de næste gengivelser (fra 1657, 1659 og ca. 1670) godt overens på en række vigtige punkter. Det ses således, at der på indersiden af den nordre mur langs havnen fra nordøstre runddel parallelt med slottets nordside har ligget et par lange bygninger, der velsagtens har rummet stalde og vognport. Også bag den sydlige halvdel af muren langs voldgraven, på strækningen fra porthuset til sydøstre runddel, lå en lang bygning. Den var så meget højere end forsvarsmuren, at der kunne anbringes en række vinduer herover. Midtfor vendte en stor kvist mod øst, og der var også småkviste på taget og et par skorstene. Der har uden tvivl været boliger i denne bygning, men måske har den også været administrationsbygning, hvorfra hertugens udstrakte godser styredes. På tegningen fra 1670 betegnes den som den hertugelige sekretærs og hofmesters gemakker, d.v.s. netop de to vigtigste embedsmænd i hertugens administration.

En tredje række bygninger var anbragt syd for slottet, så de indrammede en lukket have med en brønd, en vandkunst, midt i. Havens nordside udgjordes af slottets sydfløj, østsiden lukkedes af en række,

vistnok tre huse, og sydsiden udgjordes af en lang, lav bygning på indersiden af den lange mur langs den sydlige voldgrav. Om den fjerde side, mod vest, har været åben ud mod Alssund eller om der også her har været en mindre bygning, fremgår ikke klart af de bevarede tegninger. Sandsynligvis har disse bygninger især rummet værksteder, bl.a. smedie samt bødker-, snedker- og skrædderværksted, foruden bolig til en række af de håndværkere, der var nødvendige i en omfattende og alsidig hertugelig husholdning.

Da de ældste billeder af slottet som nævnt først stammer fra sidste halvdel af 1600-tallet, er det ikke muligt herudfra at sige noget om, hvilke af de nævnte bygninger, der kan skyldes Hans den Yngres virksomhed. Flere af dem måtte givetvis være ældre, enten fra forældrenes store ombygning eller endnu ældre. Da de er knyttet til de ydre mure i forborgsanlægget, må de dog være yngre end dettes tilblivelse i 1500-tallets begyndelse. Andre kan være opført af hertugens efterkommere, men dog på grund af de økonomiske forhold næppe af de sidste Sønderborg-hertuger. De førnævnte bemærkninger om hertugens byggevirksomhed synes da også at tyde på, at en væsentlig del af bygningerne er blevet til i hans hertugtids.

Med største sikkerhed kan den store bygning mod øst henføres til Hans den Yngre. Efter afslutningen af de indre arbejder i slottet fik enkedronning Dorothea i foråret 1571 opført et nyt porthus midt i den lange mur langs den østre voldgrav. Dette hus har stået færdig omtrent samtidig med, at hertug Hans overtog slottet. Den lange bygning syd for porthuset er opført senere, og som bolig for hoffets mest betroede embedsmænd må det være fuldført endnu i hertugens levetid, og vel endda ret snart efter hans magtovertagelse. Med den brede midterkvist med de svungne gavle passer den også fuldstændig ind i den byggestil, som kendes fra sidste del af 1500-tallet.

Mens den bygning mod nord, der lå hen til den nordøstlige bastion sandsynligvis har været lidt ældre end det hertugelige byggeri, er det tænkeligt, at de lange smalle staldbygninger, der lå ud mod havnen i forlængelse heraf, også er opført af Hans den Yngre. De placeredes parallelt med slottets nordfløj og på den aflange plads, der dannedes mellem de to bygninger indrettedes en bane til ringridning. De to par søjler, der bar snoren med ringen, ses tydeligt på Resens stik. Denne mere fredelige form for ridderturnering var blevet overordentlig populær i adelige og fyrstelige kredse på Chr. IVs tid. I betragtning af

Midtfeltet fra portal-epitafiet. Alabastravle med fremstilling af opstandelsen.

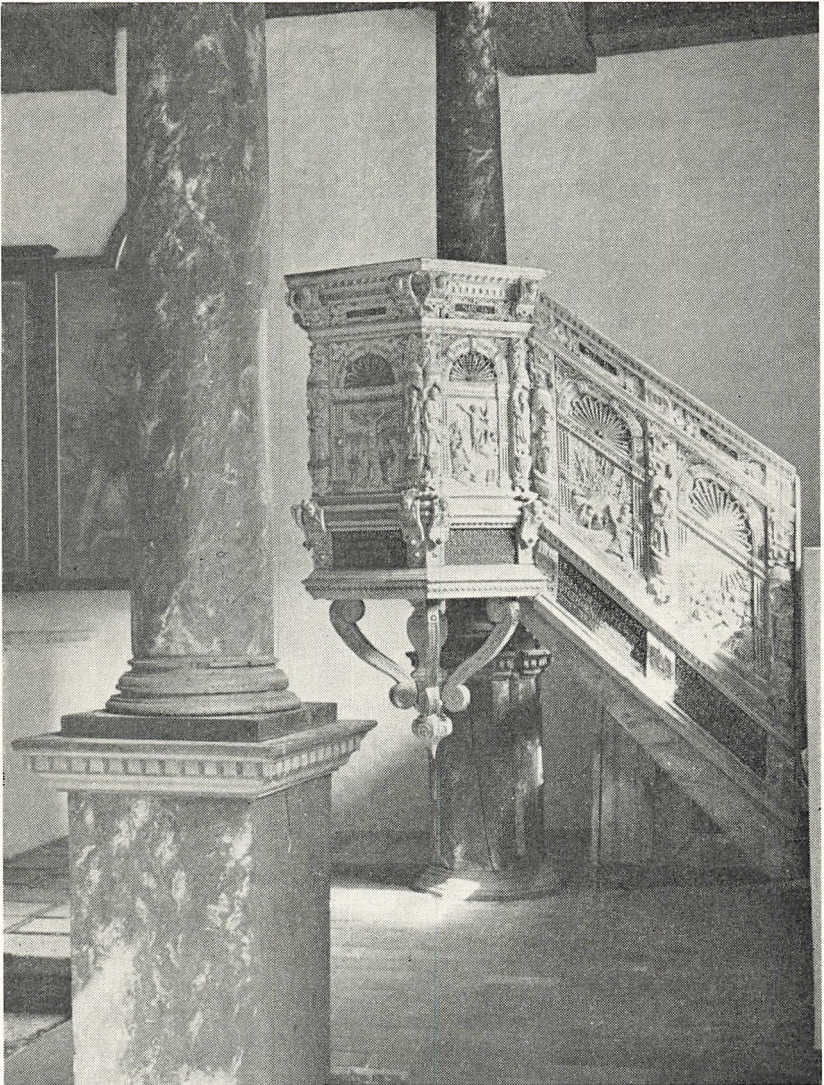
de mange storartede fester, hertug Hans lod afholde, er der næppe tvivl om, at i alt fald selve banens indretning skyldes ham. Hans hestebestand var også større end forgængerens, så det er nok rimeligt at tilskrive ham i alt fald en del af den meget lange staldlænge.

Hertil kommer så, at han naturligvis også har stået for opførelsen af en del af de bygninger, der lå syd for slottet. Her må imidlertid foreløbig blive tale om rent gætteri - de bevarede billeder tillader ingen nærmere angivelse af hans virksomhed i dette område.

Mens omfanget af Hans den Yngres egentlige byggevirksomhed ved slottet således er omgivet af nogen usikkerhed, kan en række ændringer i moderens smukke slotskirke med sikkerhed henføres til ham. Det gælder de to fyrstestole, det store portalepitafium, prædikestolen og måske orglet.

Kapellets oprindelige fyrstestol var placeret i kirkens midtakse på det øverste vestpulpitur med direkte adgang gennem en nu tilmuret dør fra dronningens gemakker på første sal. Fra denne lukkede stol havde Dorothea udsigt ned mod altertavlen og mod prædikestolen. Dette arrangement ændredes af Hans den Yngre, muligvis da familien var blevet så talrig, at der ikke var plads til børnene i den oprindelige fyrstestol. På den sydlige langside opsattes en ny stol, et lukket rum hvis facade ud mod kirken bestod af gennembrudte låger, forneamt udskåret poppeltræ indsat i egetræsrammer. En dør i hver ende af det lille rum sikrede gennemgangen over sydpulpituret fra de to lejligheder øst og vest for kirken. Efter traditionen blev denne nye fyrstestol reserveret hertuginde og ægteparrets døtre. Udskæringerne er rutineret og elegant udført af en dygtig billedskærer, hvis arbejder i øvrigt ikke kendes i kirken. Hertug Hans har åbenbart enten fået dette arbejde udført udenbys eller hos en af tidens omrejsende kunstnere. En anden stol blev placeret overfor, på nordpulpituret. Den er tilskrevet billedskæreren Niels Tagsen fra Sønderborg, men det er kun delvis rigtigt. Konservatorundersøgelsen viste nemlig, at selve det firkantede rum med døre og låger var af genanvendt materiale. Fyldingerne i rummets to ender var savet til fra en oprindelig bredere skikkelse og tilpasset det smalle sidepulpitur. Kun i kirkens vestende har pulpituret en sådan bredde, at de oprindelige endestykker har kunnet få plads. Den nuværende nordre fyrstestol, den såkaldte hertugstol, må da være den dronningestol, der i 1570 var placeret på vestpulpituret. Hertugen har sparsommeligt genanvendt den og fået

Prædikestol, udført ca. 1610-15 af billedskærer Hans Tagsen, Sønderborg. Stolen er anbragt på pulpiturets sydøstre hjørnesøjle.

den savet til, så den passede på den nye og smallere plads. Derpå har han ladet sin billedskærer Niels Tagsen skære topstykker over gesimsen og enkelte andre nye ornament, så den kom til at fremtræde som et af Tagsens arbejder. Da Tagsen først nævnes som billedskærer i 1611, må dette arbejde være udført senere, muligvis samtidig med, at Niels Tagsen udførte den nye prædikestol.

Den mest markante ændring af kirkerummet fandt sted ved op-sætningen af det store portal-epitafium foran døren til det nye gravrum. Dette indrettedes da hertuginde Elisabeth døde i 1583. I et lille rum øst for kirken blev indbygget en hvælving et stykke under det pudsede loft fra Christian III's ombygning, og her bisattes hertuginde. En stor, jernbeslået dobbeltdør førte ind til gravrummet, og som indramning foran den anbragtes en fornem portal af sort marmor med en udsmykning i hvid alabast. På begge sider flankeredes døren af to alabastsøjler, der bar et fremspring, hvorover der sidder et stort relief, der forestiller Kristi opstandelse. Til venstre herfor knæler hertug Hans selv med ægteparrets 8 sønner bag sig, og overfor knæler hertuginde Elisabeth og de 6 døtre. Under opstandelsesrelieffet ligger en udtæret mandsfigur som symbol på døden, og mellem søjlerne er anbragt hertugparrets våbenskjolde.

Dette epitafium er med sine meget fine alabastarbejder og de utrolig mange elegante, næsten overlæssede detaljer, karakteristisk for den kunstneriske manér, der i Nordeuropa især blev udført af den nederlandske billedhugger Frans Floris og hans elever. Imidlertid er der ikke fundet skriftlige kilder, der kan fortælle, hvor hertugen har bestilt dette prægtige værk. Flere kunstnernavne er derfor bragt i forslag, først og fremmest Robert Coppens, der boede i Lübeck, eller Philip Brandin, der var knyttet til hertughoffet i Mecklenburg. Dette sidste forslag er fremsat og begrundet af Otto Norn og sandsynliggøres ikke mindst af Hans den Yngres forbindelser med hertug Ulrik i Güstrow. Selvom et endeligt bevis herfor ikke er ført, må det dog anses for at være den hidtil rimeligste tilskrivning.

Indretningen af gravrummet og anbringelsen af epitafiet nødvendiggjorde flytning af prædikestolen i kirkens nordøsthjørne, idet det ellers ikke var muligt at komme gennem døren med en kiste. Samtidig blev det nødvendigt at fjerne den bærende hjørnesøjle under dette hjørne af pulpituret. I stedet fæstnedes pulpiturebjælkerne med et par lange jernstænger ind i murene.

Mærkværdigvis varede det adskillige år før kirken fik en ny prædikestol. Hvordan man klarede sig til da, vides ikke. Først kort efter 1611 har imidlertid billedskæreren Niels Tagsen leveret den nye prædikestol, der blev bygget op på hjørnesøjlen i sydøst. Det er en typisk renaissance-altertavle med en række felter med scener fra Kristi historie fra fødsel til opstandelse, alle udført efter lidt ældre kobberstik. Tagsen var ikke kunstner af international kvalitet som brødrene Floris eller mesteren for epitafiet, men en habil håndværker og billedskærer, der gennem en årrække trofast arbejdede for hertughoffet. Prædikestolen er et pænt arbejde, men mon ikke kirkens oprindelige prædikestol har været mere spændende?

Af orglet er nu kun den tomme skal tilbage. I forbindelse med istandsættelsen af kapellet blev denne skal og de løse dele, der endnu fandtes inde i det, nøje undersøgt. Siden har flere orgeleksperter haft lejlighed til et grundigere studium, specielt af de bevarede vindlader. Det er nu muligt på grundlag heraf at rekonstruere det oprindelige orgel i enkeltheder. Undersøgelsen har også vist, at der er tale om et orgelhistorisk meget betydningsfuldt instrument.

Orglets kasse, hvori piberne har været anbragt, er ligesom de oplukkelige fløjddøre lavet af tyndt, fint tilpasset egetræ, bortset fra topstykket og dets figurer, der er af fyrretræ. Orglets malede dekoration er signeret af Sønderborg-maleren Wulf Petersen og dateret 1626. Topstykkets figurer kan med nogenlunde sikkerhed henføres til Sønderborg-billedskæreren Niels Tagsen, der arbejdede for hertughoffet fra 1611 til sin død 1640. Sandsynligvis er det nye topstykke sat på også i 1626.

Man har tidligere dateret orglet som helhed til 1626, d.v.s. at det var sat ind af Hans den Yngres søn, hertug Alexander, og ment, at kirkens eventuelle ældre orgel så var fjernet. Undersøgelserne viste imidlertid klart, at Wulf Petersens bemaling er en yngre overmaling, velsagtens forårsaget af, at Alexander ønskede sit og sin hustru våbenskjolde placerede på orgelkassens forside. Orglet er altså ældre end 1626. Det kan da være sat ind af enten dronning Dorothea 1570 eller af Hans den Yngre. Imidlertid viste konservatorundersøgelsen helt klart, at den maling, der ligger under Wulf Petersens dekorationer, har en ganske anden farvemæssig og maleteknisk karakter. Orglets ældre bemaling kan ganske enkelt ikke være udført af en af de malere, der dekorerede dronningens kirke. Samtidig har orgelbyg-

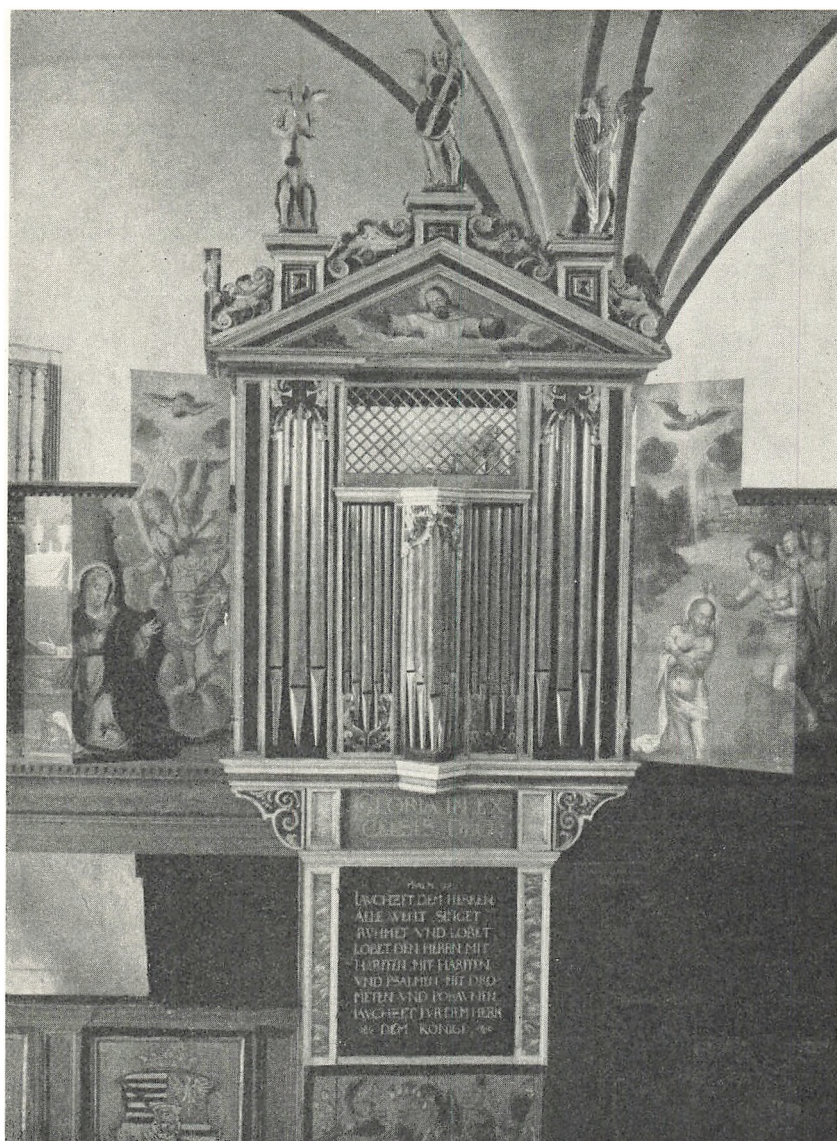
ningsundersøgelserne vist, at orglet oprindeligt er bygget til at stå på gulvet og at dets nuværende placering, ophængt på vestpulpiturene, er sekundær.

Orgelhistorisk er der tale om et særdeles interessant instrument. Det har haft to manualer, men intet pedalværk. Overværket har haft 9 stemmer med et klaviatur på 38 toner. Stemmemernes betegnelse er malet på orgelkassens sider, nemlig på organistens højre side Principal, Oktava, Sedecima, Mixtur og Trometen, og på hans venstre side Grob-Gedacht, Superoctava, Nachthorn og Querpfeife. Positivets 5 stemmer, fordelt på et klaviatur på 41 toner, er ikke direkte angivet, men kan formentlig rekonstrueres således: Fløjte, Fløjte, Nasatt-quint, Zimkil og Regal. Datiden havde to almindelige tone-systemer, hvoraf det ene blev det, der i dag er det enerådende. Sønderborg-orglet har imidlertid været stemt efter det andet system, der lå en kvart højere (eller kvint lavere), og det er muligvis det eneste endnu eksisterende levn af et orgel, stemt på denne måde.

Ud fra den tidligere antagelse, at orglet var fra 1626, har man som orgelbygger foreslået Johann Heide, der virkede i 1620'erne i Flensborg. Da orglet nu viser sig at være ældre, efter al sandsynlighed fra 1500-tallet, og da den tekniske konstruktion er gennemført med overlegen dygtighed og raffinement, må man snarest søge blandt de fremtrædende renaissance-orgelbyggere, der arbejdede ved de europæiske fyrstehoffer. Det er foreslået, at der snarere er tale om en nederlandsk end en nordtysk orgelbygger, hvilket også i betragtning af både Christian den Tredjes, Dorotheas og Hans den Yngres kunstneriske kontakter forekommer særdeles rimeligt. Nogen bestemt tilskrivning er næppe muligt uden yderligere undersøgelser, men som mulige orgelbyggere kan nævnes nederlænderne Herman Raphaëlis, der i 1550-erne byggede orgler til København slots kapel og til Roskilde domkirke, eller Hans Prebus, der arbejdede på Sjælland, men som i 1588 var beskæftiget i kapellet på Hansborg i Haderslev. Raphaëlis rejste senere sydpå og byggede 1563 et orgel til slotskirken i Dresden, der på visse punkter har mindet en del om Sønderborg-orglet, og i 1569 leverede han et orgel i Oelsnitz. De seneste undersøgelser synes snarest at passe bedst med Raphaëlis som mester for det fornemme orgel.

Om der så kan være et ældre, mindre orgel forud for dette, kan ikke mere afgøres. Et enkelt forhold synes dog at antyde, at der har hængt et mindre orgel på det nedre pulpitur. To af de bjælker, der

Orgelfacade med åbne vinger. Øverst gavl med musicerende engle, nok yngre end selve orglet. Den malede dekoration er udført 1626 af Wulf Petersen.

bærer pulpituret, er forlængede frem foran pulpiturefacaden. De bærer nu den eksisterende orgelkasse, men må forud for den have båret noget andet, og det kan næppe have været andet end et andet instrument af samme bredde. Da bjælkerne ser ud til at være samtidige med hele pulpiturets opbygning - og det er dette pulpitur, der bærer kappellets bygningsindskrift med årstallet 1570 - vil det være rimeligst at antage, at dette mulige orgel har været en del af rummets oprindelige inventar.

Sammenfattende kan siges, at dronning Dorothea sandsynligvis i 1570 også forsynede sin nye kirke med et lille orgel, der anbragtes på det nedre pulpitur i den vestlige ende, men som ikke har nået højere op end til det øvre pulpitures underkant. Dette orgel er senere, enten af Hans den Yngre eller snarest af hertug Alexander, i 1626 erstattet af et større instrument af fremragende kvalitet, men bygget til et andet sted. Det usædvanlig fornemme orgel har haft en »for moderne øren sikkert meget særpræget, farvestærk og deklamerende klang . . . , et fuldgyldigt eksempel på orgelklangen i Frederik den Andens tid.«

Sluttelig skal nævnes, at der sammen med vindladerne lå en lille egetræsbælg, der ikke har hørt til det nuværende orgel. Det bærer nogle påmalede regnskabsrester, hvorpå årstallet 1631 er noteret. Bælgen er altså yngre og fra et lille, transportabelt kammerinstrument, et regal eller et positiv. Hvis bælgstykket overhovedet oprindeligt hører hjemme på slottet, har det således snarest hørt til et musikinstrument fra den store sal ovenpå, benyttet bl.a. til dansemusikken ved hertughoffets store fester.

Hertugerne af Sønderborg.

Hertug Hans den Yngre døde på Glücksborg slot den 9. oktober 1622, 77 år gammel. Han var på vej fra Holsten til Sønderborg, men nu blev det hans lig, der den 4. november førtes via Flensborg til den endelige bisættelse, der fandt sted på Sønderborg slot under udfoldelse af stor pragt. Hertugens nevø, Christian IV, deltog sammen med sin ældste søn, prins Christian, og et følge på 10 adelsmænd og 35 tjenere med vogne og udstyr.

Hans den Yngre havde i forvejen gjort testamente. Det var dateret 11. februar 1621, og testamentet bestemte, at de fem sønner — Chri-

stian, Alexander, Johan Adolf, Philip og Joachim Ernst — skulle dele hertugdømmet, så de fik henholdsvis Ærø, Sønderborg, Nordborg, Glücksborg og Pløn. Den sjette endnu levende søn — i alt fem var døde før faderen — Frederik, der var den fjerdeældste, fik tildelt 5.000 mark lübsk årligt og løfte om at overtage en af de fem arveparter, hvis en af brødrene døde før ham. Det skete allerede 1624, da Johan Adolf af Nordborg døde, og Frederik blev derefter hertug af Nordborg til sin død 1658.

Denne deling af det i forvejen ikke særlig store hertugdømme måtte få alvorlige økonomiske konsekvenser for de enkelte dele. Bedre blev det ikke af, at sønnerne allerede før faderens død var mere eller mindre tyngede af gæld og at de var forpligtede til at udrede medgift, hvis en af deres endnu ugifte søstre (ved faderens død levede 7 af hans i alt 12 døtre) giftede sig. Det skete dog kun én gang, i 1625, da Eleonora Sophie ægtede hertug Christian II af Anholt-Bernburg, og da havde hertug Joachim Ernst af Pløn det største besvær med at få brødrene til at betale deres andel.

Den næstældste af de overlevende sønner, Alexander, der var født i 1573 og som i 1604 ægtede Dorothea af Schwarzburg, overtog Sønderborg efter faderens død. Til hans part hørte Sønderborg slot og by, hele Syd-Als med hovedgårdene Sønderborg Ladegård, Rønhave, Hjortholm, Nygård, Kegnæsgård og Gammelgård samt den nærmeste del af Sundeved med Dybbøl sogn, dele af sognene Adsbøl og Sottrup og hovedgården Sandbjerg. Alexander arbejdede ihærdigt på at bedre sit lille hertugdømmes økonomi, men han var selv startet med gæld — ved Hans den Yngres død var den på 1.300 rdl. — og da han døde allerede 13. maj 1627, var situationen ikke væsentligt bedret.

På slottet har Alexander næppe bygget noget. Han boede her ganske vist hele sin hertugtid sammen med familien — han fik 11 børn, hvoraf de syv overlevede ham, men udvidelser var der vel hverken brug for eller råd til. Bo-delingen kan selvfølgelig have givet anledning til, at adskilligt ændredes i udstyr og indretning, men derom har man ingen oplysninger.

Kun i kirken har hans virksomhed efterladt sig spor, idet han i 1626 fik Sønderborg-maleren Wulf Petersen til at nymale hele orglet. Det skete på en sådan måde, at der på forsiden blev — lidt kneben — plads til Alexanders og Dorotheas våbenskjolde, så de kom til at supplere de ældre våben på sangerpulpituret. Ved samme lejlighed lod

Det nedre pulpitur nordre side med våbenskjolde for Hans den Yngre mellem sine to hustruers, Elisabeth og Agnes Hedvig. Det sidste i 1626 malet over et bibelcit.

Alexander også det nordligste pulpiturefelt overmale med sin stedmor, Agnes Hedvigs, våbenskjold. Samtidig byttedes Hans den Yngres og hans første hustru Elisabeths våben om, så Hans blev placeret mellem sine to hustruer.

Alexander havde bestemt, at hans ældste søn, Hans Christian, skulle være enearving mod, at han ikke giftede sig og de øvrige sønner ikke måtte få deres affindelsessum, før hertugdømmets gæld var betalt. Dette lykkedes dog ikke. På grund af de vanskelige forhold blev enkehertuginde Dorothea siddende i uskiftet bo som hertugdømmets administrator, og først i 1633 lykkedes det at få en endelig ordning, hvor en del af faderens testamente, nemlig princippet om den ældste søns absolutte førstefødselsret, blev godkendt. Derimod lykkedes det ikke at få en ordning af hertugdømmets gæld. Den var tværtimod steget til ikke mindre end 127.880 rdl. med en årlig renteudgift på 6.430 rdl. Det var tunge forpligtelser at lægge på hertug Hans Christian, der yderligere måtte garantere moderen 2.000 rdl. årligt, 5.000 til deling mellem brødrene og 600 til søsteren — alene til disse faste forpligtelser skulle han altså kunne disponere over 14.000 rdl. årligt. Han overholdt heller ikke faderens ønske om at forblive ugift, men ægtede 1635 Anna af Delmenhorst, og året efter holdt han sin søsters bryllup og betalte hendes udstyr og medgift.

Til alt dette kom ulykker udefra til det lille hertugdømme Sønderborg. Under Christian IV's første deltagelse i Trediveårskrigen var Sønderborg og Als besat af fjendtlige styrker trods enkehertugindens forsøg på hos kejseren at skaffe sig beskyttelse mod grev Wallenstein

Kanon fra ca. 1550-1600, fundet ved udgravning af vindebroen og porten ved forborgens nordlige bastion ved Charles Christensens udgravninger 1941.

og de kejserlige styrker. Efter fredsslutningen i juni 1629 blev by og slot besat af Christian IV's tropper, og det var en lige så hård belastning som den fjendtlige besættelse.

Nogle år senere var det galt igen. Under Torstenssonkrigen 1643-45 blev Sundeved besat af svenskerne, mens Als en tid besattes af kongelige tropper, og kun mod betaling lykkedes det Hans Christian at få sikret sin neutralitet. Efter krigen måtte også han, trods energiske protester, betale tunge ekstraskatter. Frederik III måtte ligefrem true de sidste restancer ud af ham med militær magt.

Hans Christian døde 1653 og det lille hertugdømme Sønderborg var da stærkt forgældet. Nybyggeri eller moderniseringer af slottet var der ikke tale om i hans tid, tværtimod var forfaldet så småt begyndt at sætte ind.

Bedre blev det ikke de følgende år. I 1657 erklærede Frederik III krig mod Sverige, og den svenske konge Carl X Gustav ilede med sine tropper fra Polen til Danmark, hvor han hurtigt besatte hertug-

Den svenske hær angribes af danske og polsk-brandenburgske tropper i Sønderborg d. 14. december 1658. Den svenske flåde er samlet i bugten syd for slottet.

dømmerne og rykkede op i Jylland. I december 1657 erobrede de Als og Sønderborg, hvor enkehertuginde Anna måtte overgive slottet. Trods fredsslutningen i februar forblev svenskerne på Als til juni, og da krigen genoptoges vendte de tilbage og besatte på ny Als og Sønderborg slot. Denne gang var de danskes allierede fra Polen og Brandenburg imidlertid fulgt tæt efter svenskerne, og da de i efterårets løb besatte Sundevad, samlede den svenske general Rutger von Ascheberg sine 2-3000 svenske soldater på Sønderborg slot. Den 14. december 1658 gik 3-4000 polsk-brandenburgske soldater over Alssund, erobrede Als og indledte en belejring af slottet med den indesluttede svenske styrke. Denne belejring fik ikke svenskerne til at overgive sig. En svensk flådestyrke, der var sendt til Als fra Nyborg, fik kontakt med von Ascheberg, og natten efter — den 16. december, lykkedes det svenske soldater at slå tre brede huller i fæstningsmuren mod syd og i ly af mørket at ro ud til de svenske orlogsskibe, mens nogle få soldater ved larm og skydning bortledte belejrerens opmærksomhed. Først ved den pludseligt indtrådte stilhed gik det hen under

morgen op for de allierede udenom slottet, at fjenden var borte. De havde dog efterladt det meste af deres udstyr — i alt 1300 heste, 24 kanoner og en del ammunition faldt i erobrernes hænder.

I 1662 flyttede enkehertuginde Anna til Gammelgård på Als, der blev hendes enkesæde. Den 21-årige hertug Christian Adolf overtog det nu stærkt forgældede hertugsæde. De mange kreditorer — dels hans fyrstelige slægtninge, dels holstenske adelige og enkelte storkøbmænd — havde fået sikkerhed i jordegodset, der var prioriteret så højt, det lod sig gøre. Den unge hertug havde ingen muligheder for at klare den vanskelige økonomi. I februar 1664 nedsattes en kongelig mission, der skulle undersøge forholdene, og i august 1666 besluttedes det at tage hertugdømmet under konkursbehandling. Denne afsluttedes med, at hele Sønderborg hertugdømme blev fradømt hertugen. De private kreditorer kunne gøre udlæg i jordegodset, og kongen overtog Sønderborg slot og by. Trods voldsomme protester fra hertug Christian Adolf var det lille hertugdømme ophævet, omtrent 100 år efter dets oprettelse.

Det slot, som derved på ny kom i den danske konges besiddelse, var imidlertid meget langt fra det fornemme renaissanceslot, som Christian III og Dorothea havde skabt. Krigene og fattigdommen havde sat spor i tagværk, mure og inventar. Den lille tilbygning med altan ved nordfløjens østgavl var udbrændt — vel efter bombardement — i den nordre halvdel af vestfløjens vægtergang var hvælvet styrtet sammen, og tagene var flere steder gennemhullede. Helt galt var det i sydfløjen, hvor både taget og etageadskillelsen ved øverste etage var faldet sammen, så lokalerne nedenunder var ødelagt af fugt. Frederik III vidste øjensynlig ikke, hvad han egentlig skulle stille op med den ødelagte bygning. Han udnævnte først Henning Reventlow til amtmand i Sønderborg, men lod ham i 1675 afløse af den første hertug af Augustenborg, Ernst Günther, en yngre søn af hertug Alexander af Sønderborg. Han efterfulgtes af sønnen Ernst August, der fungerede som amtmand til 1717.

I 1682 lod kongen optage et inventar på Sønderborg slot. Forfaldet i de tidligere hertugelige gemakker ses tydeligt, men den fordums pragt anes også. Her fortælles om vægbeklædning af gyldenlæder, grønt læder eller rødt klæde, om himmelsenge og andre senge, stole med broget betræk, glasskabe, kister med jernbeslag og mange andre møbler. Malerierne har været talrige, der opregnes bl.a. 6 kongepor-

trætter, 24 fyrstelige portrætter, deraf 17 af medlemmer af det sønderborgske hus, adskillige figur- og landskabsbilleder, allegoriske fremstillinger (bl.a. med de 5 sanser som motiv) og nogle hestebilleder. Men det tilføjes også, at der ind imellem var sønderrevne malerier. I køkken- og bryggersafsnittet var endnu en del tilbage, bl.a. 8 borde, nogle bænke og stole, 3 kister, et skab, et par ølfade, tre store saltkister og et salttrug.

Forfaldet fortsatte også efter Frederik III's overtagelse af slottet. I 1703 indsendte husfoged Zoffmann den ovennævnte inventarfortegnelse fra 1682 til Rentekammeret i København med en række bitre kommentarer om malerierne og møblerne, hvoraf »noget mangler, noget stjæles og noget bruges«. Han foreslog derfor, at de sørgelige rester snarest blev solgt på auktion for dog at få penge ud af det. 1707 faldt hele det store spir på det sydøstre hjørnetårn ned i en kraftig novemberstorm, og snart efter begyndte de svære tårne at smuldre. I 1712 måtte bjælkerne i de små rum i amtmandsboligen i østfløjen understøttes på grund af deres råddenskab. En beretning fra begyndelsen af 1700-tallet omtaler vestfløjens drabantsal som oplagsrum for haveplanter, mens naborummene dels var blevet vaskehus, dels kostald og hønsehus. I nordvestre hjørnetårn var lager af gammelt jern, mens vinterstuerne vest for kirken var blevet møbelmagasin.

Det var efterhånden klart, at et så voldsomt forfald ikke kunne fortsætte. Der måtte tages en bestemmelse, om man helt skulle opgive at redde slottet eller om man skulle sætte det i stand. For at få et indtryk af mulighederne sendtes derfor i 1708 arkitekt Francois Dieussart til Sønderborg for at gennemgå bygningerne nøje. Han opmålte hele slottet og udarbejdede en omhyggelig plan for hver etage. Han har gjort det skæve slot næsten retvinklet, men har i øvrigt arbejdet yderst præcist. Dette blev meget klart, da arkitekt Peter Koch ved restaureringens begyndelse anbragte Dieussarts planer oven på sin moderne opmåling, skubbede vinklerne tilrette og tegnede resultatet op. Dieussarts tegninger passede meget fint, og da de samtidig er de ældste etageplaner fra slottet, er de af største værdi for alt arbejde med renaissanceslottet i Sønderborg.

Dieussarts bygningsundersøgelser må have gjort det klart i København, at det var nødvendigt at tage en beslutning. Den store nordiske krig var måske ikke det bedste tidspunkt for en positiv afgørelse, og

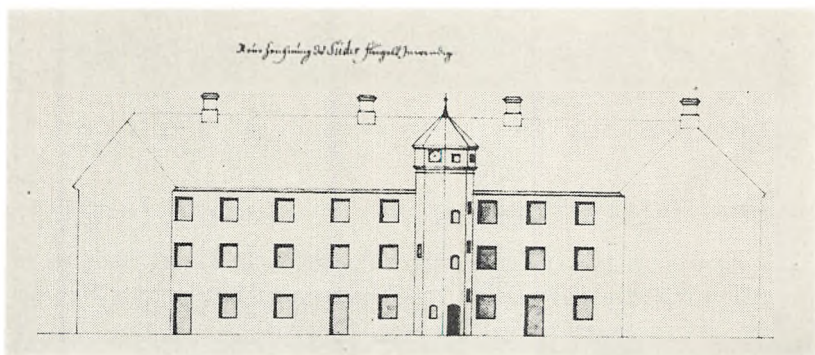
der gik da også endnu nogle år, før man fandt ud af, hvad man ville. Hertug Ernst August fortsatte som amtmand, men han stod sig ikke godt med Sønderborg bys borgere, og da han i 1614 var blevet underkendt af kongen i en strid med magistraten, ønskede han ligefrem at sælge sit embede. Det blev vistnok ikke til noget, men 16. oktober 1716 udfærdigede Frederik IV hans afskedsbrev, og den 31. oktober udnævntes en ny amtmand, hofmarskal, generalbygmester Wilhelm Friedrich von Platen. Ernst August blev endnu et par måneder på slottet, men forlod det så næsten hovedkulds lidt før daggry den 4. februar 1717. Et par timer efter overbragtes slottets nøgler til amtmand von Platen.

Barok-slottet

Amtmand W. F. von Platen.

Wilhelm Friedrich von Platen var født 1667 som søn af en brandenburgsk gehejmeråd. Han blev 1687 knyttet til hoffet som kammerjunker hos prinsesse Sophie Hedvig, Christian V's datter. Tilsyneladende gik han ind til en normal karriere som hofembedsmand, men i 1698 udstedte Christian V pas for ham til en studierejse til Frankrig, Italien og andre lande med det formål at studere arkitektur. Hans rejse kom vistnok til at vare i 4 år, og han tilbragte en væsentlig del heraf i Italien. Christian V havde lovet ham en stilling som »Oberbaumeister« ved hjemkomsten, og Frederik IV, der var blevet konge 1699, holdt dette løfte. W. F. von Platen blev i 1702 etatsråd, i 1705 fulgte instruksen som generalbygmester. Hans arbejde kom imidlertid i høj grad til at omfatte administrative opgaver, og han blev i 1706 hofmarskal, i 1712 gehejmeråd og direktør i generalpostamtet. Han måtte givetvis overlade væsentlige dele af bygmestervirksomheden til andre af tidens dygtige arkitekter som Christoph Marselis, Claus Stallknecht og J. C. Ernst. Sidstnævnte blev da, vistnok under en af von Platens talrige embedsrejser, udnævnt til generalbygmester, ligesom hans stilling som hofmarskal overtoges af en anden. Dermed blev von Platens stilling i hovedstaden afgørende svækket. Det er på grund af hans stilling som ansvarlig embedsmand uklart, hvor mange af tidens talrige byggerier, von Platen ikke blot havde et formelt ansvar for, men også virkelig har tegnet eller dog blot givet udkast til. De fleste af hans københavnske arbejder er i alt fald udført i samarbejde med og ofte til dels tegnet af andre arkitekter.

Det var således en hofembedsmand, hvis indflydelse var i stærk aftagen, der i 1716 forlod København for at overtage amtmandsstillingen i Sønderborg. Også her fik han travlt med administrationssager, og talrige breve vidner om hans omfattende virksomhed. Allerede i marts-april 1717, næsten før han var rigtig tiltrådt, udveksledes breve om slotsgartneren i Sønderborg, og hurtigt måtte von Platen

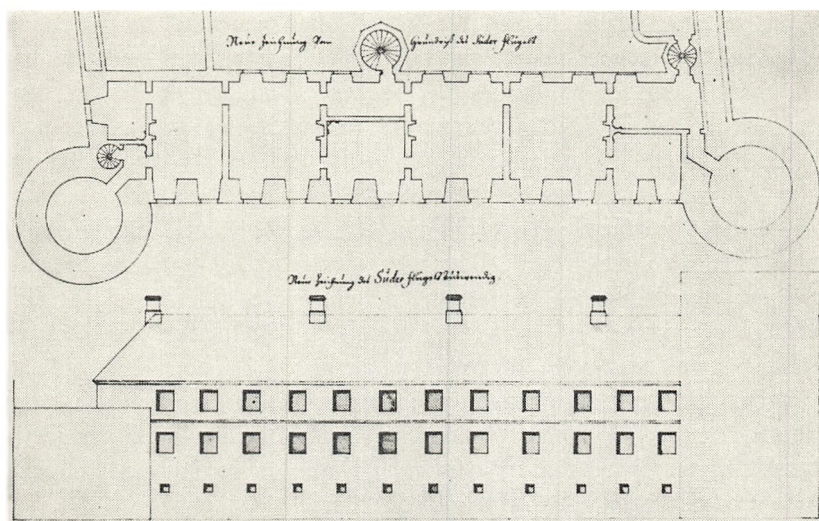
Projekt fra 1718 til v. Platens ombygning af sydfløjens gårdfacade. De ensartede vinduer og skorstene fremgår tydeligt, selvom v. Platen på skitsen har glemt et fag vinduer til højre for trappetårnet.

tage sig af en række rent praktiske problemer. Ikke mindst ordningen af forholdene efter Ernst Augusts afrejse måtte tage en del tid. Alligevel gav von Platen sig også straks i gang med overvejelser om selve slottet. Den 12. december 1717 indgav han sin første skrivelse til kongen med skitser og forslag til at redde bygningen.

Af skrivelsen fremgår klart, at slottets forfald er fortsat uhindret også efter Dieussarts indberetning fra 1708. Det nævnes, at der ikke mere er glas i hovedparten af slottets vinduer og ikke har været det i mange år. »Derved har slottet imidlertid ikke taget synderlig skade, fordi husfogeden straks, når vinden havde slået dem itu, har slået dem til med brædder«. De fleste gamle vinduesåbninger fra renaissanceen har altså stået med brædder fæstnet på karmene for at holde regnen ude. Det oplyses også, at »den del af huset, der er ved det store køkken (d.v.s. SV-hjørnet), er faldet sammen helt til den underste etage, der er hvælvet«. Et gemak ved nordvesttårnet er faldet helt sammen, og i vestsiden har han ladet sætte støtter under taget. Af sydfløjen står næsten kun murene, idet »alt indtil grunden fra taget er faldet ned«, d.v.s. både tag og etageadskillelser er borte.

Amtmanden anmodede i første omgang om en hurtig bevilling på 1.000 rdl. For disse penge ville han i første omgang tage den øverste del af nordvesttårnet, da spiret truede med at falde ned i kirken. Endvidere ville han fjerne tilbygningen ved nordøstgavlen, da den også var lige ved at styrte sammen og måske kunne trække det udvendige hjørne af slottet med sig. Desuden var en tætning og repara-

Projekt fra 1718 til v. Platens ombygning af sydfløjen. Nederst sydfacaden, hvor vægtergangen er fjernet og alle vinduer på 1. og 2. sal lige store. Øverst grundplan af den nye fyrstelejlighed med indgang ad midttårnet og dørene på række nær gårdfacaden.

tion af taget nødvendig, og for de 1.000 rdl. ville endelig de fleste vinduer i fløjene mod øst, nord og vest kunne fornyes. Alt dette bør iværksættes snarest, og von Platen mente, at yderligere 1.000 rdl. til foråret kunne dække genopmuring af »det sammenfaldne stykke« (hvilket vel vil sige køkken-området) og de nødvendige indvendige reparationer. Han stillede desuden forslag om, at den store sal, »som i forhold til sin længde er meget lavloftet«, skulle deles ved skillevægge, muret ovenpå skillevæggene i etagen nedenunder, »således at væg kommer til at stå på væg«. Det kan ske »på den måde, som jeg har tegnet det med rødt kridt«. Von Platen havde nemlig med sit brev sendt en »i al hast udført dårlig tegning af Sønderborg slot med derved skreven forklaring på, i hvilken tilstand samme for tiden befinder sig«. Man kunne efter modtagelsen af brevet med tilhørende tegning ikke mere være i tvivl om, hvor ilde det stod til med slottet.

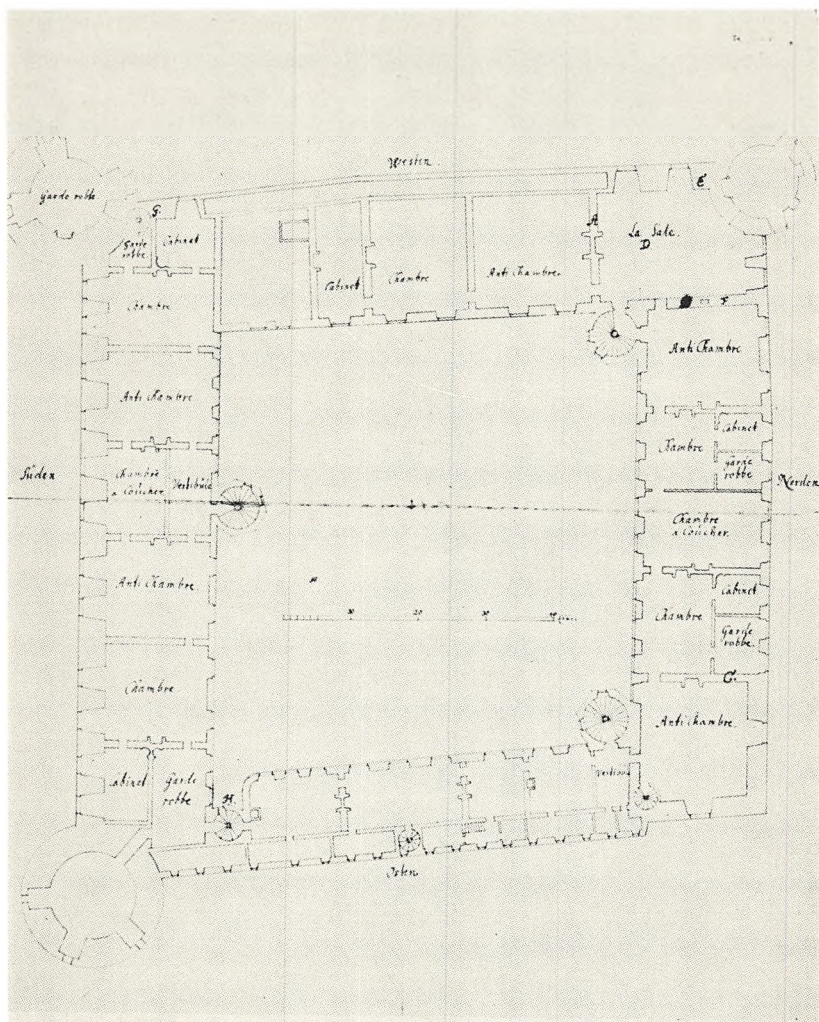
Sydfløjen var så medtaget, at en almindelig reparation ikke var nok. Von Platen overlod derfor til kongen at overveje, hvordan fløjen skulle inddeles. Murene skulle blot dækkes, så de var beskyttede, til nærmere beslutning blev taget. Det er dog af von Platens

bemærkninger klart, at han fandt sydfløjen egnet til nyindretning af gemakker. Allerede en måned senere havde han de nærmere planer for dette klar. Den 13. januar 1718 afsendte han et nyt brev til kongen, hvori han for det første sendte en tegning »i alle måder som Hans Majestæt har forlangt« over nordfløjens øverste etage med angivelse af de skillevægge, han nu ønskede opført. Kongen har åbenbart svaret hurtigt og givet visse anvisninger for, hvad han ønskede gjort. Desuden sendte von Platen et forslag til ombygning og inddeling af sydfløjen »i gemakker, på en måde så Eders Kongelige Majestæt kan bo ligeså bekvemt i disse som tilfældet er i Kolding og ikke har nødig at stige til tredie etage, men kan bo i den anden«. Etagen herover kunne indrettes på samme måde, således at slottet kunne rumme bekvemme gemakker. Von Platen har altså tænkt sig fyrsteboligen flyttet fra nordfløjen til sydfløjen og anbragt på 1. sal, men med tilsvarende boligforhold på 2. sal.

En måned senere sendte von Platen to overslag frem til kongen. Det ene drejede sig om nordfløjens ændring, især vedrørende delingen af den store sal, om reparationer i øst-, nord- og vestfløjene, især af tagene, om genopførelse af det sammenfaldne stykke ved køkkenet og om nedrivning ikke blot af nordvesttårnets spir og den nordøstre tilbygning, men også af alle karnapper og udbygninger samt endelig om reparation af indkørslen ved Vandporten og af stald og vognhus. Det andet overslag koncentrerede sig alene om genopførelsen af den indvendigt sammenfaldne sydfløj.

Til overslagene er føjet en opgørelse over det forventede materialeforbrug. Til arbejderne i øst-, nord- og vestfløjene beregnes alene i træ 45 pommerske bjælker, 21 alen lange, 12 tommer i kvadrat, 26 spær á 17 alen, 48 hanebjælker og murlægttere á 20 alen, 106 dusin brædder á 6 alen til adskillelser og gulve, 6 dusin 18-alens brædder til skillevægge og 3¹/₂ dusin 16-alens til underlag. Desuden skal bruges 8.000 tagsten, den nødvendige kalk og mørtel, jernstænger til 20 murankre og til 21 kaminer. Endelig beregnes nylavet 14 døre med karme, beklædning og hollandske beslag.

Det anslåede forbrug til sydfløjen var betydeligt større. Af bjælker og brædder beregnede von Platen således 150 pommerske bjælker, 100 spær, 240 nordiske bjælker á 20 alen til hanebjælker og murlægttere og 460 dusin 6-alens og 13 dusin 16-alens brædder. Foruden søm, kalk, mørtel m.v. beregnedes 26.000 tagsten, 66 jernstænger til mur-

Plan af slottets 2. sal efter v. Platen's nyindretning med fyrstebolig i sydfløjen (t.v.) Adgangen hertil var ad midttårnet, og fløjen var opdelt i to næsten ens lejligheder til fyrstelige gæster med fælles »vestibule« og adgang mellem lejlighederne gennem rummet bagved, kaldet »Chambre a Coucher«. Lejligheden til kongen og dronningen nedenunder var mæge til. I øst- og vestfløj ses endnu resterne af vægtergangene på langs inde i ydermurene.

ankre og 21 til kaminerne. Der skal laves 28 døre med karm samt 3 udvendige døre med stærkt beslag, 14 små vinduer med jerngitter og 54 almindelige vinduer med beslag. Der er ingen tvivl om, at der var tale om en total fornyelse af hele fløjens indre. Kun ydermurene har været solide nok. Det fastslås, at man kan klare sig i alle fire fløje med at reparere med sten fra de forhåndenværende lagre. Kun til de nye skorstene måtte man købe Flensborg-sten. I øvrigt mente von Platen, at en række indvendige detaljer måtte vente, til man tog endelig stilling til, hvor kostbart man ønskede f.eks. stukarbejder eller panelværk.

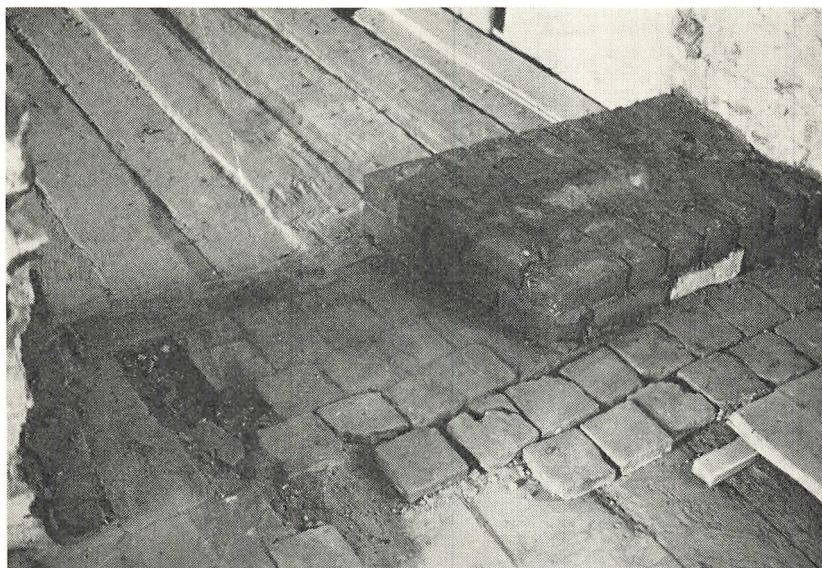
I København godkendtes von Platens planer med en bevilling på ialt 16.000 rdl., givet i skrivelse den 23. marts 1718. Ganske vist blev bevillingerne delt over en årrække, men det blev allerede i løbet af 1718 muligt at påbegynde den omfattende ombygning, der betød redning for Sønderborg slot. I 1726 afsluttedes det store arbejde. Slottet var igen helt under tag på alle fire fløje, med nye vinduer og nye skorstene, et anvendeligt slot.

Takket være opmålingerne fra 1708, planerne og bemærkningerne fra 1717-18 og ikke mindst L. von Thuras billeder og tekster i »Den danske Vitruvius« fra 1749 er det muligt at få et udmærket indblik i, hvordan resultatet af denne store hovedstandsættelse blev.

I det ydre skiftede slottet i høj grad karakter. Den gamle ruin fik fjernet de sidste rester af renaissance-præget: spir og kviste blev pillet ned, kun to små nye kviste blev anbragt på de store tagflader mod øst og vest. 16 nye skorstene i tidens stil afløste resterne af de gamle, og de var nu ikke af de gamle, svære munkesten, men blev bygget i de lokale, små sten, der brændtes på teglværkerne omkring Flensborg fjord. Stenene var sandsynligvis gule, men muligvis blev de kalket hvide eller lyserøde, som det var tilfældet ved mange andre bygninger.

Den største ændring betød dog de nye vinduer. Hidtil havde der været mange vinduer af uens størrelse ind mod gården, men ret få vinduer i de ydre facader — man havde kun ugerne vovet sig i lag med at hugge gennem de store mure. Nu blev de nye vinduer placeret i et fast system i tre vandrette rækker, tre og tre over hinanden på alle facader, både indad og udad. Af sparsommelighedsgrunde valgte von Platen den vinduesstørrelse, der ind mod gården var den hyppigste — det store vindue med bjælkekarmene fra Christian III's

Døråbning fra v. Platens ombygning med teglstensfliser. En række af døråbningerne fra 1720'erne med skrå dørsmige blev genfundet ved restaureringen.

byggeri. I en række tilfælde var det ovenikøbet muligt at anvende renaissance-karmen og blot sætte en »maske« på, en bræddekarm, der bar de fire vinduespartier med glaserne. Dette store vindue blev brugt overalt på 1. og 2. sal. I stuen benyttede man kun så store vinduer ind mod gården. På de ydre facader anbragte man her næsten kvadratiske vinduer med svære jerngitre for — og flere steder sparede man ligefrem de kolossale udhugninger og nøjedes med at lave en blænding, en fordybning i murene på $\frac{1}{2}$ stens dybde, for derved at markere vinduesrytmen og fastholde facadens ensartede opbygning. Sådanne blændinger blev i øvrigt også brugt højere oppe i facaderne, hvor det af praktiske grunde var umuligt at hugge gennem murene, f.eks. i kirken, hvor to af vinduerne ville have ødelagt hvælvene indenfor.

Ved denne totale ændring af slottets facader lykkedes det von Platen med stor dygtighed indenfor et begrænset budget at skabe et barokslot. De middelalderlige ringmure, der ved Christian III's ombygning var blevet ramme om et festligt renaissanceanlæg, stod nu med store, lyse, ensartede vinduer som nøgterne og sobre barok-fa-

ceder. De middelalderlige skævheder kunne vel ikke skjules, men dog dæmpes, mens de rytmisk anbragte vinduer og de ens skorstene kom til at dominere synsindtrykket.

Indvendig blev ændringerne ikke mindre. Slottets hertugtid var definitivt forbi, men det var geografisk velplaceret mellem Kolding og Gottorp som et sted, det måtte være passende for kongen og hoffet at gøre ophold. Frederik IV interesserede sig for at skabe gode forhold under sine rejser. Foruden Sønderborg fik han i Jylland slottene Koldinghus, Skanderborg og Clausholm indvendigt moderniserede, og på Fyn blev Odense slot udvidet og ombygget. Byggeriet i Sønderborg var således blot et af flere, hvor hovedvægten blev lagt på at skabe moderne boliger efter barokkens krav.

Hidtil havde nordfløjen været fyrstebolig. Dette blev nu helt opgivet, og den store sal deltes i en række mindre rum, hvortil der blev adgang fra de to trappetarne. De oprindelige to kaminer blev vendt, så de var åbne ud mod forrummene, og i to af de nye skillevægge sattes skorstene, så alle de nye rum kunne opvarmes.

I stedet for nordfløjen blev nu sydfløjen indrettet som fyrstefløj. Første og anden sal indrettedes helt ens med stuer, der lå i række med dørene overfor hinanden i en lang række gennem fløjen. Korridorer var der ikke, men man måtte som vanlig i barokkens lejligheder gennem et værelse for at komme ind i det næste. Adgangen til de nye fyrstegemakker var midtrappen ved sydfløjen. Herfra kom man ind i et fælles forrum, hvorfra der var adgang til tre værelser i flugt både til højre og venstre. Bag forrummet lå endnu et værelse med to vinduer mod syd. Dette gemakks døre førte også ind i de to rumsuiter til højre og venstre, og det kom på den måde til at danne et forbindelsesled mellem de to lejligheder. En sådan opdeling med en »hemmelig« forbindelsesstue mellem konge- og dronningesuiter er karakteristisk for baroktidens fyrsteboliger. Hver suite eller lejlighed kom så til at rumme to næsten lige store værelser, kaldet ante-chambre og chambre, samt et par mindre rum, der hos von Platen fik betegnelsen cabinet og garderobe.

Foruden de fire næsten ens lejligheder i sydfløjen, to på 1. sal og to på 2. sal, blev der indrettet værelser for hoffet i vestfløjen, mens østfløjen fortsat var tiltænkt amtmanden som bolig. I den nordlige ende af vestfløjen fandtes desuden både på 1. og 2. sal et meget stort rum, omtrent 175 kvadratmeter, der fik betegnelsen sal og som var

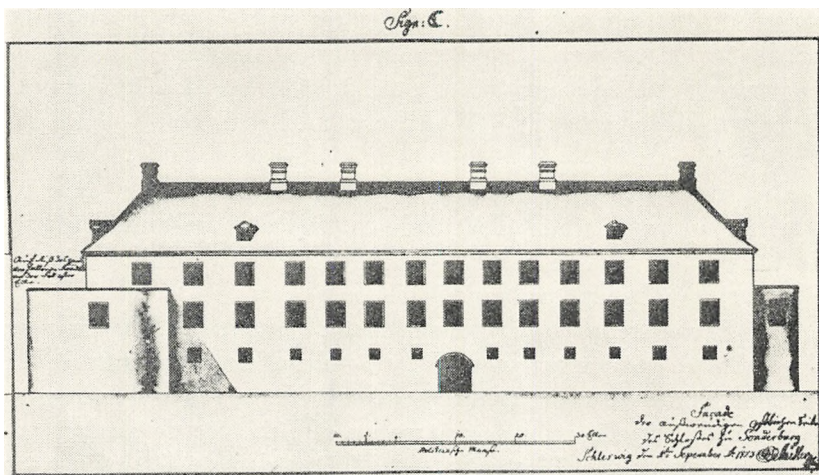
tænkt som festrøm til afløsning af den nu opdeltede gamle store sal i nordfløjen. Hvor meget der efterhånden blev bevilget til indre udsmykning og til inventar, vides ikke. I 1724 har dog stukkatøren Guiseppe Mogia arbejdet i Sønderborg, men omfanget af hans arbejde er ukendt.

Den store ombygning afsluttedes i 1726. Regnskabet blev gjort op den 16. juli og indsendt til København. Det viste en totaludgift på 16.430 rdl., og den beskedne overskridelse på 430 rdl. blev hurtigt bevilget og udbetalt husfoged Danielsen.

Von Platens redning af Sønderborg slot blev gennemført med stor dygtighed og yderste sparsommelighed — bagefter solgte amtmanden ovenikøbet tømmerrester og andet, der var blevet tilovers fra bygge-riet. Såvel samtiden som den nærmeste eftertid var da også meget rosende overfor von Platens arbejde. I Den danske Vitruvius siger Lauritz de Thura: »Høysalig Kong Friderich den Fierde lod i sin Regerings Tid sette dette Slot, som tilforn var meget brøstfældigt og forfalden, i dygtig og fuldkommen Stand, og betienede sig til dette Arbeydes Udførelse af førbenævnte Amtmand paa Stedet, Geheimer-Raad von Platen. Ved denne berømmelige Mands Flid og Opsyn blev Slottet bragt i den skønne Stand, som det nu er udi, og forsynet med mange siirlige og bequemme Værelser, saa at det nu med all Magelighed og Fornøvelse af det Kongel. Huus og Hof kand beboes.«

Slottet efter 1730.

Efter omformningen til et barokslot med fyrstebolig var Sønderborg påny parat til at modtage kongelige gæster. Imidlertid blev der uventet lidt brug for denne anvendelse, — de kongelige rundrejser i landet blev stadig færre og kongerne foretrak som regel at overnatte i samtidige, mere moderne anlæg. Frederik IV planlagde få år efter den store ombygning af reservere slottet som et fremtidigt enkesæde for kronprinsesse Sophie Magdalene, men det blev ikke aktuelt. Da hun blev enke i 1746, blev hun på det Hirschholm i Nordsjælland, som hun selv havde ladet opføre. Derimod fik dronning Juliane Maries moder, enkehertuginde af Braunschweig, efter 1753 i nogle år bolig på slottet. Da der ikke siden hertugtiden fandtes en slotspræst, fik byens præster i 1755 besked om, at de på skift måtte prædike i slotskirken.

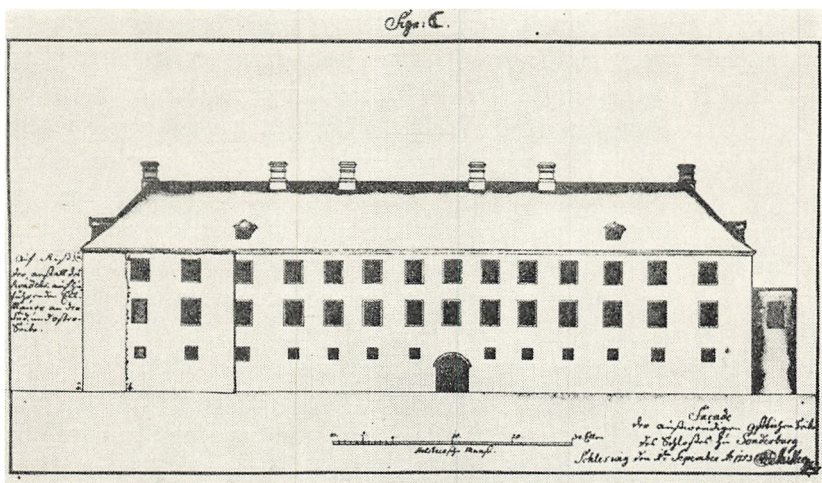
Sønderborg slot — østfacaden før resterne af sydøsttårnet fjernedes. Facaden står i den skikkelse den fik ved v. Platen's ombygning. Tegning af O. J. Müller, 1753.

Da amtmand von Platen døde i 1732 afløstes han som amtmand af hertug Christian August af Augustenborg. Han boede ikke på slottet, der derefter var under tilsyn af en husfoged.

På et enkelt punkt havde von Platen ikke fået fuldført sin ombygning — der var ikke blevet råd til at nedbryde tårnresterne i sydøst og sydvest. Af og til forhandles der herom og flere gange bevilges mindre beløb til reparation af de omliggende bygninger og af ringmurene, men trods dette forfaldt tårnresterne mere og mere. I 1753 undersøgte landbygmesteren for hertugdømmerne, Otto Johann Müller, forholdene og den 1. september 1753 forelå et forslag til nedrivning af tårnresterne i sydøst og opmuring af et nyt hjørne i stedet. Den 13. oktober indsendtes tegningerne og et overslag til Rentekammeret, der imidlertid først bevilgede pengene den 30. oktober 1754. Arbejdet blev da gennemført under Müllers ledelse og snart var de sidste rester af det tårn, der blev berømt som Christiern II's tårn, nedrevet til fundamentet. I stedet forlængedes øst- og sydmurene, så slottet fik et nyt, spidsvinklet hjørne.

På dette tidspunkt var hertugen af Augustenborg død, og som ny amtmand tiltrådte i 1754 grev Heinrich von Reuss. Han måtte i modsætning til sin forgænger bo på slottet, vel i østfløjen, mens som nævnt enkehertuginde af Braunschweig beboede sydfløjens fyrste-

Sønderborg slot — østfacaden efter at de sidste rester af sydøsttårnet var revet ned og et ny hjørne muret op. Tegning af O. J. Møller, 1753.

suite. Den nye amtmand var åbenbart ikke tilfreds med vedligeholdelsen og landbygmester Müller måtte nu igang med et nyt overslag, denne gang på omfattende reparationer rundt omkring i bygningen» Det nye overslag indsendtes 23. juli 1754. Denne omfattende istandsættelse blev anslået til at koste 2.185 rdlr.

Amtmand Reuss havde ikke tålmodighed til at vente på Rente-kammerets svar. Arbejdet blev sat i gang og dette indbragte ham en næse, men trods alt blev ikke blot det anslåede beløb bevilget, men da det viste sig ikke at slå til, efterbevilgedes den 22. april 1755 et mindre beløb til dækning af et tillægsoverslag, som Müller havde indsendt den 19. april 1755.

Arbejdet bestod dels i en åbenbart højt tiltrængt forbedring af barokvinduerne, dels i hvidtning af næsten alle værelser og endelig en del mindre reparationer. En del af vinduerne blev ændret til dobbeltvinduer. Desuden har der åbenbart været vanskeligheder med at få von Plaens vinduer helt tætte, for i overslaget regnes der med at indsætte et »regnbrædt« over alle vinduer på 1. og 2. sal. Kældervinduerne måtte enten helt udskiftes eller repareres. Her ændrede Müller iøvrigt vinduesstørrelsen ved de 13 kældervinduer i gården, idet der muredes flere tommer på underkarmen. Også kælderdørens underkant hævedes. Sandsynligvis er årsagen hertil, at hele gårds-

pladsen er blevet reguleret og ved den lejlighed hævet lidt. Særlig omfattende var iøvrigt reparationerne i køkkenet og ved skorstenene.

I disse år foregik en lang række forhandlinger mellem hertugen på Augustenborg og den danske konge. Hertugen var interesseret i at udvide sine godsbesiddelser og han havde siden 1727 købt en række godser, bl. a. Gråsten, Aarup, Fiskebæk og Kiding ligesom han fik brugsret til Rønhave og Sønderborg Ladegård. Kongen var på den anden side interesseret i at sikre, at hertugen gav afkald på arverettighederne efter de forskellige linier, der nedstammede fra Hans den Yngres sønner. Resultatet af forhandlingerne blev to forlig i 1756 og 1764, hvor hertugen opgav sine arvekrav til de glücksborgske og plønske linier. Til gengæld fik han først Gammelgård og Gundestrup, derpå Sønderborg Slot med Ladegården, Rønhave og Kegnæsgård, alt som arvelig ejendom. Hertug Frederik Christian af Augustenborg var efter disse forlig en meget betydelig godsejer med sine ejendomme samlet på Als og Sundeved.

Hertug Frederik Christian tænkte imidlertid ikke på at forlade det ret beskedne Augustenborg for at flytte ind på Sønderborg Slot. Tværtimod opførte han som afløsning for den ældre bindingsværksbygning et helt nyt og moderne Augustenborg slot, den store, lyse trefløjede hovedbygning, der står endnu. Den rummede gode boliger, en elegant hasesal og en smuk, stilfuld kirke og var således en meget mere tiltalende ramme om hertughoffets dagligdag end det gamle, ombyggede slot i Sønderborg. Da han tilmed nogle få år senere opførte et palæ ude i parken, var der rigelig plads med tidssvarende bekvemmeligheder til hele den hertugelige familie.

Sønderborg Slot blev derfor ikke mere hertugbolig. Da amtmand Reuss gik af i 1765, blev den heller ikke længere amtmandsbolig. Kun slotsfogeden med familie samt enkelte andre ansatte boede endnu i den store bygning, hvor forfaldet igen så småt begyndte at sætte ind. Da arkivtegner Søren Abildgård i 1776 besøgte Sønderborg, noterede han dels lidt om kirken, dels om den »store, øde sal«, hvor der hang en del portrætter af konger og fyrster. Kort efter 1800 kom pastor L. M. Wedel også til Sønderborg og han gjorde også notater om slottet, »en massiv, colossalsk bygning, der giver staden nogen anseelse«. Han berømmede kapellet, men bemærkede derpå, at »indvendig i de andre værelser sagde man mig, at der ikke var noget af stor betydning«.

Sønderborg slot som kaserne. — Vagtafløsning omkring 1900 foran porten og den åbne dør til vagtstuen. — På væggen er malet en hvid stribe med små figurer, benyttet ved skydeøvelser.

Slottet var altså ikke noget, der virkelig betød noget mere. Helt øde og ubrugt fik det dog ikke lov at ligge hen. En række rum udlejedes til lagerlokaler til byens købmænd og handlende og flere håndværkere lejede værelser, hvor de indrettede værksteder. Til sidst undgik ikke engang kirken denne skæbne — i nogle år benyttedes den til kornmagasin. Ved restaureringen fandtes endnu flere håndfulde korn i træsjøjlernes revner.

Under Napoleonskrigene anvendtes slottet i 1813-14 til lazareth og dette blev også tilfældet under Treårskrigen 1848-50, men mellem krigene var det stadig udlejet til købmænd og håndværkere. Kun kirken og gravrummene bagved blev fredede, da de stadig anvendtes af hertugfamilien på Augustenborg som familiegravsted. Sidste gang, der var begravelse i kirken, var 1843, da enkehertuginde Louise Augusta begravedes. Formentlig er de numre, der endnu står på salmenummertavlerne, de salmer, der blev sunget ved hendes begravelse.

Treårskrigen ændrede påny forholdene, idet hertug Christian August med sin familie efter oprøret 1848 forlod Als. Under krigen var der lazareth i bygningerne, men en tid anbragtes også 700 fangne oprørssoldater på slottet og ind imellem benyttedes det også som dansk kaserne. Da der manglede opvarmningsmuligheder, var det dog ikke særlig bekvemt. Under kampene på Dybbøl 5. juni 1849 rantes slottet ovenikøbet af en bombe, der eksploderede i et af rummene, men det lykkedes hurtigt at slukke den opståede brand, før der skete større skade. Da den danske stat 30. december 1852 overtog Augustenborg-hertugens besiddelser i Slesvig mod en afståelses-sum på 3 mill. rdl., blev også slottet i Sønderborg dansk statseje. Året efter blev det ved resolution af 26. august 1853 overladt militæretaten til brug og det indrettedes nødtørftigt til kaserne.

Militæret benyttede slottet som det var, idet det dog i de følgende år var nødvendigt med forskellige reparationer af tage og vinduer. I 1856 udlejedes en tønde land nordøst for slottet til Sønderborg kommune, der her ønskede at opføre en lille toldbygning. Det er den bygning, der delvis kom til at indgå i den næsten tre gange så store toldbygning, der opførtes i slutningen af 1920-erne og som nu nedrives i forbindelse med en kommende ordning af slottets omgivelser. I 1857 udarbejdede militæret en bygningsbeskrivelse, idet man planlagde en større istandsættelse, så kasernen på slottet blev mere tidssvarende. Det bemærkedes, at militæret rådede over både slottet og det omliggende terræn, dog undtaget kirken og gravrummene, der var lagt under dommerens tilsyn. Bygningerne var forsikrede i den kongelige Brandkasse for Landdistrikterne for Sønderborg og Nordborg for ialt 30.540 rdl. Af beskrivelsen fremgår iøvrigt, at det søndre trappetårn havde fået taget udskiftet med et spåntag, uvist hvornår, og at der endnu fandtes en brønd med pumpe i gården. Øst for slottet lå en portbygning med rødt tegtag, vel sagtens den portbygning, der må henføres til Hans den Yngre.

Den planlagte militære ombygning blev aldrig til noget. Ganske vist indrettedes 1862 også et militær-depot på slottet og 1861-63 arbejdede man med forberedelser til ombygning, bl. a. ved udførelse af en række opmålinger, men krigens udbrud i 1864 satte en stopper for dette arbejde.

I 1864 var slottet dels kaserne som hidtil, men som i de foregående krige indrettedes også lazareth. De voldsomme bombardementer i

Slottets østfacade og (til højre) ruinerne af forborgens nordøstre bastion efter anlægget af eksercerpladsen foran slottet ca. 1910. På muren skimtes de påmalede hvide striber, der brugtes ved øvelse med pistolskydning.

marts-april var i høj grad koncentreret om den sydlige bydel med slottet, men skønt de fleste huse i Brogade, Bjerggade, Store- og Lille Rådhusgade, Slotsgade og ved Slotsbakken blev stærkt beskadigede eller helt ødelagt, var skaderne på slottet forbavsende små. Slottet rantes adskillige gange, men der udbrød ingen brande og der skete kun ringe skade. Ved restaureringen fandtes granatstumper i nogle spær i vestfløjen og adskillige steder måtte vestmuren repareres, men trods alt gik krigen let hen over slottet.

Ved freden i Wien den 30. oktober 1864 overtog Preussen al dansk statsejendom i Slesvig og dermed blev Sønderborg slot preussisk stats-eje. Man fortsatte da at benytte slottet som kaserne, idet man udbyggede en særlig fæstning omkring hele Sønderborg. Mens de danske skanser, der iøvrigt nu var totalt ødelagte, kun havde været placerede på Dybbøl, lagdes nu en række skanser fra Vemmingbund over Dybbøl til Alssund og videre på Als uden om Sønderborg til Sønderborg Bugt. I denne befæstning var det nærliggende at benytte slottet som hovedkaserne. Også da befæstningen i slutningen af 1880-erne blev opgivet, fortsatte slottet med at være kaserne. Nu

blev det dog ikke regiments-hjemsted, men 4 kompagnier af det i Flensborg hjemmehørende regiment 86, »Victoria Augusta«, fik tjenestested i Sønderborg.

Formelt skete der den ændring, at Preussen i 1869 sluttede en overenskomst med den augustenburgske hertug, der fik overladt sine gamle ejendomme i Slesvig, først og fremmest Augustenborg, Graasten og Sønderborg. Han foretrak dog at blive på sine besiddelser i Schlesien, på slottet Primkenau, og han udlejede derfor fortsat brugen af Sønderborg slot til det tyske militær. Slottet forblev kaserne til den første verdenskrig sluttede i 1918 og først i 1921 sluttede den danske stat kontrakt med den sidste hertug af Augustenborg, Ernst Günther, om køb af de tre nordslesvigske slotte. Siden har Sønderborg slot været dansk statsejendom.

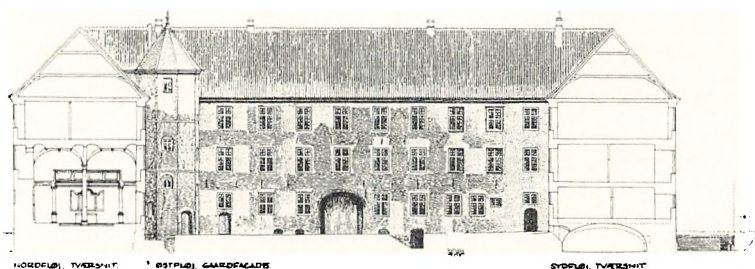
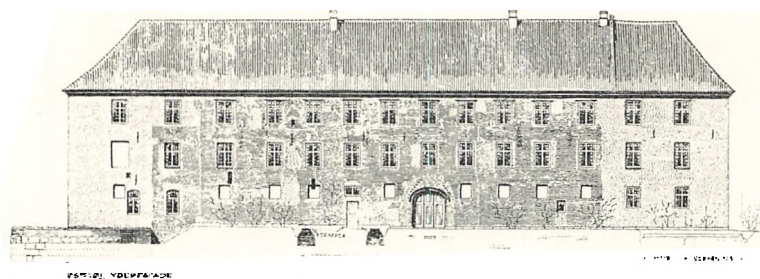
Sønderborg slot i dag

Onsdag den 13. april 1973 afholdtes i slottes genskabte riddersal en højtidelighed, der markerede afslutningen på den mangeårige restaurering af Sønderborg slot. Byggeudvalgets formand gennem hele byggeperioden, chefarkitekt S. Albinus, boligministeriet, kunne gøre status over det store og omfattende arbejde og aflevere en gylden nøgle til boligministeren, Helge Nielsen, der på statens vegne modtog det istandsatte slot. På landsdelens vegne talte desuden amtsborgmester Erik Jessen og organist Hakon Elmer spillede renaissance musik på orgelbygger Wehdings kopi af et regal fra ca. 1600.

Med denne højtidelighed markeredes officielt afslutningen på det meget store arbejde, det havde være at opfylde de planer, som det store udvalg havde fremlagt i 1959-61 og som er skildret i bogens første kapitel. På nogle punkter havde visse mindre ændringer været nødvendige og på adskillige punkter var arbejdet for arkitekterne blevet langt mere omfattende end forudset, men de afgørende principper i udvalgets betænkning var blevet fulgt. Det gamle slot havde gennemgået en foryngelseskur, så det uden på nogen måde at miste sine historiske værdier påny kunne imødekomme nutidens krav.

Det havde ikke været let at komme så vidt. Arkitekterne Peter Koch og Jørgen Stærmoser havde haft mange vanskeligheder at kæmpe med og utallige møder, tegninger og forsøg lå forud for afslutningen blot på bygningens istandsættelse. Hovedprincippet, at føre bygningen tilbage til den sidste store istandsættelse i 1720-erne, er dog fuldt ud lykkedes.

En første opgave ved restaureringen var at sikre, at tagværk, mure og vinduer blev fornyede, så de var tætte og frie for råd. Det var derfor nødvendigt at udskifte samtlige vinduer, at fornye alle tage og spær og at reparere murene adskillige steder. Til de nye spær og hanebånd lykkedes det at fremskaffe tømmer i de gamle dimensioner, så lofterne fortsat har den gamle karakter. Murene måtte nogle

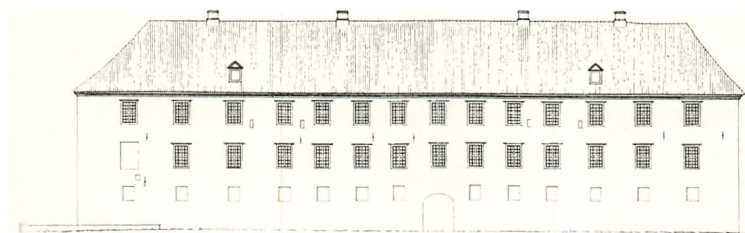
Slottets østfløj før restaurering. Yderfacade og gårdside efter Charles Christensens opmåling.

steder ommures i de yderste lag og en række revner repareres og de nye vinduer fik deres udseende og form fra 1720-erne.

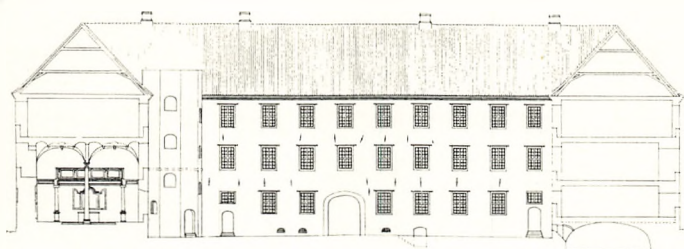
En anden opgave var nemlig at fjerne alle spor af ændringer fra de sidste 250 år, hvad enten det var spor fra udlejnings- og lagerperioden eller fra kasernetiden. Alle de vinduesrammer og sprosser, der stammer fra de sidste 100 år — og det gjaldt samtlige vinduer på nær eet — måtte derfor udskiftes. Det var nu i alle tilfælde hårdt tiltrængt, da næsten alle midtsprosser og underkarme var fuldstændigt gennemrådne. Nu indsattes kopier efter de vinduer, som v. Platen havde indsat. De blev også indsat der, hvor han havde sat vinduer, d. v. s. at vinduesåbninger, der var yngre end 1730 blev tilmurede påny og at omvendt de vinduer, der var tilmurede i kasernetiden, blev genåbnede. Også i malingen søgte man at genskabe den sandstenvirkning med brede karme, som v. Platen havde tilsigtet.

Som kaserne havde slottet fået lange gange ind mod gården langs alle fløje, så der blev brugelige belægningsstuer ind til siden ud mod yderfacaderne. Disse lange gange havde nødvendiggjort, at alle

ØSTFLØJ, VESTERFACADE

ØSTFLØJ, ØSTFACADE

Slottets østfløj efter restaurering. Arbejdstegning af Peter Koch ved begyndelsen af byggearbejderne.

tværmure var slået igennem og at der hvert sted var en bred bue over gangen. For at tilvejebringe den gamle rum-ordning måtte alle disse nyere bue-åbninger i de svære mure lukkes. De var da så heldigt, at det ved fjernelsen af gulvene viste sig muligt i langt de fleste tilfælde at genfinde både den nøjagtige placering af døråbningerne fra 1720-erne og dørsmigene. Da dørenes højde kendtes fra enkelte steder, har det altså været muligt at genskabe ikke blot rummene fra barokslottet, men også adgangene fra rum til rum. I sydfløjen er således på 1. og 2. sal hele barokkens rumfølger præcist genskabte. Kasernepræget er forsvundet.

De yngre gulves tilstand krævede en total fornyelse af alle gulve. Ved restaureringen er da fulgt det hovedprincip at gulvene i stueetagen er lagt i teglsten, mens gulvene oppe i etagerne er at træ. I nordvesthjørnet har man dog på 1. sal fraveget princippet, fordi man her som nævnt fandt rester af et originalgulv fra 1500-tallet og her har man valgt at genskabe dette. Til de mange trægulve er det ovenikøbet lykkedes at fremskaffe planker i samme dimensioner

som de gamle gulve, så man får nu et virkeligt autentisk indtryk af et gammelt slotsgulv.

Mens vinduer og gulve måtte totalfornyes, lykkedes det i stort omfang at bevare de gamle bjælker i etageadskillelserne. De fleste steder har det nok været bjælker fra v. Platens tid, men visse steder må de være endnu ældre. Det gælder vel nok bjælkerne i foredrags-salen på 1. sal og det gælder bjælkerne i køkkenregionen og enkelte steder i østfløjen. Nogle steder måtte de gamle bjælker helt eller delvis udskiftes. I østfløjen og i et område ved køkkenskorstenen havde rummene været brandhærgede, så bjælkerne var så ødelagte af ild, at de måtte fornyes. Værre var det i husets hjørner, især nordøst- og sydøsthjørnerne, hvor utæthederne havde været meget store, og bjælkerne er derfor blevet helt udskiftede. Samtidig viste det sig imidlertid at mange af de gamle bjælker efter ingeniørernes beregninger ikke kunne holde til den belastning et nyt gulv med mange mennesker på ville give. Det var derfor nødvendigt overalt, hvor bjælkerne spændte over en hel fløjs bredde, at indsætte betonbjælker til aflastning af træbjælkerne og sådanne betonbjælker kan derfor nu ses i adskillige rum i stuen og — især — på 1. sal.

På 2. sal undgik man disse støttebjælker. Ikke fordi loftsbjælkerne her var bedre og stærkere, men fordi man af brandhensyn vedtog at lægge et brandsikkert betonloft over alle fire fløje. I disse betonlofter er anbragt kroge, der er ført ned i loftsbjælkerne og bærer disse. De er altså hængt op i det nye betondække, der samtidig sikrer en brandsikker adskillelse mellem lofterne og fløjene nedenunder.

Brandsikringen har i det hele taget været meget omfattende. Foruden det brandsikre dække er slottet opdelt i fire dele, fire fløje, der er adskilte ved branddøre i hver etage. Man kan ikke komme fra en fløj til en anden uden at passere en branddør. Samme døre er anbragt overalt fra tårnene og ind i de enkelte fløje. De enkelte rum i bygningen er sikrede ved et alarmsystem, der reagerer overfor varme eller røgd udvikling, idet der overalt er anbragt brandmeldere. Der er overalt taget vidtgående hensyn til en forsvarlig brandsikring af slottet.

Også på andre områder er den moderne teknik trængt ind i den gamle bygning. Overalt er nu indlagt elektrisk lys — før gjaldt det kun boliger, kontorer og Teknisk Skole. Der er af hensyn til museets udstillingsmuligheder ikke blot anbragt muligheder for loftsllys, men

Kælderhvælv i nordvesthjørnet under reparation. Enkelte hvælv måtte tages ned og opmures påny.

overalt ført ledninger frem langs gulvene og under lofterne ude på væggene så der kan trækkes ledninger til adskillige tilslutningssteder i hvert rum. I visse større udstillingsrum er ovenikøbet anbragt gulvstik, så montrer uden besvær kan placeres ude i rummene. Telefonstik flere steder i slottet og muligheder for at udbygge montrealarmen hører også til de nye installationer.

Mens slottet før 1964 dels var kakkellovnsopvarmet, dels havde et dampvarmeanlæg i Teknisk skole og dels — og det var i størstedelen af slottet — slet ikke havde varmemuligheder, er slottet nu tilsluttet fjernvarmesystemet i byen. Fjernvarmen føres dog kun ind i kælderen under østfløjen. Her opvarmer den et lukket kredsløb, der derefter af pumper i kælderen fordeles i hele bygningen. Dette system er valgt som en sikkerhed for museets kostbare genstande: hvis der sker et brud, vil faldet i det tryk, der sker på det lukkede kredsløb, øjeblikkeligt standse pumperne og den udstrømmende vandmængde vil blive minimal. Faren for vandskader i museet er herved reduceret til det mindst mulige.

Endelig må til de moderne installationer henregnes en elevator i

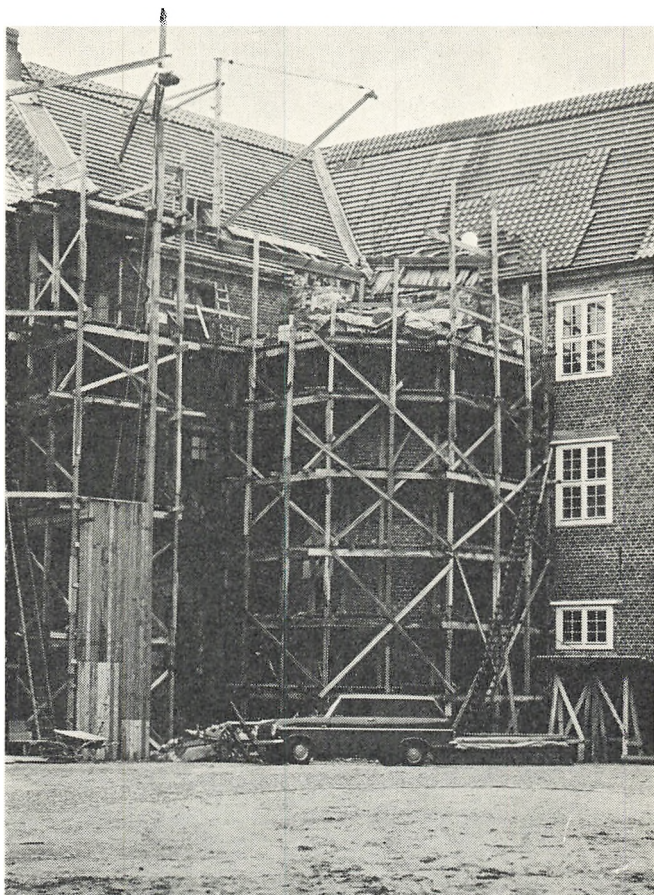

Arkitekt Peter Koch taler ved en sammenkomst i slottets sydøsthjørne, da første afsnit af restaureringen var afsluttet med nyt tag på østfløjen.

sydvesthjørnet. Den bruges af museet til intern transport, men ønsket om at få elevator var først og fremmest affødt af, at der i stueetagen er så store niveauforskelle, at man mange steder må op eller ned ad trin for at komme fra rum til rum. Det var derfor ønskeligt af hensyn til gangbesværede at disse let kan komme op på 1. og 2. sal, hvor der ikke er disse vanskeligheder med passagen. Elevatoren er derfor netop så stor, at der er plads til en kørestol.

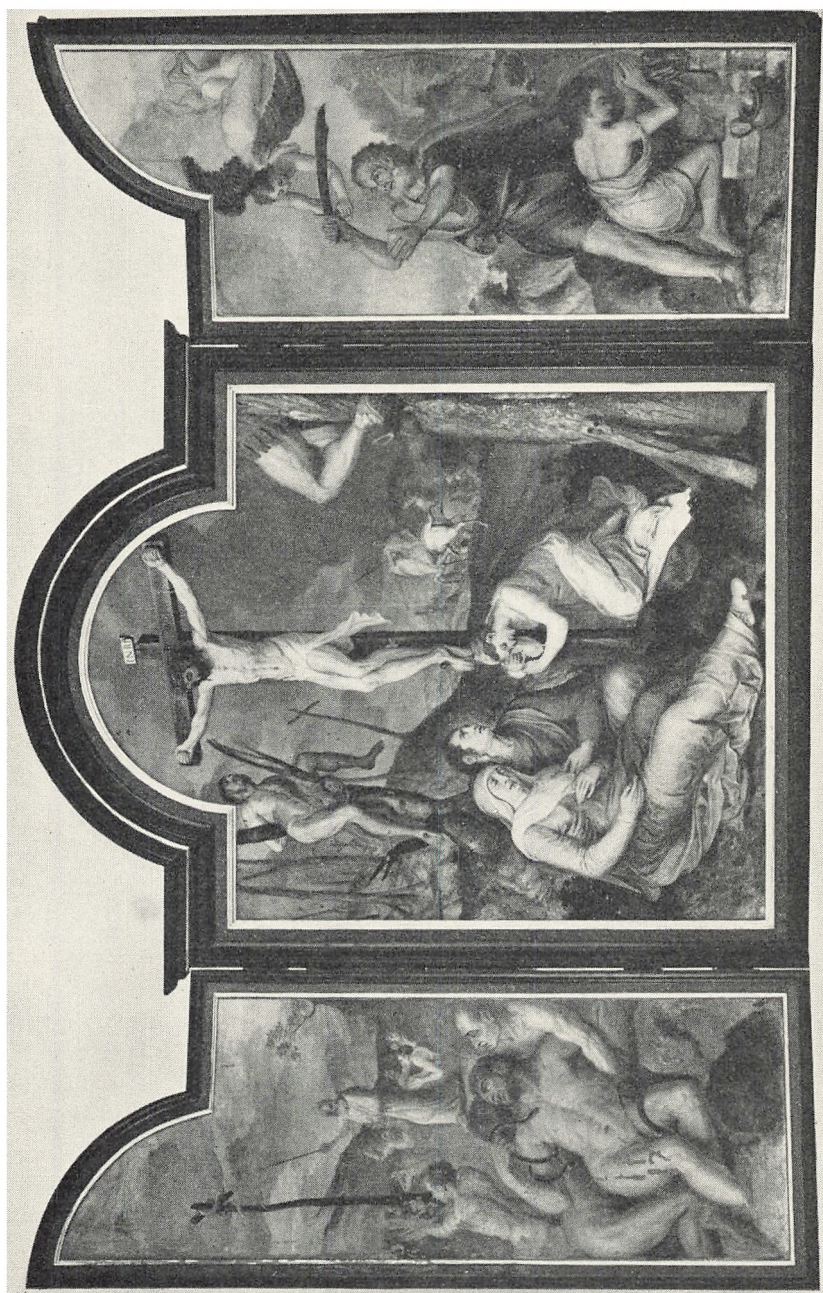
Mange praktiske, tekniske og især historiske hensyn har skullet tages hele tiden under den store restaurering. Hertil kommer imidlertid også hensynet til et æstetisk tilfredsstillende slutresultat. Dette er vel en af de største vanskeligheder ved et restaureringsarbejde: at forene alle disse nødvendige hensyn, så der opnåes et smukt resultat. Ved restaureringen er der lagt vægt på at få alle de praktiske og tekniske hensyn imødekommet uden at slå af på fordringerne til den historisk korrekteste løsning og til det kunstnerisk og æstetisk bedst mulige resultat. Man har derfor, efter nøje overvejelse, ikke søgt at skjule de nye enkeltheder, men ærligt vedstået dem. Man har i valget af kalkede vægge og enkle farver på træværket bevidst søgt at

Restaureringsarbejder i gårdens nordøsthjørne. Trappetårnet får nye trin af sandsten og tårnets øvre del mures om. Hele taget bliver samtidig fornyet.

tilvejebringe et reelt, nøgternt slutresultat uden kunstige virkemidler. Det var i Sønderborg så heldigt, at bygningen trods århundreders slid stod hel og under tag. Slottet var ikke hærget af ild eller ødelagt i krig i nyere tid og der fandtes en sikker, historisk grund at bygge på. Med den som udgangspunkt er restaureringen gennemført efter de retningslinier, som enstemmigt blev vedtaget i 1961. Enkelt, solidt, smukt.

Altartavle, udført af Frans Floris i Antwerpen, omkring 1565-70, i opslået stand.

Litteratur og noter

Hovedgrundlaget for dette arbejde er den nu udsolgte: O. Norn, J. Paulsen og J. Slettebo: Sønderborg Slot. 1963. (Gads forlag, 220 s. + 16 plancher).

Dette værk er benyttet til alle de historiske afsnit og fremstillingen bygger helt igennem på de resultater, der fremlagdes meget udførligt i 1963, dog selvfølgelig set i lyset af de undersøgelser, der er foretaget under restaureringen. Der henvises derfor generelt til dette omfattende værk og til dets meget udførlige noter. Slottets historie i almindelighed er imidlertid også fremstillet i kortere form bl. a. i nedenstående værker, hvortil der mere generelt kan henvises:

- Charles Christensen: Sønderborg Slot (Sønderjyske Årbøger, 1949, s. 188-224).
O. Norn: Sønderborg Slots bygningshistorie anskueliggjort. (J. Raben — et mindeskrift, 1960, s. 149-162).
O. Norn: Sønderborg Slot. (Trap: Danmark, bd. X, s. 1076-1082).
J. Paulsen: Sønderborg Slot (Danmarks Slotte og herregårde, bd. IV, 1945 s. 603-616, ny udgave bd. 16, 1967).
J. Raben: Sønderborg Slot. Kortfattet historie, 1920, ny udg. 1924 og 1929.
J. Slettebo: Sønderborg Slot. Faglig Læsning, nr. 75, 1966. 2 udg. 1968.
J. Slettebo: Sønderborg Slot. (Sønderborg bys historie, II, 1966, s. 293-320).
C. A. Thomsen: Beskrivelse over Sønderborg og Augustenborg Slotte. Flensborg, 1865.

Udover disse trykte arbejder er benyttet Charles Christensens notesbøger I-II, og hans maskinskrevne indberetninger fra undersøgelserne 1936-41, suppleret med notater fra de bygningshistoriske undersøgelser under restaureringen 1963-73. Endvidere er benyttet referater fra byggeudvalgsmøderne og fra de byggemøder, der afholdtes under hele restaureringen, almindeligvis hver 14. dag.

KAPITEL I. *Restaureringen* bygger desuden på »Sønderborg Slot — Istandsættelse og fremtidig brug«. Betænkning nr. 283-1961, afgivet til boligministeren d. 22. marts 1961, på oplysninger i »Historisk Samfund for Als og Sundeved 1908-1958« (jubileumsskrift) s. 9-27, i »Danmarks Kirker«, Sønderborg amt, slotskapellet og på materiale i museets arkiv.

KAPITEL II *Middelalderborgen* bygger foruden de nævnte værker især på Vilh. la Cour: Danske borganlæg I-II, 1972, H. Langberg: Danmarks Bygningskultur I, 1955, 1-6 afsnit. P. Hirschfeld: Herrenhäuser und Schlösser in Schleswig — Holstein, 3. udg. 1964 Desuden er flg. værker anvendt:

Aa. Roussel: Danske Middelalderborge, 1942. Elna Møller: Tømrede Klokkehuse, 1960. J. Slettebo: Det ældste skibsværft i Sønderborg (Fra Als og Sundeved, 40, 1961, s. 25—33.) H. Stiesdal: En gruppe voldsteder i Sønderborg amt, i: Historisk Samfund for Als og Sundeved, 1908-1958, s. 111-129, og A. Tuulse: Borgar i Væsterlandet, 1952. B. H. St. J. O' Neil: Castles and Cannon, 1960.

Afsnittet om forborgen er en revideret gengivelse efter J. Slettebo: Fra vægtergang til forborg, i: Nordslesvigske Museer, 1, 1974, s. 19-25.

Om Chr. II se: A. D. Jørgensen: Kristian II i Sønderj. Årbøger 1892, s. 241-75.

KAPITEL III. *Renæssancen* bygger udover de nævnte arbejder for Christian III's vedkommende især på O. Norn: Christian III's Borge I-II, 1949. Afsnittet om Dorothea bygger ikke mindst på O. Norn: Dronning Dorotheas kapel i: Historisk Samfund for Als og Sundeved, 1908-1958, s. 28-73, O. Norn: Dr. Dor. Altertavle i »Nationalmuseets Arbejdsmark« 1950, s. 17-22, O. Norn: Serlio and Denmark i »Anelecta Romana inst. Dan.« 1960, og på Danmarks Kirker, Sønderborg amt, slotskapellet. Desuden er benyttet H. Mathiesen: Enkedronning Dorothea på Koldinghus (Vejle amts årbøger, 1908). Til afsnittet om Hans den Yngre er især benyttet: J. Steen Jensen: Hertug Hans den Yngre, (Fra Als og Sundeved, 50, 1971). Orglet er bl. a. undersøgt af M. Kjersgaard, Uppsala (skriftlige redegørelser, febr. 1974 og aug. 1974 i museets arkiv) og af H. Elmer, Sønderborg og N. Wehding, Aabenraa. Kjersgaards resultater forventes trykt senere.

Til dette afsnit er endvidere benyttet: H. Langberg: Danmarks Bygningskultur I, 1955, afsnit 6-8. A. Tuulse: Borger i Västerlandet, 1952. Fr. Beckett: Danske Herreborge fra det 16. Aarhundrede, 1904.

KAPITEL IV. *Barokslottet* bygger overvejende på Sønderborg Slot, 1963 og på den af Hakon Lund for Peter Koch udarbejdede, dupliserede materialsamling »Sønderborg Slot bygningshistoriske undersøgelser vedr. tiden 1700-1864, rev. udg. 1964. Til afsnittet om W. F. v. Platen er desuden benyttet Knud Voss: Bygningsadministrationen i Danmark under Enevælden, 1966, især s. 32-45. Heri findes også oplysninger om O. J. Møller.

KAPITEL V. *Sønderborg slot i dag* bygger på den under Kap. I nævnte betænkning, på udvalgs- og byggemødereferaterne og på notesbøger 1968-73 i museets arkiv.

Kapitæl fra hjørnesøjle i kirkens sydvesthjørne, fotograferet fra orgelpulpituret. På søjlen ses en del af de gamle indskårne bogstaver, hvoraf de fleste er fra tiden 1580—1660.